

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Vojtěch Bujárek

**V ráji čtou červíčky: Obraz Indie v poválečném
Československu**

They Read Little Worms in the Paradise: The Image of India in the Post-War
Czechoslovakia

Praha 2024

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 21. srpna 2024

Vojtěch Bujárek

Chtěl bych na prvním místě velice poděkovat vedoucímu své práce, doc. PhDr. Janu Randákovi, Ph.D., za jeho neocenitelné rady a podnětně připomínky. Rovněž děkuji svým kolegům ze semináře, jejichž podněty stály na začátku koncepce celé práce.

Dále děkuji své rodině za podporu a nutné zázemí, zejména pak své snoubence, jež za mnou po celou dobu pevně stála a ve svém nabitém programu si našla čas na pravidelné pročítání mé práce a konfrontovala mě s pohledem čtenáře méně zaujatého, než jsem byl já sám.

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na otázku vytváření, reprodukce a cirkulace obrazu Indie v Československu po druhé světové válce. Jejím cílem je na základě pramenného materiálu zodpovědět otázku, jakým způsobem se v československém prostředí vytvářelo povědomí o Indii v prvních dvaceti poválečných letech, a co nám analýza tohoto procesu může říct o cirkulaci vědění a mocenských vztazích v podmínkách komunistického režimu. Ve třech kapitolách jsou popsány a posléze zanalyzovány jednotlivé aspekty obrazu Indie. Ačkoli byl tento obraz prezentován jako pozitivní důsledek politické změny režimu, byl ve skutečnosti výsledkem kontinuálního vývoje, jež je možné sledovat již v době předválečné.

Klíčová slova

Indie – česko-indické vztahy – kulturní studia – postkolonialismus – Československo – 40. léta 20. století – 50. léta 20. století – 60. léta 20. století – cirkulace vědění – historie vědění

Abstract

The master's thesis focuses on the creation, reproduction, and circulation of the image of India in Czechoslovakia after World War II. Its aim is to answer the question of how awareness of India was formed in the Czechoslovak context during the first twenty post-war years, based on source materials, and what the analysis of this process can tell us about the circulation of knowledge and power relations under the conditions of the communist regime. The three chapters describe and subsequently analyse various aspects of the image of India. Although this image was presented as a positive consequence of the political regime change, it was in fact the result of a continuous development that can be traced back to the pre-war period.

Key words

India – Czech-Indian Relations – Cultural Studies – Postcolonialism – Czechoslovakia – 1940s – 1950s – 1960s – Circulation of Knowledge – History of Knowledge

Obsah

Úvod	6
1. <i>Objevení Indie</i> – od sanskrtu k hindštině, od dávných králů k zemi „bez kouzel a divů“ 13	
1.1. Od pověr k vědeckému zájmu	14
1.2. Objevení <i>moderní</i> Indie	17
2. <i>Vytváření Indie</i>	20
2.1. Seznamte se – nezávislá Indie	20
2.2. Indie reakcionářem	26
2.3. Indie mírotvůrcem a kamarádem.....	29
2.4. Indie žákem a argumentem	31
2.5. Když se kamarádi perou – percepce čínsko-indické války	35
2.6. Indie kontrastů.....	39
3. Kdo to maloval?.....	41
3.1. Kdo vládne? Kdo je ovládán? – problém hegemonie, cirkulace vědění a distribuce moci	41
3.2. Indie „trvá dlouho“	52
3.3. „Objevení“ moderních indických jazyků a literatury	56
3.4. V ráji čtou červíčky	60
3.5. Pod hladinou diskurzu	65
Závěr.....	69
Seznam použitých pramenů.....	73
Seznam použité literatury	75

Úvod

„Nic na světě není tak měkké a poddajné jako voda,

a přece v tom, jak zdolává pevné a silné, ji nic nepřekoná.

Proto ji nemůže nic zastoupit.“

- Tao te ťing, 78. kapitola¹

Použití citátu z jednoho z nejslavnějších děl čínské filozofie v práci týkající se obrazu Indie v poválečném Československu působí nejspíše poněkud zvláštně. Přesto dokonale vystihuje podstatu procesu, jenž probíhal na pozadí zdánlivých ideologických změn diskursu o Indii v československém státě po druhé světové válce.

Poválečný svět se ještě ani nestačil vzpamatovat z ničivé války, když jej nové, rovněž leckdy velmi krvavé události a zvraty začaly překreslovat. Rozdělení velké části světa na dva soupeřící mocenské bloky v čele se supervelmocemi USA a Sovětským svazem se stalo osudné pro další politický vývoj Československa, které opustilo svou meziválečnou orientaci na Západ a tržní ekonomiku, a bylo včleněno do východního bloku diktatur řízených komunistickými stranami a orientovaných na Moskvu. Hodnocení dosavadního vývoje nezávislého Československa tak bylo v nových podmínkách podrobena ideologické kritice.

K turbulentním změnám docházelo rovněž v dalších částech světa. Zkušenost s oslnivými úspěchy Japonců na začátku války s koloniálními velmocemi v čele s Velkou Británií, jež byly kolonizovanými společnostmi do té doby považovány za nadřazené jim samotným,² osudově otřásla postavením těchto mocností v rámci svých impérií.³ Válkou hluboce zasažené a oslabené evropské velmoci neměly již nadále sílu udržovat svá impéria v dosavadním rozsahu. Obyvatelstvo kolonií povzbuzeno poznáním, že bílého muže je možné porazit, nechtělo již nadále snášet evropskou nadvládu a požadovalo nezávislost. Touha porobených po svobodě a touha vládnoucích po udržení své moci vedla k dlouhým a krvavým válkám v Alžírsku či v Indočíně. Drtivá porážka Francouzů u Dien Bien Phu v roce 1954 a jejich stažení z Alžírska v šedesátých letech však ukázaly, že evropské mocnosti již skutečně nemají sílu své državy nadále uhájít.

¹ LAO-C'. *Tao te ťing*. 3. vydání. Přeložila Berta KREBSOVÁ. Praha: DharmaGaia, 2003, s. 207.

² ZBAVITEL, Dušan. *Bengálská literatura*. Praha: ExOriente, 2008, s. 143.

³ HACK, Karl. Decolonization and violence in Southeast Asia Crises of identity and authority. In: BOGAERTS, Els a RABEN, Remco (ed.). *Beyond Empire and Nation: The Decolonization of African and Asian societies, 1930s-1970s*. Brill, 2012, s. 148.

Velké Británii se sice s vypětím sil nakonec podařilo vyhnat Japonce z Barmy a částečně tak odčinit katastrofické porážky z let 1941-1942, kdy Japonci bleskově obsadili Malajsii a Barmu, a především překvapivě rychle dobyli Singapur. Ještě na začátku roku 1944 Japonci podnikli invazi do Indie – klenotu Britského impéria, a teprve po úporných bojích o východoindická města Kóhimu a Imphál se je podařilo zastavit. Válkou vyčerpaná velmoc však již nebyla schopna si nadále udržet své postavení ve světě, a její roli postupně už během války přebíraly nastupující supervelmoci Spojené státy a Sovětský svaz. Již před válkou aktivní hnutí za nezávislost Indie nabíralo na síle a Britové se nakonec rozhodli z Indie dobrovolně odejít. 15. srpna 1947 tak spatřil světlo světa nový stát – nezávislá Indická republika.

Československo a Indie tak vstupovaly do nové doby v zásadě jiné podobě, než jakou obě země měly před druhou světovou válkou. Ideologické revizi dosavadního *raison d'être* se v „novém“ Československu přitom nevyhnul ani obor, který se Indií zabýval – indologie. Jakožto předmět, který byl za první republiky spojován především se studiem posvátného jazyka sanskrtu a starých náboženských textů, byl tento komunistickým režimem považován za podezřelý.⁴

Vznik nezávislé Indie jakožto obrovského státu s velkou populací, s nímž bude třeba do budoucna počítat jako s jedním z hlavních asijských geopolitických hráčů, ovšem volal po novém pojetí studia, které by kladlo větší důraz na současnou Indii a moderní indické jazyky. Kritika koncepce prvorepublikové indologie se posléze nesla v duchu marxismu-leninismu, kdy bylo pranýřováno nejen studium sanskrtu coby jazyka bráhmanů, kteří se „prohlásili za pozemské bohy“, ale rovněž meziválečné studium novoindických textů, jež mělo být vedeno pouze obchodními zájmy průmyslových kapitalistů, jak uvádí ve svém článku ke stavu indologie v Československu Boris Merhaut.⁵ Dosavadní studium Indie tak bylo prezentováno jako do velké míry pomýlené, a teprve nové „pokrokové“ prostředí mohlo přinést zásadní revizi, která by zajistila skutečně objektivní vědecký přístup.⁶ Taktéž v tisku se objevuje kritika dosavadního „kapitalistického“, „imperialistického“ přístupu k Indii, když se například v satirickém článku o Baťovi v Rudém právu z roku 1945 vyskytuje poznámka naznačující, že jediný důvod Baťova zájmu o Indy je ten, že jsou bosí.⁷

⁴ Více k Indologii v poválečné době obecně viz BUJÁREK, Vojtěch. *Indologie v Československu v letech 1945-1968*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2021.

⁵ MERHAUT, Boris. Indologie včera a dnes. *Nový Orient* 6, 1951, č. 7, s. 153-154.

⁶ Není náhodou, že Merhaut ve svém článku uvádí jako vzor hodný následování sovětskou indologickou tradici.

⁷ Král obuvi... *Rudé právo*. 6.12.1945, roč. 25, č. 179, s. 3.

Změna vnímání Indie je tedy prezentována jako diskontinuita – jedná se o „pokrokový“ obrat, kdy je starý přístup k Indii odmítnut jakožto přežitek a nový „objektivní“ přístup je více či méně přímo dáván do souvislosti s novým politickým prostředím v Československu. Články odsuzující britskou přítomnost v Indii,⁸ kritika filmů, které neukazují Indii „takovou, jaká je“ a pouze ji romantizují v duchu orientální pohádky,⁹ stejně jako postupná marginalizace studia sanskrtu na akademické půdě, a naopak upřednostňování moderních indických jazyků, se zdají být důkazem vítězství nového režimu na tomto poli ideologického střetnutí se starým režimem. Jak však dále poznáme, takovýto závěr není vůbec jednoznačný. Než ovšem fenomén obrazu Indie v poválečném Československu podrobíme analýze, musíme k ní stanovit určitá východiska.

V první řadě bychom si měli položit otázku, co je obsahem pojmu *obraz*, jež bude v této práci hojně používán. Inspirací nám může být práce Petera Burkea o „zhotovení“ Ludvíka XIV.¹⁰ Burke zde používá pojem „obraz“ (*image*) ve dvou hlavních významech. Za prvé se jedná o skutečný obraz jakožto umělecké dílo zachycující postavu Ludvíka XIV. – dílo sochařské, metalurgické, malířské, či dokonce voskové povahy. Za druhé se jedná o „obraz“ v metaforickém smyslu, jakožto výjev krále projektovaný pomocí textů a dalších médií, jako například baletů, oper, dvorních rituálů a dalších spektakulárních forem.¹¹ A právě v tomto smyslu budeme i v této práci uvažovat o pojmu *obraz*, coby o *výjevu* Indie projektovaného skrze text a obraz (zde myšleno jako netextový smyslový vjem). Je samozřejmě otázkou, zda je vhodnější mluvit o *jednom obraze* či o *několika obrazech*, neboť výjevy, jež k nám skrze uvedená média prostupují, jsou samozřejmě různorodé. Přidržíme se však raději jednotného čísla – velké množství komponentů a jejich interpretací by nás totiž nemělo svést k přespříliš pluralitnímu přístupu, u něhož by hrozilo nebezpečí uchýlení se k minuciózním popisům, ve kterých by se nakonec beztak všechny *obrazy* mohly utopit jako fakta v moři postmodernismu. Přes veškerou mnohost bude užitečné uvažovat nad tím, že všechny i sebevíc různorodější výjevy tvoří nakonec *jeden jediný obraz jedné jediné* Indie. Jedná se o ne zcela dokonalé východisko, jak uvidíme dále, avšak z metodologického hlediska jej považuji za východisko nutné.

⁸ Např. STORM, Walter. Anglie a nezávislost Indie. *Rudé právo*. 16.2.1947, roč. 27, č. 40, s. 5; či Opustí Britové Indii? *Rudé právo*. 22.2.1947, roč. 27, č. 45, s. 5.

⁹ Např. Filmový týden: Když nastaly deště. *Rudé právo*. 24.5.1947, roč. 27, č. 121, s. 2.

¹⁰ BURKE, Peter. *The Fabrication of Louis XIV*. New Haven: Yale University Press, 1992.

¹¹ *Ibid*, s. 1.

Otázku obrazu Indie v Československu za druhé nemůžeme chápat jako otázku, která by se vztahovala k Indii jako takové. Ve skutečnosti nám analýza takové otázky o Indii paradoxně mnoho neřekne a naopak může „indickou realitu“ zkruslit. Otázku musíme proto chápat nikoli ve vztahu k Indii, ale ve vztahu k Československu, k jeho společnosti, k jeho institucím a mediím.

Ze stejného důvodu je problematické téma obrazu Indie chápat pouze jako součást dějin československo-indických vztahů. Ačkoli spolu jistě souvisí, nemůžeme je chápat jako „kategorii“ a „podkategorii“, neboť opět – analýza obrazu Indie nám zodpoví jen málo otázek týkajících se vztahů mezi Indií a Československem, neboť tyto vztahy tvoří pouze jakési pozadí procesu, jenž má být předmětem našeho výzkumu.

Přesto však daný proces probíhal právě na pozadí reálných styků mezi Československem a Indií – dvěma státy, dvěma kulturami, zkrátka dvěma různými entitami. Z tohoto důvodu nemůžeme jejich vývoj zcela ignorovat. Zde je však nutné říct, že analýza těchto styků není stanoveným cílem této práce.

Pokud se zajímáme o *Indii*, je třeba taktéž vysvětlit, co je tímto pojmem míněno. Ačkoli se taková otázka může zdát jako poměrně zbytečná, tak již ve své minulé práci jsem poukázal na to,¹² že za určitých podmínek není význam slova *Indie* tak jednoznačný, jak se jeví, a to především pokud uvažujeme o *Indii* jakožto o předmětu výzkumu vědy, jež se nazývá *indologie*.¹³ Jisté „zmatení pojmů“ vyjde najevo například ve chvíli, kdy se na stránkách Rudého práva z roku 1947 dočteme, že se *Indie* rozdělila na „*Hindustan a Pakistan*“.¹⁴ Přesto však poměrně záhy je název *Hindustán* vystřídán staronovým pojmenováním *Indie*,¹⁵ který nadále označuje převážně Indickou republiku. Výjimkou zůstávají ty případy, kdy se hovoří o *Indii* jako o civilizaci zahrnující víceméně celý indický subkontinent (tedy včetně např. území dnešního státu Pákistán), častokrát v souvislosti s minulostí.¹⁶ Tuto ambivalentnost pojmu *Indie* je tak třeba mít stále na paměti.

¹² BUJÁREK, Vojtěch. *Indologie v Československu v letech 1945-1968*. s. 10-11.

¹³ Problematice toho, co je to *indologie* a zda je možné ji označit za vědu jsem se věnoval ve své bakalářské práci na stranách 8-9.

¹⁴ *Hindustan a Pakistan vyhlášeny dominiemi*. *Rudé právo*. 15.8.1947, roč. 27, č. 190, s. 1; či *Bude v Indii občanská válka?* *Rudé právo*. 10.6.1947, roč. 27, č. 134, s. 2.

¹⁵ Např. *Indie dnes*. *Rudé právo*. 1.8.1948, roč. 28, č. 178, s. 3; či *Gandhí pokračuje v hladovce*. *Lidová demokracie*. 15.1.1948, roč. 4, č. 11, s. 2.

¹⁶ Ne náhodou se tomu tak děje například v historických pojednáních pražských indologů jako např. GAMPERT, Vilém. *Nestarší civilizace pravěké Indie*. *Nový Orient* 9, 1954, č. 10, s. 154-156.

Můžeme ale konstatovat, že pokud se mluvilo o Indii jakožto o soudobém nezávislém státu, označuje daný pojem zcela jednoznačně Indickou republiku. Z toho důvodu je v této práci obrazem Indie míněn fakticky obraz Indické republiky, ačkoli v některých případech (např. v historickém pojednání) může docházet k sémantickým překryvům slova *Indie*. Vzhledem ke kontinuitě pojmenování však tyto překryvy ve skutečnosti nemusí znamenat zásadní metodologický problém, neboť vzhledem k asociaci různých významů slova *Indie* prostřednictvím jednotného pojmenování (tj. právě jméno *Indie*) se všechny tyto významy podílely na vytváření jednotné ideje – obrazu *Indie*.

Potud pokus o přesné vymezení pojmů (možná až příliš přesné). Zjednodušeně:

- 1) *Indie* je v rámci této práce spíše myšlenkový konstrukt – diskurzivní formace. Někdy označuje stát, někdy civilizaci (třeba již zaniklou, či transformovanou). *Indie* „vystupující k nám“ ze stránek novin, knih a z filmů je „skutečné“ *Indii* podobná asi tolik, jako je válečný film podobný válce.
- 2) Právě z tohoto důvodu nám analýza obrazu této „*Indie*“ řekne více spíše o společnosti, v níž byl tento obraz reprodukován, respektive v níž cirkuloval, stejně jako by nám analýza válečného filmu něco řekla spíše o jeho tvůrcích a o jeho divácích než o válce jako takové.
- 3) Této skutečnosti můžeme využít nikoli při zodpovězení otázek týkajících se Indie, či československo-indických vztahů, nýbrž při zodpovězení otázek týkajících se procesů uvnitř československé společnosti – otázek týkajících se cirkulace vědění, ale možná také distribuce moci, tématu propagandy či hegemonie.

Co je tedy cílem této práce? Jak jsem již nastínil, je to zodpovězení otázky, co nám může analýza obrazu *Indie* v Československu říct o československé společnosti. Co nám může říct o účinnosti či neúčinnosti režimních snah propagovat určitý narativ (v tomto případě o Indii)? Co nám může říct o představách, které kolovaly ve společnosti bez ohledu na tyto režimní snahy, či dokonce, co nám může říct o tom, jak naopak tyto představy ovlivňovaly režim a samy nastolovaly agendu? Kdo byl skutečným hegemonem, co se šíření idejí týče?

Právě tyto otázky jsou středobodem této práce. Na následujících stránkách se na ně pokusíme odpovědět. Východiskem nám bude především analýza pramenů publicistické povahy (dobové noviny jako *Rudé právo*, *Lidová demokracie*, *Svobodné slovo*), odborné povahy pocházející z per československých indologů (články v časopise *Nový Orient*, odborné knižní publikace), filmové tvorby (tvorba cestovatelů Zikmunda a Hanzelky) i pramenů

archivní provenience (Archiv Akademie Věd, Archiv ministerstva zahraničí, Archiv Náprstkova muzea, Archiv bezpečnostních složek, Archiv Univerzity Karlovy).

Relevantních pramenů k tématu je však nesmírně mnoho a jejich úplný rozbor považuji za úkol přesahující síly jednotlivce. Daná práce si proto neklade za cíl kompletní analýzu, nýbrž pouze kritickou sondu a nástin. Vzhledem ke středobodu výzkumu – celospolečenskému diskurzu – jsem například nepovažoval za prioritní detailní prozkoumání archivních pramenů, jež mnohdy zachycují spíše procedury či informace společnosti skryté, které tak na celkový obraz nemusely mít zásadní význam. Jejich analýza by však mohla významně doplnit některé ze závěrů této práce. V tomto směru by bylo vhodné především více prozkoumat Archiv ministerstva zahraničí a Archiv bezpečnostních složek.

Rovněž cestovatelská tvorba je oblastí, jež by možná zasluhovala větší pozornost. Mé zaměření čistě na dvojici cestovatelů Zikmunda a Hanzelky vychází z prostého faktu, že se jednalo o zřejmě nejznámější cestovatele té doby.¹⁷ Jejich popularitu dobře ilustrují nejen uznávané filmy, ale stejně tak knihy, jejichž náklady se počítaly ve statisících, a jež jen v češtině vyšly až v pěti vydáních.¹⁸ O svých cestovatelských zážitcích psali do novin (např. právě do *Rudého práva*) a hovořili o nich na nespočetných přednáškách po celé republice.¹⁹ V porovnání s jejich tvorbou je však jiná cestovatelská literatura poměrně raritní a těžko dohledatelná. Za hlubší prozkoumání by ovšem mohla stát například publikace *Ráno v Bombaji* od Hermana Klačka, někdejšího československého konzula v Bombaji, jež začala vycházet na pokračování na stránkách *Rudého práva* v roce 1967,²⁰ a v roce 1969 byla vydána jako samostatná kniha.²¹

Než přejdeme k samotné práci, je třeba ještě vysvětlit časové vymezení práce. Počáteční mezník, rok 1945, je dán koncem druhé světové války, jenž se stal zároveň počátkem proměn, jež zasáhly jak Československo, tak Indii. Zatímco Československo nastoupilo pomalou cestu k nastolení komunistického režimu, k němuž došlo v únoru 1948, pro Indii znamenal konec války počátek nové, nyní již konečné fáze boje za nezávislost na Velké Británii, jenž vyvrcholil roku 1947 vznikem Indické republiky.

Rok 1968 naproti tomu představuje zlom méně patrný. Pro Indii nebyl rok 1968 prakticky nijak významný – zlomy v šedesátých letech představovaly spíše války s Čínou a Pákistánem v letech 1962 a 1965, a především úmrtí prvního indického premiéra Džavaharlála

¹⁷ HORKÝ, Petr. *Filmaři Hanzelka a Zikmund*. PiranhaFilm, 2014, s. 100.

¹⁸ Ibid, s. 98.

¹⁹ Ibid.

²⁰ KLAČKO, Herman. *Ráno v Bombaji. Knihovnička Rudého práva*. Praha: Rudé právo, 1967.

²¹ KLAČKO, Herman. *Ráno v Bombaji*. Bratislava: Smena, 1969.

Néhrúa v roce 1964. Za další zlom se dá považovat až úspěšná indická intervence do bangladéšské války o nezávislost, jež vyvrcholila drtivým indickým vítězstvím v třetí indicko-pákistánské válce v roce 1971.

Pro Československo znamenal rok 1968 především potlačení Pražského jara invází vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna. Ačkoli změny tehdy započaté a signalizující nástup normalizace kulminovaly ještě na začátku sedmdesátých let, je možné rok 1968 považovat za skutečný mezník ve vývoji československé společnosti – stejně jako rok 1945 byl i rok 1968 počátkem zásadních proměn.²² A jelikož je středobodem této práce právě československá společnost, považoval jsem za vhodné stanovit jako koncový časový mezník právě rok 1968.

Práce je řazena do tří kapitol. V první je podán stručný nástin českého, potažmo československého poznávání Indie a vývoje česko-indických a československo-indických vztahů do roku 1945. V druhé kapitole se budeme věnovat různým aspektům toho, jak se v poválečném Československu vytvářel obraz Indie, abychom posléze ve třetí kapitole podrobili tento obraz kritické revizi, zejména co se jeho cirkulace a významu týče. Vzhledem k tématu jsem jako vhodnější zvolil synchronní přístup a diachronní hledisko jsem téměř vynechal. Toto mé rozhodnutí se bude jevit jasnější v kontextu toho, co čtenář nalezne v kapitole 3.2.

²² RÁKOSNÍK, Jakub; SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Praha: Argo, 2018, s. 211-249.

1. *Objevení Indie – od sanskrtu k hindštině, od dávných králů k zemi „bez kouzel a divů“*

Roku 1944 sepsal jeden z předních představitelů indického hnutí za nezávislost a budoucí premiér nezávislé Indie Džaváharlál Néhrú své slavné dílo *Objevení Indie*.²³ V ní přednesl svůj pohled na historii, kulturu a možnou budoucnost své vlasti. Uvěznění v ahmadnagarské pevnosti mu dle jeho vlastních slov poskytlo dostatek volného času k přemýšlení a psaní, stejně jako možnost vést rozhovory a debaty s lidmi, jež ho inspirovali a přinášeli mu stále nové poznatky, které mohl využít ve své objemné knize.²⁴ Bylo-li pro Néhrúa v jeho 55 letech na Indii stále co objevovat, platí totéž (a zřejmě ještě více) pro české autory píšící o této zemi.

Počátek dějin česko-indických styků (alespoň co se kulturní výměny týče) se datuje prakticky již do doby utváření české státnosti. Formování určitého povědomí o Indii v českých zemích započalo již v raném středověku prostřednictvím písemných záznamů od antických autorů, jako byli Arrianus Flavius, Herodotos, Megasthenes a další.²⁵ I přes poměrně dlouhou historii vytváření obrazu Indie v českém prostředí a posléze i pěstování bezprostředních styků například ve formě cestopisných pojednání očitých svědků zachycujících dobové poměry v jižní Asii, nenalezneme o nich v české literatuře (a tím méně mimo českou literaturu) samostatné zevrubnější pojednání. Nejvíce rozpracovaný přehled dané problematiky nabízí zřejmě kapitola *Česko-indické vztahy v průběhu věků* od Miloslava Kráasy a Jaroslava Holmana nacházející se v obsáhle publikaci *Dějiny Indie*, která v roce 2013 vyšla v nakladatelství Lidových novin.²⁶ Stručné seznámení s vývojem styků lze nalézt i v menší publikaci o indických dějinách z pera Jana Filipského.²⁷ Za zmínku stojí rovněž bakalářská práce Zuzany Špicové *Obraz Indie v české literatuře* z roku 2014.²⁸

Nejvíce na tomto poli bádání zřejmě přispěl již zmíněný Miloslav Krása, od něhož pochází hned několik různých pojednání na téma česko-indických vztahů, jež vycházely

²³ NÉHRÚ, Džaváharlál. *Objevení Indie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 5.

²⁴ Ibid, s. 5-6.

²⁵ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 861.

²⁶ Ibid, s. 861-887.

²⁷ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*. Praha: Libri, 2008, s. 152-160.

²⁸ ŠPICOVÁ, Zuzana. *Obraz Indie v české literatuře*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014.

v odborných seriálech²⁹ i jako součást širších publikací.³⁰ Pro větší představu o dostupné literatuře na téma česko-indických vztahů bych zde odkázal na již zpracovanou bibliografii, jež se nachází v právě zmíněné obsáhlé práci o dějinách Indie z roku 2013.³¹

1.1. Od pověr k vědeckému zájmu

Středověká zkušenost s Indií vycházela z několika zdrojů, mezi nimiž nechyběly ani biblické texty – šlo o zmínky o plavbách Šalamounových obchodních lodí, v nichž se dozvídáme o návštěvách Hebrejců v indických přístavech a o dováženém zboží.³² Artikly jako byly například drahé kameny nebo zejména indické koření, patřily k dalším podnětům, jež formovaly obraz vzdálené asijské země.³³ Obrazotvornost tehdejších obyvatel českých zemí podněcovaly taktéž legendy, jako například příběh o apoštolu Bartoloměji, jenž měl zemřít mučednickou smrtí na dvoře jednoho z místních králů, a vyprávění o indickém putování apoštola Tomáše. Četné zmínky o Indii nalezneme také v anonymním českém zpracování *Alexandreidy* z konce 13. století.³⁴ Přímé ohlasy staroindických motivů pronikly již koncem 14. století do románové parafráze *Barlaam a Josafat* od Tomáše ze Štítného.³⁵ Atributem středověkých děl, jež se o Indii zmiňují, však samozřejmě zůstávají různé vybájené představy a vyložené nesmysly, jež se o vzdálené zemi v tehdejší Evropě tradovaly. Různé exotické imaginace šířily dobové rytířské romány, ale taktéž například *Elucidaria*, jakási rudimentární encyklopedie šířící se po Evropě, v češtině vydaná pod názvem *Lucidář*. Obraz Indie, který se před námi vytváří, je obrazem exotické země, v níž žijí překrásné indické princezny a mocní vládcové, ale také obři, znetvoření lidé či různá zvířecí monstra.³⁶

K překonání těchto smyšlenek významně pomohla očitá svědectví různých cestovatelů, jejichž výpravy často podněcovala pověst o legendární indické říši, které měl vládnout křesťanský král (původně kněz) Jan. Tato legenda byla založena na listech od neznámého mystifikátora, jež se v šedesátých letech 12. století dostaly do rukou papeže a několika

²⁹ Zmíňme například KRÁSA, Miloslav. Počátky známosti Indie v českých zemích. *Sborník historický*. 1971, roč. 18, s. 149-181; KRÁSA, Miloslav. First Czech Scholar in India. *Archiv orientální*. 1968, roč. 36, s. 609-624; KRÁSA, Miloslav. Indo-Czechoslovak Societies. Historical Roots and Early Prospects. *Archiv orientální*. 1990, roč. 58, s. 20-32 či KRÁSA, Miloslav a POLIŠENSKÝ, Josef. Czech Missionary's First Hand Account of the 18th Century Ethiopia, Arabia and India. *Archiv orientální*. 1993, roč. 61, s. 85-90.

³⁰ Například KRÁSA, Miloslav. Objevování indického světa. In: KRÁSA, Miloslav (ed.). *Indický subkontinent. Zeměpisné a historické panoráma*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, s. 13-28; KRÁSA, Miloslav. Československo-indické vztahy. In: KRÁSA, Miloslav. *Indická republika*. Praha: Svoboda, 1986, s. 361-373 či již zmíněná kapitola v publikaci *Dějiny Indie* z nakladatelství Lidových novin.

³¹ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 1037-1038.

³² Ibid, s. 861.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid, s. 862

³⁵ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 152.

³⁶ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 861-863.

evropských králů. Zřejmě původní dílo *Hvězdářství krále Jana, kněze z veliké Indie* dokládá v českých zemích víru v to, že se Janovo království nacházelo právě v Indii, a to už od počátku křesťanského věku.³⁷ Jedním z prvních cestovatelů, jež Indii navštívili a podali o ní střízlivější zprávy, byl Oldřich z Pordenone, františkánský mnich z Furlánska, původem však zřejmě Čech – sám používal přídomek Boemus. Indii navštívil nejspíše někdy kolem roku 1321, když cestoval do Persie a Číny, tedy v době vrcholu moci Dillíského sultanátu. Svě pozoruhodné poznatky o této zemi zanechal ve svém díle *Iter in Indiam* (zvané též *Itinerarius Orientalis*), jehož četné rukopisy se šířily po Evropě v latinském originále i v překladech do italštiny, francouzštiny, angličtiny, němčiny a dalších jazyků.³⁸ V něm se zmiňuje o náboženských zvycích a rituálech, o uctívání hinduistických božstev, bez obvyklého přehánění píše o fakírech a mniších, o vozovém procesí, upalování vdov (tzv. *sati*), ale také například podrobně popisuje pěstování pepře, tak důležitého pro evropské trhy.³⁹

Objevení námořní cesty do Indie Portugalci na konci 15. století a rozvoj knihtisku představovaly další impuls, který přispíval ke zvýšenému zájmu o Indii.⁴⁰ Roku 1528 se staroindické motivy objevily v populárním staroindickém bajkovém souboru *Pañcatantra*, přeloženém z latiny do češtiny pod názvem *Pravidlo lidského života* pražským knihtiskařem a nakladatelem Mikulášem Konáčem z Hodiškova.⁴¹ K šíření informací o východní zemi přispíval také vznik novin, přesnější mapy a zeměpisná díla. Na konci února 1570 se za účasti císaře Maxmiliána II. údajně Prahou poprvé procházel živý slon, na němž měl dle soudobých kronikářů sedět „král Porus“, jehož jméno bylo známo z *Alexandreidy* jakožto jméno ctěného protivníka Alexandra Velikého – krále Pauravy poraženého v bitvě na řece Hydaspés (dnešní Džihlam).⁴² Bezprostřední styk se vzdálenou Indií dále zprostředkovávala misionářská činnost. Jako první z Čech ji vykonával matematik a astronom Wenzel Pantaleon Kirwitzer z Kadaně, od roku 1616 přechodně žijící v Goy, kde sepsal spis o svých pozorováních komet. Další poté následovali.⁴³

Jedinečný význam pro poznávání Indie měla osobnost Karla Příkryla (1718-1785). Ten od roku 1748 pobýval jedenáct let v Goy jakožto profesor bohosloví, humanitních věd a rétoriky.⁴⁴ Po tuto dobu se poměrně blízce seznámil se zdejším prostředím, což mu umožnilo

³⁷ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 863.

³⁸ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 152.

³⁹ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 863-864.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 866.

⁴¹ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 152.

⁴² STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 866.

⁴³ *Ibid.*, s. 867.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 868.

vypracovat latinsky psanou gramatiku indoevropského jazyka kónkánštiny (pod názvem *Principia linguae brahmanicae*) a gramatiku drávidského jazyka tamilštiny, z níž se však dochoval jen fragment.⁴⁵ Když se pak roku 1791 dostala *Principia lingua brahmanicae* do rukou Josefu Dobrovskému, podnítila nebyvalý zájem českých obrozenců o indické jazyky. Český jazykovědec díky ní totiž objevil podobnost mezi kónkánštinou a slovanskými jazyky. Jakmile se nesporná příbuznost mezi sanskrtem a češtinou prokázala, národní sebevědomí stejně jako snaha o povznesení vlastního jazyka mezi obrozenci ještě vzrostly. Sanskrit posléze studovali jak bratři Jungmannové, tak také Václav Hanka, Karel Hynek Mácha, Jan Evangelista Purkyně, Karel Havlíček Borovský, Jan Erazim Vocel nebo Jindřich Fügner. Ti se také hlouběji zajímali o indickou kulturu a rovněž překládali ze staroindické literatury.⁴⁶ Důvod tohoto zájmu se nám objasní ve slovech Antonína Jungmanna:

„Čjm wybraušenějšj národ, tjm wzdělanějšj řeč geho. [...] Stařj Hindowé mluwili řeč wýbornau, bohatau a wznešenau; [...] která wšak toliko w knihách žige, a Samskrit, t. řeč samotnjků sluge. [...] Pan Appendini prawj, že w slowenském gazyku wjce čistých kořenů se zachowalo, než w giné řeči. Sausedstwo bližšj slowanů s Hindy i přjbuznost wětšj zachowánj toho potwrzuce.“⁴⁷

Právě dobové přesvědčení o spojitosti vyspělosti jazyka a vyspělosti národa hrálo stěžejní roli při studiu sanskrtu českými obrozenci, jež si uvědomovali, že se jim zde naskýtá možnost využití silného argumentu, který by podpořil češtinu v boji proti germanizaci.

Dalším významným impulsem se stal rozvoj naučné literatury a rozšiřování periodického tisku. V letech 1803-1804 spatřily světlo světa původní knihy od Václava Matěje Krameria *Historické vypsání velikého Mogolského císařství v druhém dílu světa, Asii a Druhý díl Indie: Tj. historické vypsání* a v letech 1876-1878 vyšlo rozsáhlé dílo o filozofických systémech *Učení staroindické* z pera Františka Čupra. Léčebné metody starých Indů jako první zkoumal Josef Virgil Grohmann.⁴⁸ Od padesátých let 19. století se na půdě Karlo-Ferdinandovy univerzity rozvíjí akademické studium sanskrtu.⁴⁹ Svým monumentálním dílem průzkumu Indie přispěl rovněž světoznámý geolog, paleontolog a zároveň generální sekretář prestižní Asijské společnosti Bengálska⁵⁰ Ferdinand Stolička (1838-1874) a jeho pokračovatel Otakar

⁴⁵ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 152.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 153.

⁴⁷ JUNGSMANN, Antonín Jan. O Samskritu. *Krok 1*, 1821, č. 1, s. 65-69.

⁴⁸ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 153.

⁴⁹ Více k počátkům studia sanskrtu a posléze indologie na pražské univerzitě viz. BUJÁREK, Vojtěch. *Indologie v Československu v letech 1945-1968*, s. 17-20.

⁵⁰ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 871.

Feistmantel (1848-1891). Feistmantelův význam spočívá rovněž v tom, že se stal zakladatelem indického fondu pražského Náprstkova muzea⁵¹

1.2. Objevení *moderní Indie*

Až potud jsme se věnovali obecnému *objevování Indie* českému prostředí jakožto procesu, který započal pouze letnými kontakty vytvářejícími mlhavé představy o vzdálené zemi a vyvrcholil ve snaze o její *vědecké* poznání. Při sledování tohoto procesu však narážíme na zvláštní jev určité ambivalentnosti, co se týče objevování *Indie minulé* a *Indie současné*, kdy *Indii minulé* jsou přisuzovány jiné atributy než *Indii současné*: „*Hindostan práwem matkau lidského pokolenj a učitelkynj všeho uměnj slauti může. Neboť obywatelé, národ přestary, bywše záhy na vysokém stupni vzdělanosti, giným národům swé wědy i rozdílňá uměnj zdělowali. Nynj Hindowé gako památná známka dáwno minulého swěta w stále wetchosti žigj,*“ píše Antonín Jungmann ve své stati *O Hindích*.⁵²

Rozdílnost mezi *Indií starou* a *Indií novou* je něčím, co v obecném vztahu Evropanů k Orientu zachytil Edward Said ve svém slavném díle o orientalismu, když například cituje výroky Arthura Jamese Balfoura z roku 1910. Velikost, sláva a nádhera starého Orientu, jehož minulost slovy Balfoura „*sahá mnohem dále než onen nepatrný zlomek minulosti naší rasy*“⁵³ je dána do přímé opozice vůči Orientu novému, jenž je v dlouhodobém úpadku, z něhož jej vyvedou teprve evropské vlády. Jak pravil Balfour na obhajobu návrhu darovat lordu Cromerovi, někdejšímu zástupci Anglie v Egyptě, padesát tisíc liber při odchodu do penze: „*Vše, na co sáhl [Cromer], se mu dařilo... Činnost lorda Cromera během posledního čtvrtstoletí pozvedla Egypt z toho nejhlubšího sociálního a ekonomického úpadku do stavu v němž je v současnosti, domnívám se, mezi orientálními národy ojedinělým příkladem prosperity finanční i morální.*“⁵⁴ Toto celoevropské vidění nebylo přitom vlastní pouze Angličanům, ale do určité míry rovněž Čechům, ačkoli ve vztahu k západoevropským koloniálním impériím tvořily spíše periferii.⁵⁵

V kontextu této skutečnosti nepřekvapí fakt, že od počátku akademického zájmu o Indii v době národního obrození až prakticky do začátku dvacátého století se čeští obrozenci a učenci zaměřovali prakticky výhradně na studium sanskrtu a staroindické problematiky. Zatímco sanskrt se na pražské univerzitě vyučoval již od padesátých let 19. století, novoindické jazyky

⁵¹ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 153.

⁵² JUNGSMANN, Antonín. *O Hindích. Krok 1*, 1821, č. 2, s. 38.

⁵³ SAID, Edward. *Orientalismus*. Praha: Paseka, 2008, s. 44. Balfour zde konkrétně mluví o Egyptu, jak však Said upozorňuje, jedná se o obecný přístup k Orientu tehdy z většiny ovládaného Evropany.

⁵⁴ *Ibid.* s. 47-48.

⁵⁵ ŠPICOVÁ, Zuzana. *Obraz Indie v české literatuře*, s. 25.

(především hindština a bengálština) na své zavedení do studijních plánů musely čekat dalších bezmála sto let. A tak zatímco v akademickém roce 1949-1950 mohli studenti Filozofické fakulty UK navštěvovat stále pouze přednášky klasické indické filologie, doplněné četbou starých sanskrtských děl jako *Hitopadéša* či *Višņupurána*,⁵⁶ v roce následujícím se již objevily studijní plány se zaměřením na hindštinu a bengálštinu.⁵⁷ Roku 1951 vychází v Novém Orientu rovněž článek *Indologie včera a dnes* Borise Merhauta, v němž autor kritizuje dosavadní koncepci studia, jež měla být zaměřena výhradně na sanskrť a staroindickou tematiku, zatímco studium novindických jazyků a *moderní Indie* mělo být buď zcela zanedbáváno, v nejlepším případě motivováno pouze vidinou obchodníků na zisk plynoucí z obchodování s Indií.⁵⁸ Byl to článek, který zapadal do kontextu nové doby. Indie vstupovala do čtvrtého roku své nezávislé existence a kritika zanedbávaného zájmu o „skutečnou“ Indii spolu s kritikou studia starých (v drtivé většině náboženských) textů v zaniklém jazyce (kterýžto zájem měl být hnán „povýšeneckým romantickým pohledem“ na „zaostalou, avšak magickou“ zemi), šla ruku v ruce s chválou sovětského „racionálního“ a „humanistického“ přístupu. Proto například čteme v silně negativní kritice filmu *Když nastaly deště* uveřejněné v *Rudém právu* roku 1947 tato slova: „Z Indie – kromě několika slonů, hrstky vykrojovaných mužů a žen a zajímavého indického zpěváka, [...] – z Indie jaká opravdu je, tu nevidíme nic a autorům o to ani nešlo.“⁵⁹

Důležitý je především onen obrat „*Indie jaká opravdu je*“, naznačující objektivní rozdíl mezi předkládaným obrazem a skutečností, jehož znalost se nyní stala výsadním atributem nového diskurzu, jenž odmítal předválečné studium Indie, stejně jako obecný přístup k Indii za „kapitalismu“. Významnou roli zde přitom hrála přítomnost Sovětského svazu jakožto intelektuálního zprostředkovatele nového „pokrokového“ přístupu. Ne náhodou píše Boris Merhaut: „*Novoindické jazyky pak s výjimkou Sovětského svazu na evropských univerzitách zastoupeny nebyly. I londýnská škola pro africká a orientální studia se převážně omezovala na praktické školení budoucích úředníků v koloniích. Za první republiky se u nás vyučovalo orientálním jazykům, mezi jinými hindustánštině a bengálštině. Zřízení těchto praktických kursů bylo pro průmyslové kapitalisty výhodnou investicí, neboť jejich zástupci mohli v orientě daleko lépe obchodovat, když se tam dovedli dorozumět místními jazyky.*“⁶⁰

⁵⁶ Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy (dále jako Archiv UK), Úřední tisky Univerzity Karlovy 1882-2007/2008, Seznamy přednášek konaných na filozofické fakultě Univerzity Karlovy 1949-1950.

⁵⁷ Archiv UK, Úřední tisky Univerzity Karlovy 1882-2007/2008, Seznamy přednášek konaných na filozofické fakultě Univerzity Karlovy 1950-1951.

⁵⁸ MERHAUT, Boris. *Indologie včera a dnes*. *Nový Orient* 6, 1951, č. 7, s. 153-154.

⁵⁹ Filmový týden: *Když nastaly deště*. *Rudé právo*. 24.5.1947, roč. 27, č. 121, s. 2.

⁶⁰ MERHAUT, Boris. *Indologie včera a dnes*. *Nový Orient* 6, 1951, č. 7, s. 154.

Skutečnost, že celý článek je uveden zprávou o tom, že „*Sovětskoje vostokvěděníje v II. svazku uveřejnilo důležitý příspěvek k přehodnocení dosavadní evropské indologie od akademika A. P. Barannikova*“,⁶¹ pak důležitost „přítomnosti“ Sovětského svazu podtrhuje. Ve stejném duchu se nese například recenze na publikaci Olgy Čečotkiny *Indie bez kouzel a divů* uveřejněná na stránkách *Nového Orientu* v roce 1951: „*Sovětská studentka, členka delegace SFDM, navštívila počátkem roku 1947 Indii. V řadě bystrých postřehů vykreslila čtenáři obraz dnešních poměrů v Indii. Je to Indie opravdu bez kouzel a divů. Život převážné většiny obyvatelstva naprosto neodpovídá exotickým líčením Indie, předkládaným evropským čtenářům po dlouhá léta s úmyslem zcela jasným.*“⁶²

Baťa, jehož jméno je přítom v Indii dodnes populární⁶³ a nesou jej i dvě města v Indii a v Pákistánu (Batanagar v Západním Bengálsku a Batapur u města Láhaur), měl mít o vzdálenou zemi zájem zas pouze z toho důvodu, že zde „*jsou ještě bosí lidé*“.⁶⁴

Poselství explicitně, či implicitně schované v těchto textech by se dalo extravagantně shrnout asi těmito slovy: „Byla objevena *moderní* Indie, zahodte pohádky a příručky vykořisťovatelů.“ Byla to však pravda? Skutečně byla *moderní* Indie objevena až po druhé světové válce díky nové společenské situaci v Československu?

⁶¹ MERHAUT, Boris. Indologie včera a dnes. *Nový Orient* 6, 1951, č. 7, s. 154.

⁶² Indie bez kouzel a divů. *Nový Orient*. 1951, roč. 6, č. 4, s. 88.

⁶³ MATOUŠKOVÁ, Magdalena. Indie má s Ruskem specifické vztahy, říká česká velvyslankyně v Dillí. Online. *Novinky.cz*. 4.10.2023. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/zahranicni-indie-ma-s-ruskem-specificke-vztahy-rika-ceska-velvyslankyne-v-dilli-40443620>. [cit. 2024-08-05].

⁶⁴ Král obuvi... *Rudé právo*. 6.12.1945, roč. 25, č. 179, s. 3.

2. Vytváření Indie

Ptáme-li se po obrazu *moderní* Indie v Československu v poválečném diskurzu, ptáme se samozřejmě po něčem, co není zcela stacionární. Jak jsem již upozornil v úvodu, *výjevy Indie*, které k nám skrze prameny vystupují, jsou různorodé a leckdy dynamické. Abychom lépe porozuměli celkovému *obrazu* a mohli zhodnotit jeho proklamovanou odlišnost od předválečného diskurzu, musíme nejprve zohlednit jeho jednotlivé komponenty, tj. různé aspekty (či náhledy), jejich podobu a vývoj – tj. celkové „vytváření“ *Indie* po druhé světové válce v Československu. Učiníme tak z pohledu synchronního, avšak částečně i diachronního, neboť i přes to, že je dle mého názoru možné mluvit o jednom obrazu Indie v Československu během celého více než dvacetiletého období po roce 1945 (aspekty tohoto obrazu jsou přítomné prakticky po celou tuto dobu), existují přinejmenším dva významné momenty, které do vytváření a udržování tohoto obrazu vnášejí poměrně zajímavou dynamiku.

Zcela jednoznačně je jedním z těchto momentů korejský konflikt v letech 1950-1953, který do jinak poměrně stabilního *obrazu* přináší prvek diskontinuity. Druhým je poté konflikt čínsko-indický, který se roku 1962 rozhořel na hranici mezi oběma státy v důsledku územních sporů. Ten sice z hlediska *obrazu Indie* již neznamenal takový zásah do panujícího diskurzu, avšak velice zajímavý je z jiného důvodu. Konflikt mezi dvěma do té doby spřátelenými velmocemi byl otázkou, se kterou se mocenský aparát a jeho informační kanály musely určitým srozumitelným způsobem vypořádat. To mělo, jak uvidíme, na začátku konfliktu za důsledek určité diskurzivní zmatení, které pro nás bude představovat jeden z klíčových aspektů rozboru celkového *obrazu* a jeho významu ve třetí kapitole.

2.1. Seznamte se – nezávislá Indie

Mluvíme-li o diskontinuitě a diachronním hledisku, není možné ignorovat ještě jednu podstatnou událost, která se do *obrazu Indie* musela nutně propsat. Je to proces samotného vzniku nezávislého indického státu – nejprve jako dominia v rámci Britského impéria 15. srpna 1947, a posléze jako již zcela samostatné Indické republiky 26. ledna 1950.

Krátce po druhé světové válce je Indii věnováno v publicistických pramenech ještě poměrně málo prostoru. Rok 1945 jakožto rok poválečné konsolidace proto přináší na stránkách novin spíše povšechné zprávy o dění v Indii. V Rudém právu tak například nacházíme velice stručnou zprávu o novém britském plánu pro Indii,⁶⁵ či krátké prohlášení Džavaharlála Néhrúa

⁶⁵ Nový britský plán pro Indii. *Rudé právo*. 9.6.1945, roč. 25, č. 29, s. 1.

přejaté od Reuters.⁶⁶ Ve Svobodném slovu nalezneme poté článek o nové politické situaci ve Velké Británii v souvislosti s novou labouristickou vládou Clementa Atleeho, kde je zmíněno, že „*také zahraniční politika bude mít výraznější a charakternější směr. Labour party hodlá nastoupiti novou politiku už ve správě britského impéria, v čemž nejprve miní definitivně a spravedlivě zlikvidovati problém Indie.*“⁶⁷ Za povšimnutí však stojí, že již v roce 1945 můžeme na stránkách Rudého práva coby hlavního publicistického orgánu KSČ sledovat využívání Indie jakožto demonstrativního příkladu „imperialistické politiky“, jež vytváří demokracii „pouze pro vyvolené“.⁶⁸ V roce 1945 taktéž vychází již zmíněný satirický článek zaměřený proti Baťovi.⁶⁹

Vzdálené země si československý tisk začíná všimát spíše až v roce 1946. Pokud bychom měli nějak obecně charakterizovat obsah článků či sdělení věnujících se Indii, nejlépe bychom tak zřejmě učinili slovy „země ve varu“. Vyhrocená situace mezi hinduisty a muslimy, která nakonec v roce 1947 vedla ke vzniku dvou nástupnických států původní Britské Indie, je v československých novinách reflektována například slovy, že „*Indii hrozí nebezpečí občanské války*“.⁷⁰ Dočteme se také o náboženských bouřích, krvavých masakrech⁷¹ a nepokojích,⁷² stejně jako o hrozbě „*všeobecného povstání, jestliže nebudou podniknuta opatření proti hladu*“.⁷³ Na stránkách časopisu *Nový Orient*, jenž začal vycházet v roce 1945 jako odborný čtvrtletník Orientálního ústavu, jsme zpravováni o demonstracích nedotýkatelných, kteří „*házeli po Gándhím kameny, volajíce, že není jejich přítelem.*“⁷⁴

Jedním z motivů, který se již objevuje, a v budoucím diskurzu bude hrát velkou roli, je otázka britského imperialismu a přístupu k Indii. V Rudém právu se například už v této době začíná objevovat ostrá kritika britské vlády v Indii,⁷⁵ ačkoli se tak leckdy děje prostřednictvím převzatých zpráv, například od *Daily Worker*.⁷⁶ Osten této kritiky je ještě jaksí mírněn pohledem „druhé strany“ v článku *Angličan o Indii*, kde Cecil Parrot z britského velvyslanectví v Praze upozorňuje na „*nyní zdánlivě nesmiřitelný odpor dvou nejsilnějších skupin v Indii,*

⁶⁶ Pandit Nehru o indické samostatnost. *Rudé právo*. 27.12.1945, roč. 25, č. 194, s. 1.

⁶⁷ Nová Anglie. *Svobodné slovo*. 28.7.1945, roč. 1, č. 66, s. 1.

⁶⁸ Demokracie jen pro vyvolené. *Rudé právo*. 29.12.1945, roč. 25, č. 196, s. 2.

⁶⁹ Král obuvi... *Rudé právo*. 6.12.1945, roč. 25, č. 179, s. 3.

⁷⁰ Poslední zprávy z domova a ciziny. *Svobodné slovo*. 17.12.1946, roč. 2, č. 288, s. 1.

⁷¹ Krouží supy nad Kalkutou. *Lidová demokracie*. 15.9.1946, roč. 2, č. 213, s. 3.

⁷² Nové nepokoje v Indii. *Rudé právo*. 25.9.1946, roč. 26, č. 222, s. 3.

⁷³ V Indii hrozí všeobecné povstání. *Rudé právo*. 24.5.1946, roč. 26, č. 121, s. 2.

⁷⁴ Komentář k událostem v Indii. *Nový Orient*. 1945-1946, roč. 1, č. 5-6, s. 1.

⁷⁵ Britská zahraniční politika obecně, avšak s explicitní zmínkou o Indii, je například kritizována v článku V Palestině teče krev. *Rudé právo*. 26.7.1946, roč. 26, č. 170, s. 3.

⁷⁶ Britská vláda porušila své sliby o svobodě Indie. *Rudé právo*. 12.12.1946, roč. 26, č. 286, s. 2.

*Indického národního kongresu a Moslemínské ligy.*⁷⁷ Hned na stejné stránce je tento pohled však silně zrelativizován článkem *Ind o anglické politice*, kde se objevuje později již velmi běžný narativ: „Politika britského imperialismu v Indii byla vždy ‚rozděl a panuj‘. Dobyli země r. 1757 tím, že rozdrobili indické síly štváním jedněch proti druhým. Později, kdykoliv přišli v Indii s ústavními reformami, vždy bylo jejich cílem popuditi hindy proti mohamedánům nebo obráceně. Toho mohli dosáhnout jen tehdy, dokud indické masy byly udržovány v temnotě. Proto udržovali indický lid negramotným. Jenom devět procent Indů umí číst a psát.“⁷⁸

Důvod publikování článku *Angličan o Indii* je zde přitom redakcí vysvětlen poměrně prozaicky: „Jak známo, podal zástupce zdejšího britského velvyslanectví protest proti článku našeho listu, v němž bylo vylíčeno pozadí nedávných bouří v Indii [...]. Redakce ‚Rudého práva‘ – ve snaze, aby česká veřejnost poznala blíže situaci a problémy Indie, požádala pana Cecila Parrota, aby pro ‚Rudé právo‘ napsal článek o Indii se stanoviska britského. Současně jsme požádali indické delegáty ze studentského kongresu v Praze, aby nám napsali článek na stejné thema se stanoviska indického. Předkládáme dnes oba články, z nichž čtenář pozná, jak se názory různí – a je na čtenáři, aby posoudil, kdo je blíže pravdě a spravedlnosti.“⁷⁹

Stránka je pak doplněna obrázky Mahátmy Gándhího držící se za ramena s předsedou Muslimské ligy Muhammadem Alí Džinnáhem, hladovějícími dětmi, ženami „modlicími se za chleba“ a indickými námořníky, kteří byli „postříleni za stávkou“. Redakce tak víceméně nikoho nenechává na pochybách, o kom usuzuje, že je „blíže pravdě a spravedlnosti“. Otisknutí Parrotova vyjádření je přitom pohotově využito: „Dokumentujeme tím také naši svobodu tisku, o níž se na západě ozvaly hlasy pochybností.“⁸⁰

Mnohem méně ostré, co se britské politiky týče, jsou pak nekomunistické zdroje, např. Peroutkův *Dnešek*, na jehož stránkách nalezneme určité pochopení pro britskou politiku: „[Sir Stafford Cripps] měl vyřešit to, co se britská politika marně po staletí snažila řešit uspokojivě: poměr Indie k britské říši. Sir Stafford věděl, že jde o těžký úkol a přece jel. Návrhy, které přinášel, byly vcelku rozumné; znamenaly poměrně značnou míru nezávislosti Indie na britském parlamentu a vládě, nezávislosti, která by se postupně zvětšovala. Rozumné návrhy – a přece Crippsovo posláni ztroskotalo.“⁸¹

⁷⁷ Angličan o Indii. *Rudé právo*. 15.9.1946. roč. 26, č. 214, s. 4.

⁷⁸ Ind o anglické politice. *Rudé právo*. 15.9.1946, roč. 26, č. 214, s. 4.

⁷⁹ Indie. *Rudé právo*. 15.9.1946, roč. 26, č. 214, s. 4.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Sir Stafford. *Dnešek*. 10.4.1946, roč. 1, č. 3, s. 37.

Je přitom otázka, zda takovýto článek neoznačit již za vyloženě pro-britský. Řeč byla o takzvané Crippsově misi z března 1942, kterou Indové v zásadě uvítali díky přiznání práva indického lidu na sebeurčení. Počítala však pouze s dominiálním statusem a s principem svobodné vůle připojení k dominiu jak v případě jednotlivých provincií přímo spravovaných Brity, tak také v případě takzvaných knížecích států. Možnost, že by indiští maharádžové, nizámové a další vládcí měli právo zvolit si, zda se chtějí k Indii připojit či nikoli, byla pro indické politické představitele samozřejmě zcela nepřipustná, nehledě na to, že plán postrádal výslovné uznání práva muslimů na vytvoření Pákistánu. Z toho důvodu ho odmítla i Muslimská liga.⁸² S ohledem na leckdy zcela protichůdné zájmy Indického národního kongresu, Muslimské ligy a jednotlivých knížat je proto vcelku odvážné označit Crippsovu misi za „rozumné návrhy“. Jak upozornil Filipický, takovéto řešení v sobě skrývalo nebezpečí „balkanizace“ celé země.⁸³

Nezávislost země, vyhlášená 15. srpna 1947 byla obecně přijata poměrně rozporuplně. Na jednu stranu byl samotný akt vyhlášení nezávislosti hodnocen jako věc pozitivní. Na stránkách *Rudého práva* tak nalezneme například slova Klementa Gottwalda, jenž hodnotí indickou nezávislost i význam Indie „ve světovém demokratickém hnutí“ velice pozitivně.⁸⁴ Rovněž na stránkách *Dnešku* je vzdáván „hold Indii“.⁸⁵ Na stranu druhou se však s obavou hledí na budoucnost velice různorodé a nestabilní země, jež se již delší dobu potýká s velkými násilnostmi. Napříč politickým spektrem se v člancích objevuje kritika rozdělení Indie na dva státy a obava z dalšího vývoje. Ve vzduchu stále visí otazník nad možností občanské války,⁸⁶ pozornost je od počátku roku 1947 stále věnována nepokojům.⁸⁷

Kritika rozdělení Indie je přitom různá. Na stránkách *Rudého práva* nalézáme články, které tento vývoj již explicitně označují za promyšlený a krvavý plán Britů na udržení faktické moci nad Indií i po její „formální nezávislosti“.⁸⁸ Kritika se přitom nesnáší pouze na Brity, ale rovněž na indické politiky, kteří jsou považováni za pouhé vykonavatele britské vůle. Tato obvinění jsou poté podložena čistě ideologicky: „Indický kongres je složen ze zástupců velkého kapitálu a předáci mohamedánské ligy jsou povětšinou velkostatkáři. Gandhi je apoštolem

⁸² FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 105-106.

⁸³ *Ibid.*, s. 106.

⁸⁴ Předseda vlády Kl. Gottwald: Soudím, že neshoda ve vládě nepřeroste v krizi. *Rudé právo*. 13.9.1947, roč. 27, č. 214, s. 1.

⁸⁵ NEHNĚVAJSA, Jiří. Dvě tváře indické nezávislosti. *Dnešek*. 18.9.1947, roč. 2, č. 25, s. 388.

⁸⁶ Bude v Indii občanská válka? *Rudé právo*. 10.6.1947. roč. 27, č. 134, s. 2.

⁸⁷ Země na prahu svobody: Občanské bouře v Indii vyvrcholují. *Lidová demokracie*. 27.4.1947. roč. 3, č. 99, s. 4.

⁸⁸ V Indii opět: Rozděl a panuj. *Rudé právo*. 6.6.1947. roč. 27, č. 131, s. 2.; Jakou svobodu dává Anglie Indům. *Rudé právo*. 6.6.1947, roč. 27, č. 131, s. 2.

*indické zpozdilosti a vůdce mohamedánské ligy M. Ali Džinah je více britský než sami Britové.*⁸⁹

Již zde se tak pomalu formuje narativ, který se v plné míře uplatní později po únorovém převratu a zejména v době korejské války. O tom však až v další kapitole.

Nekomunistický tisk však rovněž považuje rozdělení Indie za špatný krok, ačkoli z něho neviní primárně Brity a někdy je dokonce hájí: „*Skoro nikdo dnes nepochybuje a lituje toho, že rozdělení Indie je prakticky nevyhnutelné, i když je známo, že místokrál se ještě jednou pokusí dostatí Indy k tomu, aby uvažovali o plánu misse britské vlády pod vedením Crippse, který předvídal uspokojení požadavků strany kongresu, aby byla zachována jednota Indie, přece umožnil jakýsi Pákistán v rámci unie a tím zabezpečil společnou obranu a společnou zahraniční politiku.*“⁹⁰

Jako problém je taktéž vnímána korupce.⁹¹ Velice zajímavý a obsáhlý je však především článek Jiřího Nehněvajsy uveřejněný na stránkách *Dnešku*.⁹² Ten nám umožňuje určitý vhled do širšího diskurzu, který v poválečném Československu panoval i mimo komunistické narativy, jež po únoru 1948 již zcela převládly.

Prvním aspektem, kterého bychom si měli všimnout, je přiznání, že rovněž v Indii panuje neverejně proklamované přesvědčení, podle něhož je rozdělení Indie důsledkem rozvratné britské diplomacie. Nehněvajsa v tomto smyslu píše, že převládá-li v Indii nějaký pocit vůči Britům, je to nenávisť, ačkoli „*labouristická vláda Atleeho [Indy] marně ujišťuje o opravdovosti své politiky a marně dokazuje, že je to taktika bez pozadí, prosté přiznání k slabosti, která z královské koruny propouští největší klenot navždy.*“⁹³ Nehněvajsa nakonec sám přiznává, že „*rozdělení Indie je vítězství britské diplomacie.*“⁹⁴

Zajímavá je pasáž o „nepopulární ideologii“, již je myšlena komunistická ideologie, v Indii údajně zkompromitována svou neúčastí v *Quit India Movement* ze srpna 1942, jež byla zapříčiněna tím, že komunisté „*na pokyn z Moskvy nenašli v sobě dost nacionalismu. Proto je dnes komunismus krajně nepopulární. Proto je dnes Indie socialistická, a proto bude Indie vždycky socialistická...*“⁹⁵ Připomíná se přitom pakt Molotov-Ribbentrop, v důsledku něhož

⁸⁹ Jakou svobodu dává Anglie Indům. *Rudé právo*. 6.6.1947, roč. 27, č. 131, s. 2.

⁹⁰ Rozdělení Indie na dva samostatné státy. *Lidová demokracie*. 24.5.1947, roč. 3, č. 121, s. 1.

⁹¹ Stíny indické nezávislosti. *Svobodné slovo*. 15.8.1947, roč. 3, č. 190, s. 5.

⁹² NEHNĚVAJSA, Jiří. Dvě tváře indické nezávislosti. *Dnešek*. 18.9.1947, roč. 2, č. 25, s. 385-388.

⁹³ Ibid, s. 386.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

indičtí komunisté až do vstupu SSSR do války označovali britské válečné úsilí proti nacistickému Německu za imperialistickou válku.⁹⁶

Přes tuto pasáž o „nepopulární ideologii“ je zavádění *socialismu* v Indii předkládáno jako krok správným směrem, přičemž myšlenkové pochody autora stojí za pozornost: „*Snadno se řekne, že Indie uskuteční své socialistické snahy hned po 15. srpnu. Ale těžko se udělá. Gandhiho odpor k násilí je modlitbou milionů lidí, a Indové nechtějí zabíjet. Jak odstraní kapitalisty? Největší mužové Indie se dnes zabývají problémem vykořisťování člověka člověkem...*“⁹⁷

Nehněvajsa rozhodně nepodporuje myšlenku násilného odstranění *velkokapitalistů*, a upozorňuje, že například „*indický student věří v sociální přerod demokratickou cestou.*“⁹⁸ Co je myšleno *sociálním přerodem demokratickou cestou* je posléze vysvětleno: „*Vezměme si příklad z malých států, podívejme se na Československo, ‘prohlásil na americkém konsulátě president All India Student’s Congress Mr. Varma po řeči tiskového atašé. Zde je příležitost. Československý postup socialisační, i když hodně poctivě a spravedlivě kritisovaný, se stává vzorem vzdělanému Indovi na cestě za nápravou. Československý postup, bez československých přehmatů.*“⁹⁹

Toto je poměrně zásadní moment, k němuž se ještě vrátíme v třetí kapitole. Pro tuto chvíli konstatujeme pouze dvě skutečnosti – 1) *socialismus* jakožto cesta pro Indii je hodnocen pozitivně, a to přes kritiku *komunistické ideologie*, 2) jako vzor má být dle Nehněvajsy bráno Československo – tento motiv se nám přitom neobjevuje naposledy. Nehněvajsa se pak dále věnuje dalším problémům, které již zazněly – především otázce náboženských konfliktů.

Mám-li tedy shrnout dosavadní poznatky, pak platí, že seznamování s Indií probíhalo postupně a dalo by se říct, že chvíli trvalo, než si československý tisk Indie více všiml. Prvotní obraz, jenž se před námi rozkrývá, je země velkých vnitřních problémů a napětí vyplývajících ze špatné hospodářské situace, z korupce a zejména z náboženských konfliktů. Rozdělení Indie a Pákistánu jako důsledek zmíněných náboženských konfliktů je vnímáno jako problém. Nezřídka se objevuje názor, že toto rozdělení je přitom přímým a zamýšleným důsledkem britské politiky, a to i v případě nekomunistického tisku, ačkoli se objevují i obhajoby Britů.

⁹⁶ NEHNĚVAJSA, Jiří. Dvě tváře indické nezávislosti. *Dnešek*. 18.9.1947, roč. 2, č. 25, s. 386.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

2.2. Indie reakcionářem

Můžeme-li v době třetí republiky sledovat ještě další názorovou diferenciaci v rámci československé žurnalistiky, v době po únorovém převratu již můžeme hovořit o homogenizaci narativu. Mezi články *Rudého práva*, *Lidové demokracie*, či *Svobodného slova* již nenalezneme výraznějších rozdílů. Do popředí se přitom výrazně dere jeden konkrétní motiv, který nabývá na síle zejména v roce 1950 po zahájení korejské války – Indie jako reakcionářská země.

Kritika nového indického vedení se přitom objevuje poměrně záhy. Například už v roce 1948 se v souvislosti s nepokoji v Hajdarabádu – největším z knížecích států nacházejícím se na Dekánské plošině, jehož nizám odmítl připojení k Indii, ale rovněž také k Pákistánu a usiloval o vlastní stát ve formě dominia¹⁰⁰ – objevuje tvrzení, že Néhrúova vláda vystupuje proti „pokrokovým silám“ – „Nizámově vládě se naprosto nepodařilo potlačit mohutné lidové osvobozovací hnutí, a proto jsou imperialisté a také indiští a pakistánští kapitalisté značně znepokojeni. Tato skutečnost je potvrzena tím, že indická vláda vůbec nepodporuje velké lidové a demokratické osvobozovací hnutí v Hajdarabadu, přesto že vyhlásila Nizamovi válku. [...] Pandit Nehru, který prohlašuje, že jde o válku za celistvost a nezávislost Indie, žádá o rozšíření amerických investic v Indii. Generální guvernér Indie Rajalopagalchari konstatoval, že Nizam se ukázal neschopným v potlačení ,banditů a komunistů‘.“¹⁰¹

Objevují se články o politické perzekuci v Indii,¹⁰² či články o strašlivé bídě, za niž nesou vinu jednak britští kolonialisté, kteří odešli v podstatě jen formálně,¹⁰³ ale rovněž indická vláda.¹⁰⁴ Nejen na stránkách *Rudého práva*, ale například také *Svobodného slova* se objevují slova chvály vůči Komunistické straně Indie, a naopak obviňování indické vlády: „Všude jsme poznávali ohromnou snahu lidu po sjednocení vlastních sil, snahu, která je největším úspěchem komunistické strany Indie. V této obrovské zemi, jejíž lid byl po věky rozdělován na kasty a podle náboženství, dovedla komunistická strana pozvednout lid k boji za jednotu, proti útisku a bídě. Vládnoucí kruhy a všechny reakční živly zběsile útočí proti demokratům a komunistům.“¹⁰⁵

Lidová demokracie píše o Konferenci obránců míru v Indii, jež „jednomyslně přijala pozdrav generalissimu J. V. Stalinovi“ a „vyzvala indický lid, aby se spojil v boji za mír,

¹⁰⁰ FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*, s. 113.

¹⁰¹ Hajdarabad v křížové palbě imperialistů. *Rudé právo*. 19.9.1948, roč. 28, č. 220, s. 3.

¹⁰² Persekuce studentů v Indii. *Lidová demokracie*. 11.3.1949, roč. 5, č. 59, s. 1.

¹⁰³ Např.: „I přes formální nezávislost Pakistanu a Hindustanu, britský rozhodující vliv v obou zemích ve skutečnosti neskončil.“ – Odpovědi čtenářům. *Rudé právo*. 28.11.1948, roč. 28, č. 278, s. 2.

¹⁰⁴ Např.: „V Hajdarabadu pokračuje odboj rolníků proti Nizamovi i proti reakčnímu zákonodárství indické vlády.“ – V Asii bojuje polovina lidstva za svobodu. *Rudé právo*. 24.10.1948, roč. 28, č. 250, s. 5.

¹⁰⁵ Pravá tvář Indie: Plody nenasatného imperialismu. *Svobodné slovo*. 10.4.1949, roč. 5, č. 85, s. 6.

demokracii a socialismus, za osvobození Indie od otroctví anglických a amerických imperialistů. Byla přijata také resoluce, která odsuzuje protilidové represálie úřadů a týrání vězňených komunistů a jiných demokratických činitelů.“¹⁰⁶ Rovněž na stránkách *Nového Orientu* se píše o „soustavném potlačování pokrokového tisku“,¹⁰⁷ či o „pronásledování pokrokových spisovatelů v Indii“.¹⁰⁸

Předkládaný narativ je poté ještě akcelerován v roce 1950 po vypuknutí korejské války. Poměrně často se v tisku řeší skutečnost, že Indie hlasovala pro návrh rezoluce OSN, která ospravedlňovala nasazení vojsk OSN v čele s USA proti Severní Koreji. Dočteme se tak o Néhrúově projevu, ve kterém se „pokusil ospravedlnit podporu nezákonné resoluce“,¹⁰⁹ stejně jako o promluvě indického zástupce v OSN B. N. Raua, který se taktéž „snažil ospravedlnit postoj Indie, která schválila nezákonné rozhodnutí Rady bezpečnosti.“¹¹⁰ Jinde nacházíme Indii v řadě zemí, které jen slepě následují americkou politiku: „Řečníci [Francie, Velké Británie, Kuby, Indie a Ekvádoru] se omezili na krátká prohlášení v nichž úslužně schvalovali Austinovu zprávu [tj. zprávu delegáta USA].“¹¹¹ Motiv amerického vlivu na (nejen) indické rozhodování je dále rozvíjen: „O tom, jak dospěla většina členských států OSN k rozhodnutí ‚schválit‘ americkou agresi, svědčí případ Indie a Syrie. Indie totiž nejprve odmítla podporovat americký návrh na ozbrojenou intervenci v Koreji. Avšak po zákroku amerického vyslance u indické vlády bylo oznámeno, že Indie se staví za americkou agresi.“¹¹²

Narativ o Indii jakožto na Západu závislé zemi se objevuje vůbec celkem běžně. Někde jde tento výklad i do takového extrému, že se o Indii zcela otevřeně mluví jako o „koloniálním národu“.¹¹³ Dokonce i na stránkách *Nového Orientu* se v článku od Miloslava Krásky dozvídáme, že indická vláda znemožňuje příjezd do země na mírový kongres „mnoha vynikajícím osobnostem“ a odmítla například udělit vstupní víza sovětské a vietnamské delegaci.¹¹⁴ Ve stejném časopisu se také dočteme, že Néhrúova vláda „na sebe vzala roli mladšího partnera imperialistické fronty, když svázala Indii s Britskou pospolitostí národů. [...] Vládnoucí kruhy v Indii záměrně podporují imperialistické intriky a slouží jako pokorní

¹⁰⁶ Konference obránců míru v Indii. *Lidová demokracie*. 29.12.1949, roč. 5, č. 304, s. 1.

¹⁰⁷ Indie. *Nový Orient*. 1948-1949, roč. 4, č. 7, s. 146.

¹⁰⁸ Pronásledování pokrokových spisovatelů v Indii. *Nový Orient*. 1948-1949, roč. 4, č. 7, s. 168.

¹⁰⁹ Z projevu Pandita Nehru v indickém parlamentu o korejské otázce. *Rudé právo*. 11.8.1950, roč. 30-31, č. 189, s. 2; prakticky zcela stejná slova zaznívají i ve *Svobodném slovu* – Nehru o politice Indie. *Svobodné slovo*. 11.8.1950, roč. 6, č. 187, s. 2.

¹¹⁰ Střeďední schůze Valného shromáždění Organizace spojených národů. *Rudé právo*. 29.9.1950, roč. 30-31, č. 231, s. 3.

¹¹¹ Jednání delegátů anglo-amerického bloku v RB. *Lidová demokracie*. 30.7.1950, roč. 6, č. 177, s. 2.

¹¹² Tvář amerických útočníků v Koreji. *Rudé právo*. 13.7.1950, roč. 30-31, č. 164, s. 2.

¹¹³ Zbídačení pracujících v kapitalistických zemích. *Rudé právo*. 6.1.1950, roč. 30-31, č. 5, s. 1.

¹¹⁴ KRÁSA, Miloslav. Asijský lid v boji za mír. *Nový Orient*. 1949-1950, roč. 5, č. 7-8, s. 187.

*pomocníci jejich plánům.*¹¹⁵ V kontrastu s „imperialistickou“, či servilní vládou, jejíž „*teror se stupňuje*“,¹¹⁶ pak v člancích vystupuje „indický lid“, který Néhrúovu politiku odmítá a protestuje proti ní.¹¹⁷

Přesto nelze předkládané teze o obrazu indické vlády jakožto vlády reakcionářské absolutizovat. Objevují se rovněž články, v nichž Néhrú a indický kabinet vystupuje z hlediska tehdejšího diskurzu pozitivněji. Jednoznačně se tak děje u otázek vztahu Indie k Čínské lidové republice. Delegát Rau tak například v OSN lobbuje za pozvání ČLR do OSN,¹¹⁸ Indie jako jedna z prvních již v roce 1949 uznává ČLR,¹¹⁹ přerušuje styky s Kuomintangem¹²⁰ a spolu s delegací SSSR jako jediná hlasuje pro pozvání čínských komunistických zástupců na konferenci o obchodu zemí Asie a Dálného Východu v Singapuru.¹²¹

I ve vztahu ke Koreji se při bližším pohledu objevuje poněkud ambivalentnější obraz, když například Néhrú kritizuje bombardovací kampaň nad Severní Koreou¹²² nebo přichází s mírovou iniciativou, kterou však zavrhnou USA.¹²³

Tato ambivalentnost je někdy až bizarní, a ve chvíli, kdy na jedné a té samé stránce nalezneme hned pod sebou dva články, jeden o vraždě čelního komunistického funkcionáře indickou policií¹²⁴ a druhý o tom, že Indie odmítá dodat vojáky pro síly OSN v té době bojující v Koreji,¹²⁵ působí tento výjev až lehce schizofrenním dojmem, pokud vezmeme v potaz přerod československého tisku po únoru 1948 v pouhý nástroj šíření oficiální ideologie, kdy komunistické instituce přímo určovaly, co mají publicisté psát.¹²⁶

Sledované zprávy proto mohou působit, a osobně se k tomuto výkladu kloním, jako by si novináři s Indií a se zprávami z ní vlastně nevěděli rady. V tomto ohledu je vcelku zajímavý

¹¹⁵ Indičtí studenti v boji za mír. *Nový Orient*. 1949-1950, roč. 5, č. 11, s. 242.

¹¹⁶ Teror v Indii se stupňuje. *Rudé právo*. 8.1.1950, roč. 30-31, č. 7, s. 2.

¹¹⁷ Např. Pracující Indie odmítají „usnesení“ Rady bezpečnosti. *Rudé právo*. 15.7.1950, roč. 30-31, č. 166, s. 2; či již zmíněné články KRÁSA, Miloslav. Asijský lid v boji za mír. *Nový Orient*. 1949-1950, roč. 5, č. 7-8, s. 187 a Indičtí studenti v boji za mír. *Nový Orient*. 1949-1950, roč. 5, č. 11, s. 242.

¹¹⁸ Páté Valné shromáždění Organizace spojených národů zahájeno. *Rudé právo*. 21.9.1950, roč. 30-31, č. 224, s. 12.

¹¹⁹ Za toto uznání Néhrú skutečně velice aktivně agitoval. Více viz GUHA, Ramachandra. *India After Gandhi: The History of the World's Largest Democracy*. New York: HarperCollins Publishers, 2007, s. 168.

¹²⁰ Indie uznala Čínskou republiku. *Lidová demokracie*. 31.12.1949, roč. 5, č. 306, s. 1.

¹²¹ Singapurská konference o obchodu zemí Asie a Dálného Východu. *Rudé právo*. 17.10. 1951, roč. 31-32, č. 245, s. 2.

¹²² Pandit Nehru odsuzuje bombardování korejských měst. *Rudé právo*. 27.8.1950, roč. 30-31, č. 203, s. 6.

¹²³ Linie míru a linie války. *Rudé právo*. 26.7.1950, roč. 30-31, č. 175, s. 2.

¹²⁴ Indická policie zavraždila čelního komunistického funkcionáře. *Rudé právo*. 19.6.1951, roč. 31-32, č. 143, s. 2.

¹²⁵ Indie odmítá dodat vojska pro OSN. *Rudé právo*. 19.6.1951, roč. 31-32, č. 143, s. 2.

¹²⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953, 2. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 36.

článek o tiskové konferenci konané v Dillí s členem Ústředního výboru Komunistické strany Indie S. A. Dangem, ve kterém se mluví o zatýkání komunistů v Indii, je však taktéž položena otázka, zda „je strana Indického národního kongresu fašistickou stranou“. Samotná otázka, ale zrovna tak i odpověď, že „v současné době není strana Indického národního kongresu fašistickou stranou“, jako by stručně shrnovala politický obraz Indie na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let.¹²⁷

2.3. Indie mírotvůrcem a kamarádem

Změna dosavadního narativu přichází v souvislosti s vývojem korejské války. Je-li Indie na počátku tohoto konfliktu (a jak jsme si ukázali, zároveň také před ním) leckdy pranýřovaná jako země sloužící imperialistickým zájmům, na jeho konci nacházíme na novinových stránkách poněkud jinou zemi.

Pokud se v roce 1950 objevovaly články zmiňující se o snaze indických představitelů obhajovat rozhodnutí Indie podpořit „nezákonnou rezoluci“ o „agresi proti Koreji“, tak v roce 1953 objevujeme články o projevech Džavaharlála Néhrúa, kde nejen vyzývá k mírovému jednání,¹²⁸ ale rovněž kritizuje „krutosti tzv. vojsk OSN v Koreji, která způsobila korejskému lidu strašlivá utrpení.“¹²⁹ Ačkoli je v člancích častokrát řečeno, že Indie je státem neutrálním,¹³⁰ vyplývá z nich ve skutečnosti to, že Indie se staví spíše na stranu SSSR, Číny a obecně východního bloku proti státům Západu.¹³¹ Změna ve vykreslování Indie jakožto důležitého činitele míru a dokonce partnera východního bloku, je posléze stvrzena prepisem projevu Georgije Malenkova z roku 1954: „Velkým přínosem k upevnování míru je úsilí indického lidu. Lze jen uvítat bdělost, kterou projevují indiští státníci vůči rostoucím intrikám agresivních amerických kruhů v Asii. Indický ministerský předseda v odpověď na prohlášení amerických diplomatů o úmyslu Spojených států amerických vládnout v Asii po nedohlednou dobu nedávno řekl, že ‚asijské země a ovšem také Indie s touto politikou nesouhlasí a za žádných okolností nechtějí být ovládány kterýmkoli státem‘.“¹³²

¹²⁷ Tisková konference se zástupci Ústředního výboru Komunistické strany Indie v Delhi. *Rudé právo*. 30.11.1951, roč. 31-32, č. 282, s. 2.

¹²⁸ Předseda indické vlády Nehru k jednání o příměří v Koreji. *Svobodné slovo*. 19.5.1953, roč. 9, č. 118, s. 2.

¹²⁹ Projev D. Nehru v Delhi. *Rudé právo*. 28.5.1953, roč. 33-34, č. 147, s. 4.

¹³⁰ Předseda indické vlády Nehru k jednání o příměří v Koreji. *Svobodné slovo*. 19.5.1953, roč. 9, č. 118, s. 2; či Odpověď ministra zahraničí Čínské lidové republiky Ču En-laje na resoluce OSN o Koreji. *Rudé právo*. 15.9.1953, roč. 33-34, č. 257, s. 4.

¹³¹ Kromě již citovaného článku o projevu Néhrúa z 28.5.1953 uveřejněném v *Rudém právu*, zmiňme například tento článek – Nehru odsuzuje politiku imperialistů v Asii. *Rudé právo*. 27.9.1953, roč. 33-34, č. 269, s. 5.

¹³² Z projevu soudruha G. M. Malenkova. *Rudé právo*. 14.3.1954, roč. 34-35, č. 72, s. 7.

Otázky, zda Indický národní kongres není fašistickou stranou, stejně jako obviňování indické vlády, že je pouze „servilním poddaným západních imperialistů“, jsou minulostí. Indie je nyní stavěna do pozice mírotvůrce a rozumného hráče na mezinárodním poli.

Není to však pouze otázka Koreje. Velice probíranou otázkou se stává zrod SEATO, do něhož v roce 1954 vstoupil rovněž Pákistán. Odpor proti SEATO se stává styčným bodem, na němž se soudě podle článků shodnou jak Indie, tak rovněž východní blok. Statí odsuzujících tento pakt je celá řada.¹³³ Dále se též objevují články o indické podpoře členství Čínské lidové republiky v OSN.¹³⁴

Obrat ve vnímání Indie je pak dokonán roku 1955, kdy Néhrú poprvé jako ministerský předseda navštívil nejen SSSR, ale také Československo. Zprávy o těchto událostech pak již přímo hýří slovy o vzájemném vroucím přátelství.¹³⁵ Je přitom poměrně zajímavé, že zatímco návštěvě Néhrúa v Sovětském svazu a sovětské delegace v čele s Chruščovem a Bulganinem v Indii je věnováno mnohem více článků, leckdy na celou stránku,¹³⁶ Néhrúově návštěvě v Československu je věnováno nepoměrně méně prostoru.¹³⁷

Nejde přitom pouze o obraz politického vedení, nýbrž o obraz celé země. Mimo články o politických událostech, návštěvách a projevech veřejných činitelů se objevují statě o „mírových silách“ v Indii,¹³⁸ či až poeticky napsaný příběh o „Indickém lidu“, který z Kalkaty vyhnal americkou válečnou loď: „*Kalkuta povstala – Kalkuta Sarat Chandrova a Tagoreova – aby řekla mocné NE! Těm, kteří srovnali Fenjan se zemí... [...] Mocná hesla se ozývala znovu a znovu: „Amriki samrajiyo – Ashia chorro!“¹³⁹ [...] Na válečné lodi zavládlo vzrušení a bezmocný vztek. Tito ubožáci, tito Asiaté, zlořečení barevní, jak se mohli opovážit...“¹⁴⁰*

Významné je přitom otupení ideologického ostří. Objevují se tak nejenom články o tom, že americký a britský kapitál „poškozuje zájmy indické národní buržoasie“,¹⁴¹ ale dokonce teze o zapojení indické buržoasie do mírového hnutí: „*Svou hlavní sílu čerpá indické mírové hnutí*

¹³³ Např. Americká vojenská „pomoc“ Pakistanu – hrozba asijským národům. *Rudé právo*. 24.5.1954, roč. 34-35, č. 142, s. 3; Indický lid odsuzuje agresivní pakty. *Rudé právo*. 22.5.1954, roč. 34-35, č. 140, s. 3; či Indická vláda odmítla americkou vojenskou pomoc. *Svobodné slovo*. 3.3.1954, roč. 10, č. 52, s. 2.

¹³⁴ Např. Indie požaduje zastoupení Číny v OSN. *Rudé právo*. 12.8.1959, roč. 39, č. 222, s. 4.

¹³⁵ Přátelství národů Sovětského svazu a Indie je velkým historickým vítězstvím. *Rudé právo*. 14.12.1955, roč. 35-36, č. 345, s. 3.

¹³⁶ Přátelství národů Sovětského svazu a Indie je velkým historickým vítězstvím. *Rudé právo*. 14.12.1955, roč. 35-36, č. 345, s. 3; Indický lid má v národech SSSR věrné přátele. *Rudé právo*. 10.12.1955, roč. 35-36, č. 341, s. 3; či Družba národů SSSR a Indie – veliký přínos věci míru. *Rudé právo*. 23.11.1955, roč. 35-36, č. 324, s. 1.

¹³⁷ Indický ministerský předseda Džavaharlal Nehru v Praze. *Rudé právo*. 7.6.1955, roč. 35-36, č. 156, s. 1.

¹³⁸ Modrá vlajka nad Indií, *Rudé právo*. 23.2.1954, roč. 34-35, č. 53, s. 4.

¹³⁹ „Američtí imperialisté – opusťte Asii!“

¹⁴⁰ Indický lid odpověděl. *Rudé právo*. 1.1.1954, roč. 34-35, č. 1, s. 4.

¹⁴¹ Pronikání amerického a britského kapitálu do Indie. *Rudé právo*. 4.6.1953, roč. 33-34, č. 154, s. 4.

*z řad dělníků a rolníků; není však omezeno jen na ně. Do mírového hnutí jsou zapojeny významné části indické národní buržoasie, jež si stále jasněji uvědomují, že zmírnění mezinárodního napětí a vytvoření normálních obchodních styků se všemi zeměmi může značně zmírnit vážné obtíže v indickém hospodářství.*¹⁴²

Indie jako činitel míru a Indie jako partner, či dokonce spojenec – mírotvůrce a kamarád. Tyto motivy se objevují od poloviny padesátých let prakticky neustále.¹⁴³

2.4. Indie žákem a argumentem

Pokud studujeme obraz Indie v československém tisku, ale rovněž např. ve filmech Zikmunda a Hanzelky, nacházíme v něm jeden zajímavý aspekt. Asi nejlépe si jej povšimneme v projevu Nikity Chruščova z roku 1955 předneseném během jeho návštěvy Indie a později otištěném v *Rudém právu*: „Navštívili jsme řadu indických závodů a továren, mezi nimi velké průmyslové podniky a stavby vodních elektráren. S jakou hrdostí nám to vše naši indiští přátelé ukazovali! Chápeme tuto hrdost, protože v těchto podnicích se rýsuje obraz budoucího mohutného průmyslu Indie, záštity její nezávislosti a její národní síly. K vybudování takového průmyslu je třeba mít vlastní kádry technické inteligence. A ta u vás roste. Viděli jsme mladé inženýry a techniky a kvalifikované stavbaře, kteří vyrostli z řad indické inteligence. Tito lidé planou touhou pracovat pro blaho své vlasti. Abyste však měli více takových lidí, jsme ochotni rozdělit se s vámi o znalosti a zkušenosti, aby vaše země urychleně prošla složitou a těžkou cestu budování svého průmyslu, kterou má již naše země za sebou.”¹⁴⁴

V tomto projevu se objevují oba motivy, o nichž bude tato podkapitola. Prvním motivem je motiv nižší rozvinutosti Indie v kontrastu se SSSR a s tím související „nezištné pomoci“, kterou SSSR Indii nabízí pro rychlejší rozvoj. Role, v nichž SSSR a Indie vystupují, jsou role učitele a žáka, či přinejmenším by tomu tak mělo být, chce-li Indie rychle překlenout období zaostalosti. Vcelku výmluvná je další část Chruščovovy řeči, kde jako by si uvědomoval vztah nadřízenosti a podřízenosti, který tímto vytváří, a jeho problematičnost: „*Neříkáme vám to proto, že bychom vás chtěli v něčem poučovat. Nikoli. Chceme nezištně pomoci indickému lidu*

¹⁴² Modrá vlajka nad Indií. *Rudé právo*. 23.2.1954, roč. 34-35, č. 53, s. 4.

¹⁴³ Přátelství Československa a Indie slouží věci míru. *Rudé právo*. 6.6.1956, roč. 36, č. 157, s. 1; Mezi SSSR a Indií se bude rozvíjet trvalé přátelství. *Rudé právo*. 26.1.1956, roč. 36, č. 26, s. 3; Projev V. M. Molotova, prvního náměstka předsedy rady ministrů a ministra zahraničních věcí SSSR, *Svobodné slovo*. 29.1.1956, roč. 12, č. 26, s. 2; Vřelé uvítání N. S. Chruščova v Indii. *Rudé právo*. 12.2.1960, roč. 40-41, č. 42, s. 1; Přátelství SSSR a Indie má hluboké kořeny. *Rudé právo*. 22.1.1960, roč. 40-41, č. 21, s. 3; Zachování míru – společný cíl Československa a Indie. *Rudé právo*. 13.1.1960, roč. 40-41, č. 12, s. 1; Cesta k našim přátelům. *Rudé právo*. 28.2.1965, roč. 45-46, č. 58, s. 3 a mnohé další.

¹⁴⁴ N. S. Chruščev: Naše národy jsou bratry v dobách radosti i ve chvílích těžkých zkoušek. *Rudé právo*. 14.12.1955, roč. 35-36, č. 345, s. 3.

a Indické republice, protože si přejeme, aby se Indická republika rozvíjela a upevňovala jako svobodný a svrchovaný stát.“¹⁴⁵

Co je využíváno, je zdůrazňování (nezištné) hospodářské pomoci SSSR, ČLR a dalších socialistických zemí,¹⁴⁶ v kontrastu naopak s vyděračskou politikou USA.¹⁴⁷ Neopomíná se podíl socialistických zemí včetně Československa na výstavbě indického průmyslu – v případě československé pomoci se například velice často mluví o továrně na metalurgické výrobky v Ráňči.¹⁴⁸ Výjimkou nejsou ani články uvádějící explicitně SSSR jako vzor pro Indii.¹⁴⁹

Druhým motivem je vyzdvižení vlastní pozice – Indie se zde stává argumentem. K tomuto dochází minimálně ve dvou významech – za prvé SSSR je stát s vyspělým průmyslem, jak vyplývá již z prvního úryvku. Toto je zdůrazněno (či *argumentováno*) právě kontrastem vůči Indii. Vyzdvižení SSSR jakožto vyspělého státu samo o sobě značí úspěch a správnost sovětské politiky. V článcích proto nalézáme takový narativ, který vyzdvihuje indickou implementaci přístupů ze socialistických zemí – například plánované hospodářství či zestátnování – a přisuzuje jim úspěchy indického hospodářství.¹⁵⁰ Nechybí ani srovnání Indie s Čínou, ze kterého Čína, jakožto stát řízený komunisty, samozřejmě vychází lépe, a to navzdory skutečnosti, že článek pochází z doby tzv. Velkého skoku vpřed.¹⁵¹ Mnoho prostoru je věnováno indickému státu Kérala, kde v roce 1957 zvítězila Komunistická strana Indie a posléze vznikla první komunistická vláda v Indii. Na stránkách tisku se tak objevují články o přidělování půdy bezzemkům¹⁵² a o snahách komunistů zlepšit životní úroveň obyvatel Kéraly¹⁵³ a o úspěších dané vlády.¹⁵⁴

¹⁴⁵ N. S. Chruščev: Naše národy jsou bratry v dobách radosti i ve chvílích těžkých zkoušek. *Rudé právo*. 14.12.1955, roč. 35-36, č. 345, s. 3.

¹⁴⁶ Důkaz přátelství Číny k indickému lidu: Pomoc hladovějící Indii. *Svobodné slovo*. 21.4.1951, roč. 7, č. 93, s. 2; Čína pomáhá hladovějící Indii – USA pokračují ve vydírání. *Rudé právo*. 21.4.1951, roč. 31-32, č. 93, s. 2; Indie zakládá s pomocí Sovětského svazu technologický ústav. *Rudé právo*. 11.2.1956, roč. 36, č. 42, s. 3.

¹⁴⁷ Taková je „pomoc“ USA hladovějící Indii. *Rudé právo*. 20.5.1951, roč. 31-32, č. 118, s. 2; Komu a čemu pomáhá americká pomoc?. *Rudé právo*. 15.2.1966, roč. 46-47, č. 45, s. 4; Čína pomáhá hladovějící Indii – USA pokračují ve vydírání. *Rudé právo*. 21.4.1951, roč. 31-32, č. 93, s. 2.

¹⁴⁸ Manifestace čs.-indického přátelství na stavbě kombinátu v Ráňči. *Rudé právo*. 5.3.1965, roč. 45-46, č. 63, s. 1; Postavíme v Indii tři velké závody. *Svobodné slovo*. 25.11.1959, roč. 15, č. 281, s. 1; Ráňči – symbol čs.-indické spolupráce. *Rudé právo*. 6.3.1965, roč. 45-46, č. 64, s. 5.

¹⁴⁹ Úspěchy SSSR příkladem pro indický lid. *Rudé právo*. 5.3.1959, roč. 39, č. 63, s. 3.

¹⁵⁰ Úspěšné plnění indické pětiletky. *Rudé právo*. 1.7.1957, roč. 37, č. 181, s. 3; Stavěniště indických pětiletěk. *Rudé právo*. 25.3.1956, roč. 36, č. 85, s. 4.

¹⁵¹ Národní důchod, akumulace a spotřeba v Indii a Číně. *Rudé právo*. 21.2.1959, roč. 39, č. 51, s. 5.

¹⁵² Příděl půdy v Kerale bezzemkům a malým rolníkům. *Rudé právo*. 31.10.1958, roč. 38, č. 301, s. 4; Vláda indického státu Kerale připravuje nové rozdělení půdy a znárodnění cizích plantáží. *Rudé právo*. 16.5.1957, roč. 37, č. 135, s. 3.

¹⁵³ Komunistická vláda v Kerale se snaží zvýšit životní úroveň obyvatelstva. *Rudé právo*. 2.7.1957, roč. 37, č. 182, s. 4.

¹⁵⁴ Dva roky pokrokové vlády v Kerale. *Rudé právo*. 7.4.1959, roč. 39, č. 95, s. 4.

Využití Indie jako argumentu pro socialismus a proti kapitalismu je poté zcela evidentní v následujícím výňatku z článku *Sovětská sedmiletka a méně vyvinuté země* z roku 1959, v němž se mimo jiné praví, že: „...i přes veškeré úsilí, které vyvíjejí nesocialistické méně vyvinuté země k likvidaci své hospodářské zaostalosti, se rozpětí mezi nimi a pokročilými kapitalistickými zeměmi v průmyslové výrobě stále zvětšuje. Jestliže například podíl Indie v průmyslové výrobě kapitalistického světa činil v roce 1937 1,3 procenta, pak v roce 1956 se zmenšil na 0,7 procenta. Kapitalismus není schopen a ve skutečnosti ani nechce pomoci méně vyvinutým zemím postavit se na vlastní nohy...“¹⁵⁵ Vcelku úsměvně působí pak články, které porovnávají, zda Indům postavili lepší továrnu Sověti, či Západní Němci nebo Britové. Vítězí samozřejmě Sověti.¹⁵⁶

Podobný motiv se však nevyskytuje pouze na stránkách periodického tisku. V krátkometrážním filmu *Zná Kašmír kašmírské látky?*, natočeného Zikmundem a Hanzelkou během jejich pobytu v Indii v letech 1960-1961,¹⁵⁷ se divákům naskytá záběr na modlící se muslimy provázený příznačným komentářem: „*Zač děkují? Zač tak vroucně prosí? Jejich náboženský předák den, co den žárlivě střeží počet svých věrných, aby mu nepřešli na druhý dvůr. K těm rebelantům a pokrokářům, kteří chtějí mít nebe už tady, na zemi. A věří víc stanovám odborů, než slovům svatého koránu.*“¹⁵⁸ K filmům Zikmunda a Hanzelky se sice vrátíme v příští kapitole, zde však ještě poznamenejme, že motiv vyzdvižení vlastního kulturně-politického prostředí se objevuje nejen na stránkách novin, nýbrž právě i ve filmu.

Druhý význam vyzvednutí vlastní pozice spočívá v deklarované odlišné politice východního bloku v kontrastu k zemím Západu (v našem případě primárně v politice vůči Indii, avšak Indie zde figuruje především jako demonstrativní příklad). Důležitá je skutečnost, že zaostalost Indie není vysvětlována jakoukoli formou nadřazenosti na straně východního bloku, nýbrž jednak dlouhým obdobím vykořisťování ze strany britských kolonialistů,¹⁵⁹ jednak politikou USA a Západu.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Sovětská sedmiletka a méně vyvinuté země. *Rudé právo*. 25.1.1959, roč. 39, č. 24, s. 5.

¹⁵⁶ Bhiláj a Rourkela... *Rudé právo*. 30.1.1960. roč. 40-41, č. 29, s. 3; Bhilaj vede. *Rudé právo*. 10.8.1960, roč. 40-41, č. 221, s. 6.

¹⁵⁷ EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*. V Brně: CPRESS, 2016, s. 220.

¹⁵⁸ *Zná Kašmír kašmírské látky?* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961. Čas 5:17.

¹⁵⁹ Záznamy: Zanedbáváním zavodňování se změny Indie v poušť?. *Svobodné slovo*. 2.7.1948, roč. 4, č. 153, s. 3; či ŽIŽKA, Aton. Rozvoj těžkého průmyslu v Indii. *Nový Orient*. 1955, roč. 10, č. 10, s. 145.

¹⁶⁰ USA pokračují ve vyděračské politice vůči Indii. *Rudé právo*. 5.5.1951, roč. 31-32, č. 105, s. 2; Západoněmecký nátlak na Indii. *Rudé právo*. 12.5.1966, roč. 46-47, č. 129, s. 5; či Proč takový zájem Západu o méně rozvinuté země. *Svobodné slovo*. 5.11.1959, roč. 15, č. 264, s. 2.

Argumentace namířená proti ideologickým a geopolitickým soupeřům zněla tedy jasně a srozumitelně. Východní blok pomáhá, ale respektuje a nezasahuje do vnitřních záležitostí v kontrastu právě k Západu a především USA, jak vyplývá z citovaných článků. Koneckonců danou situaci pojmenoval v tomto smyslu i sám Chruščov: „*Sovětský svaz a Indie jdou různými vývojovými cestami. Vždy jsme zastávali a zastáváme názor, že otázka cesty rozvoje každé země je výhradně vnitřní záležitostí lidu příslušné země. Naše vzájemné vztahy s jinými státy budujeme na známých pěti zásadách, které nyní sdílí mnoho zemí.*¹⁶¹ *Mírové soužití států s různými společenskými soustavami je nyní nepopíratelnou skutečností.*“¹⁶² Sovětský představitel přitom nezdůrazňuje pouze postoj SSSR, potažmo sovětského bloku vůči Indii. Vyzdvihuje tu taktéž proklamovanou skutečnost, že toto je postoj SSSR ke všem státům. Sovětský svaz se zkrátka chová jinak než USA, které vytvářejí impérium a zasahují do vnitřních záležitostí cizích zemí.

K proklamaci tohoto postoje je využito i rozpuštění komunistické vlády v Kérole v roce 1959: „*Že je politika, pokud jde o mírové soužití států s různým společenským zřízením, ze strany SSSR, ČSR i ostatních socialistických zemí důsledná, o tom svědčí následující – do jisté míry ,opačný‘ příklad. V indickém státě Kerala byla na podkladě platných zákonů počátkem roku 1957 zvolena v demokratických volbách komunistická vláda. Ústřední indická vláda v Dillí vydala loni proklamaci, ve které vyhlásila sesazení této lidem zvolené keralské vlády, již byly předtím činěny všemožné potíže, především ze strany vnitřních reakčních sil v Kérole, ve snaze ji zdiskreditovat. Je jasné, že naše sympatie jsou na straně keralských komunistů, kteří dále pokračují ve svém obtížném boji o lepší budoucnost svého státu. Přesto ale socialistické země dále usilují o rozvoj spolupráce a mírových přátelských vztahů s Indií, jak to zdůraznil soudruh Chruščov při své nedávné návštěvě. Bez pochyb o budoucím socialistickém vývoji Indie považují socialistické země tento vývoj za vnitřní záležitost indického lidu.*“¹⁶³ Sovětský svaz totiž „*vždy zastával zásadu přísného nevměšování do vnitřních záležitostí druhých zemí. Vztahy důvěry a přátelství, které byly navázány mezi SSSR a mnohými nesocialistickými státy Asie a Afriky, jsou výrazným příkladem toho, že rozdíly ve společenském a hospodářském zřízení, v politických režimech ani v ideologii nemohou být na překážku vzájemně výhodné spolupráci. Sovětský svaz napomáhá hospodářskému rozvoji a tak i upevňování politické nezávislosti*

¹⁶¹ Je míněno 5 zásad „*Paňča šíla*“, jež byly původně stanoveny jako východisko pro vztahy mezi Indií a ČLR v roce 1954. Jedná se o 1) vzájemné respektování územní celistvosti a svrchovanosti, 2) neútočení, 3) vzájemné nevměšování do vnitřních záležitostí, 4) rovnoprávnost a vzájemné výhody a 5) mírové soužití. Více viz GUHA, Ramachandra. *India After Gandhi: The History of the World's Largest Democracy*, s. 179.

¹⁶² N. S. Chruščev: Naše národy jsou bratry v dobách radosti i ve chvílích těžkých zkoušek. *Rudé právo*. 14.12.1955, roč. 35-36, č. 345, s. 3.

¹⁶³ Mírové soužití a ideologický boj. *Rudé právo*. 12.3.1960. roč. 40-41, č. 71, s. 5.

*Sjednocené arabské republiky, Indie a Afghánistánu na imperialismu, ačkoli tyto země, jak známo, nejsou socialistickými státy.*¹⁶⁴

Jaké motivy tedy prostupují československým diskurzem během celého období let 1945-1968? Indie jako žák, Indie jako argument.

2.5. Když se kamarádi perou – percepce čínsko-indické války

Přes mnohé články o zásluhách Indie o mír zůstává faktem, že během let 1945-1968 vedla Indie hned tři války. Dvě s Pákistánem (1947-1948 a 1965) a jednu krátkou s Čínou (1962). Tyto události jsou v tuzemském periodickém tisku samozřejmě reflektovány. Ponechme však stranou konflikty s Pákistánem, jenž byl již v roce 1954 kritizován za přistoupení k SEATO,¹⁶⁵ a zaměřme se na konflikt mezi Indií (zemí, jež, ač nebyla ovládána komunistickou stranou, platila za přátelskou zemí) a Čínou (lidovou republikou ovládanou komunisty a od roku 1949 považovanou za součást socialistického bloku).

Konflikt s Čínou se naplno rozhořel v říjnu 1962 v důsledku územních sporů o pohraniční horská pásma, jejichž historie se táhne až do 19. století, a skončil poměrně záhy již o měsíc později. Nejednalo se tudíž o dlouhý válečný konflikt.¹⁶⁶ Reakce tisku lze přitom rozřadit chronologicky na dvě období, která se od sebe poměrně dost liší. Prvotní reakce na válku se nesou spíše v pro-čínském duchu.

Opakujícím se motivem je činnost zahraničních (primárně amerických) imperialistů a vnitřní indické reakce vědomě podporující válku mezi Indií a Čínou.¹⁶⁷ V této souvislosti se taktéž objevují zprávy o dodávkách amerických a britských zbraní Indii,¹⁶⁸ či dokonce o vyslání amerických vojáků do jihoasijské země.¹⁶⁹ Již před započatím bojů se můžeme dočíst o americkém tlaku na Indii, kdy mají USA napadat koncept indické neutrality.¹⁷⁰ Pozornost se věnuje zatýkání komunistů v Indii,¹⁷¹ a to i navzdory zastavení palby ze strany čínských

¹⁶⁴ Významný faktor naší doby. *Rudé právo*. 27.8.1960. roč. 40-41, č. 238, s. 3.

¹⁶⁵ Viz s. 29.

¹⁶⁶ K tomuto tématu více viz série článků STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech. *Nový Orient*. 2013, roč. 68, č. 4, s. 21-29; STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech II. *Nový Orient*. 2014, roč. 69, č. 2, s. 31-41 a STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech III. *Nový Orient*. 2014, roč. 69, č. 4, s. 27-28.

¹⁶⁷ Komentátor TASS odhaluje intriky amerických imperialistů v Indii. *Rudé právo*. 2.12.1962, roč. 42-43, č. 333, s. 6; Cíle světové reakce v Indii. *Svobodné slovo*. 2.12.1962, roč. 18, č. 287, s. 2.

¹⁶⁸ Británie bude dodávat Indii zbraně. *Rudé právo*. 28.11.1962, roč. 42-43, č. 329, s. 6; Jednání o dodávkách zbraní Indii z USA a Anglie. *Rudé právo*. 1.12.1962, roč. 42-43, č. 332, s. 6.

¹⁶⁹ Američtí vojáci v Indii. *Rudé právo*. 5.12.1962, roč. 42-43, č. 336, s. 4; Američtí vojáci ze základen ve Francii do Indie. *Svobodné slovo*. 5.12.1962, roč. 18, č. 289, s. 9.

¹⁷⁰ Americká reakce napadá indickou neutralitu. *Rudé právo*. 1.7.1962, roč. 42-43, č. 179, s. 6.

¹⁷¹ Zatýkání komunistů v Indii pokračuje. *Rudé právo*. 30.12.1962, roč. 42-43, č. 359, s. 6.

vojáků.¹⁷² Mluví-li se o vnitřní reakci, je tomu tak jedině v případě Indie,¹⁷³ naopak v případě Číny nezaznává prakticky žádná kritika. Je tomu spíše naopak: „*Bratrská Čínská lidová republika a její lid budují socialistický společenský řád, uskutečňují plány rozvoje své země. A v rozporu se samým charakterem socialistického státu by bylo usilovat o válku.*“¹⁷⁴

To však rozhodně neznamená, že se Indie jako celek opět stává „reakcionářskou“. Válka a její trvání je sice přisuzována mimo jiné vnitřní indické reakci, ale nikoli již vládě a vůbec ne společnosti. Jak koneckonců můžeme citovat: „*Spřátelený Indický svaz je nezávislou republikou, která vždy stála na straně mírových sil a odmítala účast na válečných paktech a blocích.*“¹⁷⁵ A dále, ústy Chruščova: „*Proč vlastně vést válku? Cožpak si Čína někdy kladla za cíl vpád do Indie? Nikoli. Taková tvrzení odmítáme jako pomlouvačná. A samozřejmě si vůbec nepřipouštíme myšlenku, že by Indie chtěla začít válku s Čínou.*“¹⁷⁶

Ve chvíli, kdy se objevují články ohledně možného řešení konfliktu, je zdůrazňováno hledání mírového řešení konfliktu prostřednictvím jednání¹⁷⁷ – toto je prezentováno jako pohled celého socialistického bloku.¹⁷⁸ Je to poté právě Čína, kdo jako první zastavuje palbu a vyzývá Indii k jednání, což ale Indie odmítá¹⁷⁹ (zde se nejspíše sluší dodat, že co se týče vyhrocení konfliktu o hranice v roce 1962, byla to skutečně primárně Indie, kdo postupoval velice agresivně a čínský postup lze interpretovat jako odpověď na snahy indické armády vytlačit Čínu ze sporného území, a dokonce taktéž z území, které i na indických mapách již bylo územím čínským. Čína se přitom snažila pokud možno situaci neeskalovat).¹⁸⁰ Přístup Číny je velice pozitivně vnímán i Chruščovem: „*...upřímně vítáme kroky, které podniká vláda lidové Číny, a naprosto se nedomníváme, že by učinila nějaký ústupek. Nikoli, vláda Čínské lidové republiky projevila rozvahu a správně pochopila situaci, když vynaložila úsilí o zastavení vojenské srážky a o normalizaci situace.*“¹⁸¹

Pokud vynecháme zprávy o zavírání komunistů v Indii a obviňování „indické reakce“ z pro-válečných snah, snaží se však tisk podávat situaci pohledem z obou stran. Na jedné a té

¹⁷² Zastavení palby v indicko-čínském pohraničí. *Rudé právo*. 23.11.1962, roč. 42-43, č. 324, s. 4.

¹⁷³ Např. Imperialistické manévry kolem Indie. *Rudé právo*. 21.4.1963, roč. 43-44, č. 110, s. 5.

¹⁷⁴ Jednáním k míru na indicko-čínské hranici. *Rudé právo*. 8.11.1962, roč. 42-43, č. 309, s. 3.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Současná mezinárodní situace a zahraniční politika Sovětského svazu. *Rudé právo*. 13.12.1962. roč. 42-43, č. 344, s. 5.

¹⁷⁷ Pohraniční spor Číny a Indie musí být řešen jednáním. *Svobodné slovo*. 26.10.1962, roč. 18, č. 255, s. 2.

¹⁷⁸ V zájmu národů, ve jménu světového míru. *Rudé právo*. 26.10.1962, roč. 42-43, č. 296, s. 3.

¹⁷⁹ Čína zastavuje palbu. *Svobodné slovo*. 22.11.1962, roč. 18, č. 278, s. 2.

¹⁸⁰ STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech III. *Nový Orient*. 2014, roč. 69, č. 4, s. 30-32.

¹⁸¹ Současná mezinárodní situace a zahraniční politika Sovětského svazu. *Rudé právo*. 13.12.1962, roč. 42-43, č. 344, s. 5.

samé stránce se proto dočteme o výzvách Číny k jednání a o stažení čínských vojsk,¹⁸² stejně jako o Néhrúově promluvě v indickém parlamentu, kde se indický premiér pokouší vysvětlit kroky a postoj Indie: „Néhrú připomněl, že vláda ČLR učinila rozhodnutí o zastavení palby jednostranně. My jsme to přijali, řekl Néhrú, a neučinili jsme nic, co by mohlo realizaci tohoto kroku zabránit. [...] Néhrú řekl, že vláda ČLR nemůže očekávat od indické vlády, že schválí linii faktické kontroly existující 7. listopadu 1959, neboť tato linie ‚neodpovídá faktům‘.“¹⁸³

Dalo by se říct, že v době horké fáze čínsko-indického konfliktu v roce 1962 existuje v československém tisku snaha o jakési vyvážené, „objektivní“ zpravodajství, co se sporu mezi dvěma asijskými velmocemi týče. Rovněž na stránkách *Nového Orientu* se objevuje článek sinologa Josefa Kolmaše, v němž je patrná spíš snaha o pochopení konfliktu a poučení se z něj.¹⁸⁴ Za přehnané můžeme považovat zprávy o zapojení zahraniční „reakce“, ačkoli zprávy o zapojení „reakce“ indické zas tak nadsazené nejsou, neboť kupříkladu tehdejší náčelník indického generálního štábu B. M. Kaul vyloženě lobboval za agresivní postup proti Číně s pomocí USA, přestože tehdejší americký velvyslanec v Dillí J. K. Galbraith mu podobný avanturismus rozmlouval.¹⁸⁵ Posléze měl sám Néhrú, vyděšený úspěšným čínským útokem, bombardovat prezidenta J. F. Kennedyho dopisy se zoufalými žádostmi o vojenskou pomoc.¹⁸⁶

K celkové prvotní reakci na čínsko-indický spor proto můžeme říct, že snaha o skutečný popis situace jako by zastínila čistě ideologické hledisko, přestože objevujeme zprávy o intrikách „amerických imperialistů“ a „indické reakce“. Zprávy o „honu na komunisty“ v Indii hází na jihoasijskou zemi poněkud temnější světlo v porovnání s Čínou. Na rozdíl od doby počínající korejské války však není očerňováno politické vedení v čele s Néhrúem. „Reakcionářskou“ se proto Indie znovu nestává.

Situace se mění s časovým odstupem. Existuje-li původně tendence nevnímat konflikt černobíle, již o rok později se můžeme dočíst o čínsko-indickém konfliktu toto: „Sovětský svaz vychází a vychází z toho, že tento konflikt je výhodný jen pro síly imperialismu a reakce, které jsou zainteresovány na zachování ohnisek mezinárodního napětí. Čínští vedoucí představitelé

¹⁸² Memorandum ministerstva zahraničí ČLR indickému velvyslanectví. *Rudé právo*. 11.12.1962, roč. 42-43, č. 342, s. 4.

¹⁸³ Prohlášení Néhrúa v indickém parlamentu. *Rudé právo*. 11.12.1962, roč. 42-43, č. 342, s. 4.

¹⁸⁴ KOLMAŠ, Josef. Čínsko-indický pohraniční spor. *Nový Orient*. 1963. roč. 18, č. 4, s. 113-117.

¹⁸⁵ STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech III. *Nový Orient*. 2014, roč. 69, č. 4, s. 29.

¹⁸⁶ *Ibid.*, s. 31.

jsou s mírumilovným stanoviskem SSSR nespokojeni. Chtěli snad pohraniční spor s Indií řešit válkou a doufali, že jim v tom Sovětský svaz pomůže?“¹⁸⁷

Jinde se zase můžeme dočíst, že „národy s údivem a trpkostí viděly, že jedna ze socialistických zemí, která si sama nedávno vybojovala nezávislost a byla pro ně vzorem, se dostala do vojenského konfliktu s mladým neutrálním státem, využila své vojenské převahy a snažila se touto cestou dosáhnout pro sebe výhodného řešení otázky jakéhosi území.“¹⁸⁸

Pryč jsou slova o tom, že konflikt je výsledkem činnosti zahraniční či indické reakce. Vinna válkou je především Čína. A Indie? Ta se snaží zabránit šíření protisovětských letáků ze strany čínského velvyslanectví.¹⁸⁹ KS Indie nezůstává pozadu a „odsuzuje oportunismus čínských představitelů“.¹⁹⁰ Netrvá to dlouho, a Indie vzhledem k čínským pokusům s vodíkovou bombou zvažuje přehodnocení své politiky ohledně vlastnictví jaderných zbraní.¹⁹¹ Čtenář by přitom vůči takovému kroku zřejmě našel pochopení, neboť jak se již po výbuchu čínské jaderné bomby roku 1964 vyjádřila Komunistická strana Indie: „[Výbuch], jak se zdá, není diktován obrannými motivy, ale spíše expanzionistickými cíli.“¹⁹²

Zdá se, jako by i do československého prostředí dorazila sovětsko-čínská roztržka. Otázka rychlého obratu, jakého jsme byli v této kapitole svědky, bude znovu nastolena v následující kapitole. Nyní tedy pouze zrekapitulujme, že v době propuknutí čínsko-indické války existuje snaha o jakýsi „vyvážený pohled“ na konflikt, ačkoli je tato snaha lehce „sabotována“ úvahami o zapojení indické a zahraniční reakce. Po jednom roce nicméně dochází takřka k prohození rolí – úloha indické reakce v konfliktu je upozaděna čínským „expanzionistickým přístupem“.

V návaznosti na tezi z kapitoly 2.4. si můžeme klást otázku, nakolik zde Indie opět hraje či nehraje roli *argumentu*, jenž je využíván tentokrát již nikoli proti kapitalismu, nýbrž proti Číně na pozadí čínsko-sovětské roztržky.

¹⁸⁷ Vážné ohnisko napětí v Asii. *Rudé právo*. 20.9.1963. roč. 43-44, č. 260, s. 4.

¹⁸⁸ Druhá část prohlášení sovětské vlády: Beznadějné pokusy čínských představitelů zkompromitovat moskevskou smlouvu. *Rudé právo*. 22.9.1963, roč. 43-44, č. 262, s. 5.

¹⁸⁹ Indie proti rozšiřování protisovětských materiálů. *Rudé právo*. 27.8.1963. roč. 43-44, č. 236, s. 3.

¹⁹⁰ KS Indie odsuzuje oportunismus čínských představitelů. *Rudé právo*. 5.7.1964. roč. 44-45, č. 185, s. 3.

¹⁹¹ Sílí požadavek na atomové vyzbrojení Indie. *Rudé právo*. 20.6.1967. roč. 47-48, č. 168, s. 7.

¹⁹² Hlasy k čínskému jadernému pokusu. *Rudé právo*. 19.10.1964. roč. 44-45, č. 291, s. 3.

2.6. Indie kontrastů

Jaká Indie se zde tedy vytvářela? Indie někdy jako reakcionář, ale jindy ovšem jako přítel. Indie válčící, a přeci mírotvorná. Indie nezávislá, a přeci pod vlivem imperialistů. Že se takový obraz zdá matoucí?

V předcházejících podkapitolách jsme si rozebrali určité hlavní motivy obrazu Indie, které se po celou sledovanou dobu opakují. Pokud však mluvíme o tom, že například v době počínající korejské války je Indie vnímána jako „reakcionářská“ země, rozhodně to neznamená, že je toto jediný aspekt, který je vnímán. Naopak – když byl u této práce zdůrazňován synchronní výklad, bylo tomu právě proto, že motivy obrazu Indie, jež byly v této kapitole popsány, se objevují neustále po celé období. Výjimkou je pouze negativní vnímání Indie během korejské války, které velmi brzy otupuje a až na občasně zprávy o zavírání komunistů (více publikované snad jediné za čínsko-indické války v roce 1962) a rozpuštění komunistické vlády v Kérale se znovu neobjevuje.

To, že Indii jsou přisuzovány ambivalentní atributy synchronně, se koneckonců projevuje již za zmíněné korejské války. Přes velice kritický postoj vůči určitým aspektům indické zahraniční i domácí politiky na počátku korejského konfliktu se i v tuto dobu objevují například zprávy o Néhrúově listu určenému Stalinovi, v němž indický premiér navrhuje lokalizovat konflikt a snažit se o jeho mírové urovnání. Stalin zároveň „*schvaluje tuto mírovou iniciativu.*“¹⁹³ Dočíst se můžeme rovněž o výzvách předsedy amerických odborů Bena Golda, který „*vyzývá americký lid, aby se odvrátil od krvežíznivých podněcovatelů války a podporoval návrh ministerského předsedy Indie.*“¹⁹⁴ O indickém naléhání na přizvání Čínské lidové republiky do OSN již byla řeč.

Ve filmech Zikmunda a Hanzelky se mluví o vládě, jež během velice krátké doby zdvojnásobila počet škol¹⁹⁵ a Néhrúova administrativa vůbec působí vcelku „pokrokovým“ dojmem, jak je ukázáno v podkapitolách „Indie mírotvůrcem a kamarádem“ a „Indie žákem a argumentem“. Indie je přesto zahalena závojem „tmářství“, jak je naznačeno ve zmíněném filmu Zikmunda a Hanzelky *Zná Kašmír kašmírské látky?*¹⁹⁶ Stále je probírána otázka vnitřní indické „reakce“, ať už je jí míněn kdokoli.¹⁹⁷ Zikmund a Hanzelka představují „nesmírně

¹⁹³ Kapitalistický tisk o Stalinově odpovědi Panditu Nehru. *Rudé právo*. 25.7.1950, roč. 30-31, č. 174, s. 2.

¹⁹⁴ Americké odbory za mír. *Svobodné slovo*. 26.7.1950, roč. 6, č. 173, s. 2.

¹⁹⁵ *Umíte číst červíčky?* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961. Čas 2:39.

¹⁹⁶ *Zná Kašmír kašmírské látky?* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961. Čas 5:17.

¹⁹⁷ Odpor snahám indické reakce. *Rudé právo*. 12.9.1963. roč. 43-44, č. 252, s. 3.

bystrého a sympatického“ průvodce po Himálaji, který je silničním inženýrem – ztělesněným symbolem nové Indie.¹⁹⁸ O čem však (samozřejmě mimo jiné) poté sami píší do *Rudého práva*? O zoufalém a ostudném postavení žen v indické společnosti.¹⁹⁹

Ambivalentnost a kontrasty jako by byly Indii z českého či československého pohledu vlastní. Zuzana Špicová píše, že základním předpokladem její práce „je fakt, že Indie pro českého a evropského čtenáře byla a do jisté míry stále je zemí na pomezí mezi fyzickou i duševní blízkostí a vzdáleností: není tak blízká jako například Německo či Francie, ale ani tak vzdálená a nepochopitelná jako Čína či Japonsko. Německo není možné zabydlet lidmi se psi hlavou, Čínu a Indii ano, naopak můžeme těžko hledat příbuzenství Čechů (Slovanů, Evropanů) a Číňanů, zatímco s Indy to možné je...“²⁰⁰ V případě českého, potažmo československého pohledu hraje roli ještě jeden faktor: „Protože naše země nikdy neměla praktické zájmy ve východních zemích, a naopak byla sama často ve vztahu či v představě „podrobené“ země (zejména v 19. století), nachází se v ambivalentním postavení. Na jednu stranu se k Indii staví jako k podobně ovládané zemi, na straně druhé sdílí množství celoevropských představ o vyspělém Západu, který je předurčen vládnout celému světu politicky, kulturně i nábožensky.“²⁰¹ Co se týče zmíněné ambivalentnosti, všimá si Špicová zvláštního paradoxu: „Tradičními charakteristikami jsou např. orientální despotismus, krutost a smyslnost, Orientálci jsou typicky iracionální, dětinští nebo femininní, Východ je ale i vznešený, mimořádně úrodný a podobně.“²⁰²

Indie je zkrátka zemí (ale v našem případě především tématem) plnou kontrastů a paradoxů, kdy se celkový obraz Indie téměř ztrácí v protiřečících se výjevech. I přes vyzdvihnutí a charakterizaci hlavních motivů, jež se v obrazu Indie neustále vracejí a vytvářejí ho, se tak nabízí otázka – k čemu nám toto pojmenování a utřídění hlavních motivů vůbec je? A nejde pouze jen o další *univerzálii*, jest je dle nominalistického pohledu pouze jménem a ničím jiným? Nebylo na počátku opět „jen“ slovo?

¹⁹⁸ *Skamerou do Velkého Himálaje* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1962.

¹⁹⁹ ZIKMUND, Miroslav a Jiří HANZELKA. Bytost třikrát prokletá. *Rudé právo*. 18.8.1963. roč. 43-44, č. 227, s. 4; ZIKMUND, Miroslav a Jiří HANZELKA. Zvyknete si – hotovo! *Rudé právo*. 24.12.1963. roč. 43-44, č. 354, s. 2c.

²⁰⁰ ŠPICOVÁ, Zuzana. *Obraz Indie v české literatuře*, s. 10.

²⁰¹ *Ibid.*, s. 25.

²⁰² *Ibid.*, s. 26.

3. Kdo to maloval?

„Samopal přemalovat. Každý blbec přece ví, že samopaly v patnáctém století neexistovaly!“

- Generál, *Černí baroni*

Mnozí čtenáři si nejspíše vzpomenou na scénu s generálem, jenž přijíždí na štáb „pétépáků“, ze kterého „se mu chce zvracet“. Jedná se o zvláštní situaci. Nemělo by v armádě koneckonců vše podléhat vůli generála a nekompromisně se jí řídit (zvláště v autoritářském režimu)?

3.1. Kdo vládne? Kdo je ovládán? – problém hegemonie, cirkulace vědění a distribuce moci

„Byl jsem jedním z velkého zástupu, pohyboval jsem se spolu s ním, občas jsem jej vedl a neustále jsem jím byl ovlivňován.“

- Džavaharlál Néhrú²⁰³

Ptáme-li se, jak vůbec obraz Indie vznikal, nevyhneme se otázce, jakým způsobem ve společnosti cirkuluje vědění, tj. jak se přenáší informace? Zároveň se tím ptáme na mocenské vztahy v rámci cirkulace těchto informací, tj. kdo je vytváří a proč? Právě na tyto otázky se v následující podkapitole pokusíme odpovědět. Než se však zaměříme na samotný problém přenosu informací, považují za nutné analyzovat prostředí, v němž k tomuto přenosu dochází.

Když v roce 1969 vyšla kniha *Archeologie vědění* od Michela Foucaulta, uvedl ji tento francouzský myslitel upozorněním na nedostatky dosavadního přístupu historiků, kteří se zaměřovali na otázku kontinuity v dlouhém čase (*longue durée*).²⁰⁴ Odpovědí je Foucaultovi naopak zaměření na zlomy, tj. diskontinuity, vztahující se nikoli k dlouhodobým neměnným strukturám, ale ke konkrétním *posunům a transformacím*.²⁰⁵ K *epistemologickým aktům a prahům*, slovy G. Bachelarda, jehož Foucault cituje.²⁰⁶

Jednalo se bezpochyby o velice plodnou kritiku přístupu, který razila francouzská škola *Annales*, v případě otázky *longue durée* pak především jedna z jejích vůdčích osobností – Fernand Braudel. Neměli bychom se však příliš unáhlovat, co se týče závěru ohledně užitečnosti či aktuálnosti konceptu struktur, jež se v čase mění jen velice pomalu, a jež leží hluboko v „nevědomí“ společnosti. Ačkoli se jedná o koncept starý již více než půl století, může

²⁰³ PILÁT, Jan. Džavaharlál Néhrú. *Nový Orient*. 1962. roč. 17, č. 3, s. 60.

²⁰⁴ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann, 2016, str. 9.

²⁰⁵ *Ibid*, str. 11-13.

²⁰⁶ *Ibid*, str. 11.

být stále velmi nosný. Co se však týče narativu o československé společnosti za komunistického režimu, narážíme především na zdůrazňování diskontinuity.

Tak jako po každé revoluci byl polistopadový veřejný prostor zaplaven reinterpetacemi a revizemi dosavadních oficiálních diskurzů, jež měly za cíl de-legitimizovat starý režim, a naopak poskytnout legitimitu novým společensko-politickým pořádkům. V tomto kontextu je třeba chápat taktéž historické práce vycházející po roce 1989, jež často kladou enormní důraz na represivní stránku komunistického režimu.²⁰⁷

Byla to především práce ruského historika Alexeje Jurčaka *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*, jež právě i mě upozornila na problematiku binárních kategorií, které se v souvislosti s popisem komunistického režimu objevovaly na Západě a po pádu socialismu taktéž na území bývalého Sovětského svazu – útlak/odpor, represe/svoboda, stát/lid, oficiální kultura/kontrakultura, a tak dále.²⁰⁸ Toto vnímání je vlastní rovněž popisům komunistického režimu v Československu, jež vznikaly po jeho pádu. Některé historické práce k této skutečnosti odkazují již svým názvem – například *Alternativní kultura*,²⁰⁹ či *Ostrůvky svobody*.²¹⁰ Ve stejném duchu se nese známá esej Václava Havla *Moc bezmocných* z roku 1973.²¹¹ Rovněž jeden z hlavních historiků období komunistické diktatury Karel Kaplan jmenuje ve své zakladatelské práci jako typický znak období ustanovení komunistické moci „masovou nezákonnost, perzekuci a politické procesy“,²¹² čímž z těchto fenoménů vytváří neoddělitelné atributy nastupujícího režimu. Tento režim je však jaksi oddělen od společnosti, kterou nyní ovládá, a která se naopak „převratným změnám a převážně nepochopitelným ‚novotám‘ bránila, nebo se o to alespoň snažila.“²¹³

Nepolemizují s nepopiratelným faktem, že komunistický režim s sebou útlak, represii, perzekuce, či politické procesy nesl. Na co však Jurčak ukázal, je fakt, že zúžení problematiky moci, jejího udržení a distribuce na takovouto jednoduchou binaritu má za následek podstatné omezení naší schopnosti tuto problematiku prozkoumat více do hloubky. Bez opuštění, či alespoň revize tohoto konceptu nám mezi prsty ve skutečnosti protéká velká část životů, jež

²⁰⁷ RYCHLÍK, Jan. České dějiny 20. století – vývoj a současný stav. In: ČECHUROVÁ, Jana a RANDÁK, Jan. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 57.

²⁰⁸ JURČAK, Alexej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*. Praha: Karolinum, 2018, str. 17.

²⁰⁹ BITRICH, Tomáš, ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: Lidové noviny, 2001.

²¹⁰ VANĚK, Miroslav. *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Votobia, 2002.

²¹¹ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. *Scriptum.cz* [online]. [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://scriptum.cz/cs/periodika/havel-moc-bezmocnych>

²¹² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953: 2. část*, str. 4.

²¹³ *Ibid.* str. 5.

tvorily nedílnou součást vládnoucího řádu, a jež nejde jednoduše zařadit ani do „vládnoucí třídy“, ani do „opozice“. Byli to lidé, kteří existovali „vně“ – režim současně umožňovali, zároveň jej však často ve skutečnosti přetvářeli a takřka před zraky jeho představitelů ho obraceli doslova vzhůru nohama. Oficiální diskurs a rituály nepopírali a nebojovali s nimi. S mnohými ideály socialismu se dokonce mohli i ztotožňovat.²¹⁴ V praxi z něj však vytvářely čistou performanci – divadelní představení, ve kterém měly politické projevy stejný význam jako přítomnost harlekýna v *commedia dell'arte* – jednalo se o nutnost, jejíž „význam“ a „provedení“ však již záležely na konkrétním „herci“. V praxi to mohlo vypadat tak, že poněkolkáté už „přežvýkaný“ projev o „trvalém významu vítězství pracující třídy ve Velké říjnové socialistické revoluci“ nebyl ničím jiným než formální nutností před „smysluplnou prací“, jako byla pomoc rodinám s dětmi, organizace víkendových stavebních prací na pionýrském táboře, organizace sportovních klání, koncerty amatérských rockových kapel, čtení poezie a tak dále.²¹⁵ Projev o významu VŘSR tak můžeme chápat podobně jako obyčejné sejmutí klobouku při vstupu do kostela – pro ateistu úkon zřejmě triviální, avšak respektovaný a vykonávaný. Tento performativní diskurs bychom však sotva pochopili pomocí binárních kategorií. Havlovo přemítání o „životě ve lži“²¹⁶ se v této souvislosti zdá takřka naprosto irelevantní, absurdní stejně jako čekání na Godota.²¹⁷

Popis reality komunistického režimu pomocí binárních kategorií je problém, s jehož přezkoumáním se již pomalu setkáváme i v českém prostředí při snaze o výzkum reality socialistického Československa. Inspirován Jurčakovým přístupem vydal relativně nedávno svoji práci *Normalizační festival* Přemysl Houda.²¹⁸ Mezi jiná díla, jež se taktéž snaží vysvětlovat principy fungování komunistického režimu na rozboru každodennosti, která ačkoli tvoří podstatnou část reality politického režimu, se nachází jaksi „vně“ ideologické „nadstavby“, patří práce Michala Pullmana a Pavla Koláře *Co byla normalizace?*²¹⁹

Objevují se samozřejmě taktéž kritiky podobného přístupu. Velmi silné (a troufám si říct v lecčem oprávněné) kritiky se například dočkala zmíněná práce Michala Pullmana a Pavla Koláře z pera Miloše Havelky, jenž upozornil na nebezpečí banalizace a možná až dokonce

²¹⁴ JURČAK, Alexej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*, str. 21.

²¹⁵ Ibid, str. 114-117.

²¹⁶ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*.

²¹⁷ Samozřejmě můžeme argumentovat, že Havel jako chartista si textem mohl vytvářet symbolický kapitál a nárok na morální autoritu. Z tohoto hlediska text irelevantní jistě nebyl. Z hlediska popisu fungování režimu však ano.

²¹⁸ HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival: socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum, 2019.

²¹⁹ KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.

obhajoby totalitárního režimu, k němuž může sklouznout přílišný důraz na „apolitickou“ každodennost, jež je koneckonců umožňována každým režimem – demokratickým i nedemokratickým.²²⁰ Některé z kritik však ukazují, jak jsou pohoršená odmítání „relativizací a bagatelizací zločinů husákovského pseudokomunismu“ ve skutečnosti spíše emocionálními výkřiky, jež vyvěrají nikoli z protiargumentů, nýbrž z osobní averze (ačkoli jistě pochopitelné) vůči komunistickému režimu, a tudíž taktéž averze vůči *apriori* všemu, co se jej snaží vykládat jinak než právě binárními kategoriemi *dobro* versus *zlo*.

Příkladem může být kritika Houdova *Normalizačního festivalu* z pera Jana Rejžka.²²¹ Tyto kritiky v realitě vyplývají možná spíše z nepochopení situace – cílem podobných „revizionistických“ prací jako je *Normalizační festival* totiž není dle mého názoru obhajoba režimu, nedej bože snad rovnou jeho perzekucí, útlaku a represí. Ve skutečnosti tyto „revize“ (Jurčakovo dílo neopomínaje) ukazují na důležitý fenomén, který přitom zůstává stále jaksi ve stínu, bez povšimnutí. A dokonce i písíciím „revizionistům“ tento fenomén mnohdy takřkajíc protéká mezi prsty, když se jim nedaří jej dostatečně uchopit a popsat. Jedná se o otázku *agense* (tj. „původce“ = subjektu) a *patiense* (tj. „trpítele“ = objektu) moci.

Svým způsobem jde v základě o sémantický problém. Jednou z prvních otázek, která se při četbě zmíněných kritik nabízí, je totiž otázka, co je vlastně podstatou, či lépe obsahem pojmů, jako je například „totalitární režim“. Je výmluvné, že již Hannah Arendtová ve svém slavném díle o totalitarismu varuje před neuváženým používáním slov „totalitární“ či „totalitní“ a nabádá k tomu, abychom jimi spíše šetřili.²²² Upozorňuje přitom na zvláštní paradox režimů, které označujeme jako „totalitní“ – jednou z funkčních nezbytností, a tudíž nevyhnutelným atributem totalitního ovládnutí je ve skutečnosti nestabilita.²²³ Ta přitom jen sotva může jít dohromady s absolutní kontrolou, kterou pojem „totalita“ evokuje. Na mnoha místech své práce Arendtová uvádí jevy, které představu absolutní kontroly v totalitních režimech dále erodují. Arendtová například posuzuje údaje smolenského archivu, jež obsahují materiály k čistkám v Sovětském svazu v meziválečném období, a které se dostaly do rukou nejprve německé špionážní službě a posléze americké okupační armádě v Německu. Podle Arendtové „je skutečně závažnější jaké množství informací z nich nelze vyčíst“, neboť „všechny údaje si beznadějně protiřečí – každá organizace uváděla jiné statistické evidence“ a „jestliže jsme vždy

²²⁰ HAVELKA, Miloš. Ideologická kritika ideologické kritiky normalizace. *Soudobé dějiny*. 2018, **25**(1-2), 229-243.

²²¹ REJŽEK, Jan. Veterán Merta proti lžím. *E15* [online]. 2020, 30. 1. 2020 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/nazory-a-analyzy/z-rejzkova-denicku-veteran-merta-proti-lzim-1366377>

²²² ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh. 2013, str. 34.

²²³ *Ibid.*, str. 40.

*věděli, že oficiální sovětské dokumenty sloužily propagandistickým účelům a byly zcela nedůvěryhodné, dnes se ukazuje, že spolehlivé prameny a statistické materiály možná neexistovaly nikdy a nikde.*²²⁴

Přijmeme-li tezi, že právě přístup k důvěryhodným informacím je nezbytným předpokladem efektivního užívání moci,²²⁵ narážíme v případě totalitních režimů na zásadní otázku – jaké informace vůbec v rámci mocenského aparátu cirkulovaly? Či spíše jak moc důvěryhodnými mohly být? Je klidně možné, že zásadní informace, které jsou nutné pro efektivní výkon moci, se k rozhodujícím činitelům vůbec nemusely dostat, či se k nim dostaly v naprosto změněné podobě.

Proč nad tímto vůbec uvažují? Jak toto souvisí s obrazem Indie? Jde mi právě o popis toho prostředí, v němž obraz Indie cirkuloval. Toto prostředí je přitom v rámci současného diskurzu častokrát popisováno pomocí diskontinuit, kdy je zdůrazňován nástup komunistické diktatury, či její pád.²²⁶ Díky tomu nám zde opticky vzniká jakési izolované období, které je téměř ve všem oddělené od doby předcházející i následující. Tato skutečnost ještě více akceleruje tendenci tíhnout k popisům československé společnosti pomocí binárních kategorií. Toto je však dle mého názoru dvojí klam – klam binární kategorizace a klam něčeho, co bych nazval „všeobecnou diskontinuitou“.

Problematické používání binárních kategorií, na které ukazoval Jurčák, jsme si již ukázali. Problému diskontinuity jsme se zatím jen dotkli, když jsme si připomněli dílo Michela Foucaulta a Fernanda Braudela. Co nás vlastně vede k tomu, abychom tak asertivně zdůrazňovali právě diskontinuitu na úkor kontinuity, pokud se uchýlíme k popisům Československa v době komunistického režimu?²²⁷ Odpověď je zřejmě jednoduchá: Je to fenomén mocenských přesunů – přímo drakonická výměna elit. Máme přitom pochopitelnou tendenci přisuzovat zásadní význam takovým mocenským přesunům, v jejichž důsledku dochází k nebyvalé koncentraci moci (ke zrodu a trvání diktatury), či naopak k nebyvalé decentralizaci moci (k zániku diktatury). Osobně však zastávám názor, že takovéto mocenské

²²⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*, str. 31.

²²⁵ Nico Stehr, který primárně odmítá představu, že vědění je samo o sobě moc, přiznává však tomuto fenoménu jiný atribut – vědění je *akceschopnost*, tudíž ačkoli nemusí být mocí samo o sobě, je pro výkon moci nezbytné. Viz. STEHR, Nico a ADOLF, Marian. *Je vědění moc?: poznatky o vědění*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018, str. 12.

²²⁶ Např. KOCIAN, Jiří. Nástup komunistické totality v Československu. Online. *Akademický bulletin*. 2008, roč. 16, č. 2. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2008/2/04/nastup-komunisticke-totality-v-ceskoslovensku.html>. [cit. 2024-08-19].

²²⁷ Samozřejmě si musíme dávat pozor i na opačný extrém – tendenci k naprostému opomenutí diskontinuit. Právě na toto nebezpečí dle mého názoru Foucault upozorňoval.

přesuny mají ve skutečnosti na otázku kontinuit o poznání menší vliv, než je jim přisuzován.²²⁸ Abych tento svůj názor vysvětlil, budu se muset uchýlit k tématu, který na první pohled s předkládaným tématem práce vůbec nesouvisí a předkládat příklady, které se zdají zcela irelevantní. Necht' mi toto čtenáři prominou, avšak otázku moci v diktatuře považuji z hlediska analýzy prostředí, v němž dochází k cirkulaci vědění (a v našem případě tudíž cirkulaci obrazu Indie), za zásadní.

Začněme úvahou, jakou mocí vlastně disponují diktátoři? Když před více než sto lety vydal Le Bon svou zakladatelskou práci *Psychologie davu*, věnoval pozornost rovněž vůdcům davu. Těm přisuzoval značnou úlohu, když jejich vůli označil za „jádro, kolem kterého se formují a sjednocují názory“.²²⁹ Čeho si však sám všímal, byla skutečnost, že sám vůdce obvykle bývá jedním z davu, a sám je rovněž „hypnotizován ideou, jejímž apoštolem se později stane.“²³⁰ Jinak řečeno, chceme-li hledat příčinu vzniku davu a sešikování kolem vůdce, nemůžeme jej hledat pouze u vůdce samotného, který sám je davem vytvářen. Stejně tak, hledáme-li příčinu nastolení a fungování nového politického režimu, nemůžeme jej hledat pouze u nových politických elit. Pomůžeme-li si (možná trochu vulgarizovaným) příkladem, nemůžeme uvažovat nad tím, že Hitler a nacisté jednoduše stvořili německý nacionalismus, militarismus a antisemitismus, jež tvořily nedílnou součást nacistické ideologie. Je třeba uvažovat nad tím, že naopak německý nacionalismus, militarismus a antisemitismus stvořil Hitlera a nacisty. Pokud přijmeme takovouto tezi, potom vývoj v meziválečném Německu a nastolení nacistické diktatury je lépe charakterizovat jako kontinuitu, nikoli diskontinuitu.

Poměrně fascinující příklady, potvrzující správnost směru, jímž se tato úvaha ubírá, nalezneme v díle českého antropologa Radana Haluzíka, jenž se zabýval etnickými konflikty v Jugoslávii a postsovětských státech v devadesátých letech.²³¹ Jak Haluzík uvádí, na začátku konfliktu byl svědkem spontánního nadšení a vzedmutého nacionalismu bojujících mas. Po vystřízlivění z „extáze“ však následovala u účastníků těchto válek snaha o pochopení toho, co se vlastně stalo. A čeho se lidé dobrali? Mýtu o zneužitém lidu v rukou mocných, kteří konflikt vyvolali a měli na něm zájem, zatímco lidé trpěli – „*onou vzniklou skulinou bolestivého střízlivění se pak okamžitě vkrádá podezření z manipulace a teorie spiknutí. Vina není na naší*

²²⁸ Nepopírám přitom, že vliv mají.

²²⁹ LE BON, Gustave. *Psychologie davu*. Praha: Portál, 2016, str. 74.

²³⁰ Ibid.

²³¹ HALUZÍK, Radan. *Proč jdou chlapi do války: emoce a estetika u počátků etnických konfliktů*. Praha: Dokořán, 2018.

*straně – to Gamsachurdia, to Milošević, to Hitler nám dal nitrožilní injekci davového opojení, to on nás zmanipuloval.*²³²

Jak však dále Haluzík ukazuje, tato teorie kulhala na obě nohy, a to už jen tou skutečností, že těmito konflikty prostupoval takový chaos a spontaneita, že se leckdy stávalo, že se zcela vytrácela jakákoli mocenská hierarchie, jak je popsáno v kapitole příznačně pojmenované výrokem, jehož se Haluzík při jednom z těchto konfliktů stal svědkem – „*Kdo tomu tady sakra velí?*“²³³ Důležité však pro naše účely je skutečnost, že k takovému chaosu a spontaneitě nedocházelo pouze v případě válečných konfliktů, nýbrž například také v situacích, kdy kolaboval starý politický režim a rodil se režim nový, a to za mírových podmínek – v době mocenských přesunů, které válečný konflikt nutně provázet nemusel. To je skutečnost, kterou například zaznamenal Jiří Suk ve svém díle *Labyrintem revoluce* o dění v Československu během Sametové revoluce – „*Teorie doháněla praxi. Většinou marně, jak později připomněl Petr Pithart: „[...] Ivan Havel... byl pověřen, aby neustále rýsoval schémata vnitřní struktury KC OF. My jsme z toho byli vždy nešťastní, protože sotva jsme jakžtakž pochopili to, co narýsoval před pěti dny, tak jsme se museli učit něco nového. Stejně jsme tušili, že to nebude dokonalé a že nedokážeme, aby to fungovalo.*“²³⁴ Chaos na štábu OF pak zoufale komentoval Václav Havel: „*To je pytel blech, tohle! Zamkneme se jako ti, co volej papeže, to konkláve.*“²³⁵

Všechny tyto ukázky a úvahy vedou jedním směrem – nejsou to pouze a jen vůdcové sami, kdo vytvářejí situaci příhodnou jejich nástupu k moci, nýbrž systém, ba snad i propletenec mocenských vztahů v rámci společnosti, respektive jež společnost včetně jejích hierarchií tvoří. Vůdcové jsou naopak často ve vleku událostí. Absolutní kontrola nad společností z jednoho mocenského bodu fakticky neexistuje.

Z tohoto hlediska nemůžeme ani na diktaturu hledět jako na režim absolutní kontroly. Vzhledem k důležitosti důvěryhodných informací pro jakýkoli efektivní výkon moci se dokonce vkrádá myšlenka, že čím víc se diktátoři snaží udržet si svou pozici prostřednictvím represí a strachu, tím méně relevantních informací se k nim může dostat. Proč? Protože těmito informacemi často můžou být taktéž „špatné zprávy“ a okolí diktátora může nabýt přesvědčení, že jejich nadřizený tyto informace „nechce slyšet“ – obavy z reakce diktátora pak vykonají své

²³² HALUZÍK, Radan. *Proč jdou chlapi do války: emoce a estetika u počátků etnických konfliktů*, str. 64.

²³³ Ibid, str. 266-271.

²³⁴ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize : (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2009, str. 96-97.

²³⁵ Ibid, str. 102.

a důležité informace se zkrátka k rozhodujícím činitelům nedostanou, či se k nim dostanou zkreslené.

Toto můžeme demonstrovat příkladem Filippa Ivanoviče Golikova, který jakožto náčelník sovětské rozvědky přinášel Stalinovi souhrnné hodnocení zpravodajských zpráv o soustředění německých vojsk na hranicích těsně před německým vpádem do SSSR: „*Golikov si dával moc dobrý pozor, aby Stalina nepopudil a neskončil podobně [jako jeho pět předchůdců, kteří byli všichni popraveni], snažil se trefit přesně do Stalina mínění, takže všechny zprávy, které předával, doprovázel hodnocením, že jde o zjevnou provokaci [ze strany Německa].*“²³⁶

Strach a nedůvěra, která v represivním režimu vzniká, pak jen více destabilizuje celý systém vládnutí, v jehož rámci jsou diktátoři stále méně a méně schopni reálného posouzení situace, a tudíž taktéž efektivního výkonu moci. Dalo by se říct, že kolem sebe (z velké části snad nevědomky) vytvářejí bublinu, jež se stále více vzdaluje realitě. Důležitým faktorem je rovněž jejich přehnané sebevědomí. Mohli bychom si například připomenout zcela absurdní optimismus Adolfa Hitlera, co se vývoje bitvy u Stalingradu a vývoje celé války týče, kterým oplýval na podzim roku 1942, navzdory obavám svých generálů Pauluse, Weichse, Jodla a Zeitzlera.²³⁷ Jak připomíná Kershaw, Hitlerovy diplomatické triumfy ze třicátých let a vojenské úspěchy prvních let druhé světové války, ještě více posílily to, co se nakonec stalo jeho zkázou: „*‘Vůdcův’ kult ho [Hitlera] posléze pozvedl do takových výšin, že před ním cítilo posvátnou bázeň i jeho nejbližší okolí. Stále více se tak dostával z dosahu kritiky a jeho názor se neúměrně prosazoval vůči těm, kteří sice vynaložili krajní úsilí, aby ho dosadili k moci, ale nyní se ocitli mezi odstrčenými nebo opomíjenými*“²³⁸ Přehnaná víra ve vlastní schopnosti pak měla za následek rovněž tu skutečnost, že i kdyby se diktátorovi dostaly do rukou relevantní důležité informace, sám jim nemusel věřit: „*Vždyť už před třemi lety [tj. roku 1935], když se jeho tehdejší pobočník Fritz Wiedemann pokoušel shrnout obsah zpráv o nepříznivě naladěném veřejném mínění, odmítl Hitler poslouchat a rozčílil se: ‚Nálada lidu není špatná, nýbrž dobrá. Já to moc dobře vím. To jenom takové zprávy ji špatně vykreslují. Tohle si napříště zakazují.*“²³⁹ Víra ve vlastní slova (třebaže původně neupřímná, či navzájem si protirečící) se poté i u „všemocného diktátora“ mohla stát pro něj i jeho zemi nebezpečnou realitou. Jak poznamenal Kershaw k Hitlerově váhání nad invazí do Británie v roce 1940: „*Už dávno přesvědčil sám sebe o tom,*

²³⁶ VEBER, Václav. *Stalinovo impérium: (Rusko 1924-1953)*. V Praze: Triton, 2003, str. 100.

²³⁷ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. Ecce homo*. Praha: Argo, 2004, s. 487.

²³⁸ *Ibid.*, s. 189.

²³⁹ *Ibid.*, s. 188-189.

*co hlásala německá propaganda. Chce přece mír. Válečným štváčem je Churchill.*²⁴⁰ A jak měl Hitler říct svému příteli z mládí, Augustu Kubizekovi: „*Nestal jsem se přece kancléřem Velkoněmecké říše proto, abych vedl válku.*“ [...] *Kubizek mu uvěřil. Patrně tomu věřil i sám Hitler.*²⁴¹

Jaký byl výsledek tohoto stavu věcí? V dubnu 1945 krátce před dokonáním drtivé německé porážky a krátce před svou sebevraždou posouval Hitler po mapách armády, co již neexistovaly, a snad sám věřil tomu, co říkal o chystaném zoufalém útoku (který se nakonec ani neuskutečnil) slabých jednotek Felixe Steinera: „*Rusové před branami Berlína utrpí největší porážku, nejkrvavější porážku ve svých dějinách.*“²⁴² Katastrofální „bezmocnost mocných“ se přitom neukazuje pouze na příkladu Hitlera, který jsme si zde obsáhle ukázali. Ohledně Stalinovy *neomezené* moci si stačí připomenout situaci v Sovětském svazu roku 1953, kdy Stalin umírá „zabezpečen“ do takové míry, že se k němu nedostali ani lékaři,²⁴³ kterých se sám z velké části již předtím zbavil. Proč? Protože přeci měli usilovat o „spiknutí“ proti němu.²⁴⁴

Tyto dlouhé úvahy nás přitom vedou k jednomu závěru – diktatura není absolutní kontrolou, ale spíše „absolutní ne-kontrolou“. Jak je však možné, že přes tuto absenci kontroly můžou diktatury vydržet poměrně dlouhou dobu, aniž by zkolabovaly? Dle mého názoru je odpověď prostá – díky kontinuitám, jež zajišťují trvání řádu v základech, na nichž je postavena společnost a její mocenské vztahy.

Existence diktatury jako „absolutní ne-kontroly“ je spíše konzervantem kontinuit než akcelerátorem diskontinuit. Ve chvíli, kdy se v důsledku radikálních výměn elit šíří chaos „shora“, stávají se kontinuity trvající v *dlouhém čase* vyvažujícím prvkem, který naopak zajišťuje, že nedojde k okamžitému kolapsu. Přesně toto je důvod, proč zastávám názor, že zrod diktatury je událostí, jež nemusí mít na kontinuity takový vliv, jaký je jí přisuzován. Proto rovněž zpochybňuji narativ, podle něhož obraz Indie v poválečném Československu je zcela jiný než v Československu meziválečném.

Uvažujme nyní nad situací, kdy diktátor jako osoba není přítomen a nastává něco, co bychom mohli nazvat jakousi „měkkí“, či lépe „kolektivní“ diktaturou. Antonio Gramsci přišel v první polovině 20. století s konceptem tzv. *kulturní hegemonie*, která je založena na předpokladu, že vládnoucí třída udržuje svou moc šířením a popularizací svého pohledu na svět

²⁴⁰ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945*, s. 291.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Ibid, s. 716.

²⁴³ VEBER, Václav. *Stalinovo impérium: (Rusko 1924-1953)*, str. 133.

²⁴⁴ Ibid, str. 132.

(svým výkladem světa), který je přijat třídami ovládaných, které díky tomu souhlasí s aktuálním mocenským uspořádáním – s vedoucí rolí vládnoucí třídy a se svou vlastní rolí, jakožto rolí ovládaných.²⁴⁵ Je to významná myšlenka, která zpochybnila čistě materialistický výklad Marxových myšlenek, podle kterého plyne moc vládnoucí třídy pouze z vlastnictví výrobních statků. Gramsci s tímto výkladem nesouhlasil a upozorňoval na skutečnost, že vláda člověka nad člověkem není jen věcí materialistické síly a represí. Politický systém může fungovat jedinečně tehdy, když v něm ovládaní přijímají svou pozici. Jak ji však mohou přijmout? Právě tím, že přijmou výklad světa, který šíří vládnoucí elity prostřednictvím různých médií, prostřednictvím rituálů a prostřednictvím diskurzu.

Idea je to jistě produktivní, avšak její platnost je zcela závislá na přijetí právě té binární kategorizace, kterou jsme již zproblematizovali – *vládnoucí* versus *ovládání*, *vykonavatel moci* (čili *agens*) versus *trpítel moci* (čili *patiens*). Koncept *hegemonie* předpokládá lineární strukturu distribuce informací – vládnoucí třída vytváří informaci, kterou prostřednictvím médií šíří mezi třídy ovládané – ty jsou pouze příjemci – informace pouze přijímají. Tok informací probíhá tudíž v jednoduché sktruktuře produkce – distribuce – konzumpce.

Jak však upozornil Stuart Hall ve své stati o *kódování a dekódování*, tok informací ve skutečnosti není lineární záležitostí, ale mnohem komplexnější strukturou, v níž se informace nejen předává, ale rovněž neustále přetváří.²⁴⁶ Celý proces začíná zakódováním sdělení – myšlenka je nejprve převedena do kódu, jímž může být mluvené či psané slovo nebo rovněž například symboly, řeč těla, a tak dále. Důležitý je přitom fakt, že i sám výběr obsahu, výběr slov, či symbolů je ovlivněn prostředím (diskurzem) tvůrce zprávy. Takto zakódovaná informace je posléze předávána – tj. distribuována. Přijetí (konzumpce) informace je dalším důležitým momentem, při kterém však nedochází k pasivnímu přijetí sdělení. Přijetím dle Halla dochází k dekódování informace, které rozhoduje o tom, jak bude příjemce danou informaci „číst“. Může ji 1) číst tak, jak bylo zamýšleno tvůrcem zprávy, 2) tak, že přijímá část původního významu, ale zároveň si vytváří vlastní interpretaci, 3) může tvůrcem zamýšlenou interpretaci zcela odmítnout a vytvořit si zcela odlišnou interpretaci. Sám příjemce poté může výslednou interpretaci zakódovat a začít tak celý proces od znovu.²⁴⁷

²⁴⁵ BATES, Thomas R. Gramsci and the Theory of Hegemony. *Journal of the History of Ideas*. 1975. roč. 36, č. 2, s. 352.

²⁴⁶ HALL, Stuart. Encoding/Decoding. In: HALL, Stuart; HOBSON, Dorothy; LOWE, Andrew a WILLIS, Paul (ed.). *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson, 1980, s. 128-138.

²⁴⁷ Ibid.

Jak vidíme na Hallově modelu komunikace, tok informací představuje v podstatě nekonečnou smyčku, v níž se informace neustále mění – reinterpretuje, misinterpretuje či dezinterpretuje. Připomíná to hru *tichá pošta*, kdy se informace o *míru* mění v informaci o *sýru*. Důležitá je rovněž zpětná vazba, kdy se informace vrací zpět ke svému původci, nyní jako příjemci. Jedná se o cirkulaci, kde rovněž publikum zpětně ovlivňuje tvůrce, dekóduje jeho symboly a dává jim nový význam – vytváření obrazů a jejich cirkulace informačním tokem je tudíž záležitostí celé společnosti, není závislá pouze na elitách, ani jen na „konzumující společnosti“ - je závislá na obou a oba zároveň formuje. Je to, jako by se malíř sám stával součástí svého obrazu, avšak tuto skutečnost si neuvědomoval. V takto existující struktuře toku informací tudíž nemůže *hegemonie* (pokud o ní uvažujeme jako o vědomém kulturním úsilí vládnoucích elit) existovat. Potažmo může, její existence však je vytvářena celou společností, nikoli pouze elitami.

Na začátku této kapitoly jsem uvedl slova generála z *Černých baronů*, jimiž si stěžuje na podmínky panující v jednotkách, jimž *nominálně* velí. Zcela záměrně je zde uvedeno, že jim velí *nominálně*. Přes veškerou autoritu, zvyklosti a legislativní zakotvení je totiž i postavení generála závislé na tom, zda jeho podřízení budou či nebudou vykonávat jeho vůli. A paradoxně, „vynalézavé“ neuposlechnutí rozkazu může naopak vést k oslnivému triumfu, jak ukazuje například postup generála Hermanna von Françoise v bitvě u Tannenberg.²⁴⁸ Pokud navíc uvažujeme nad procesem kódování a dekódování, závisí rovněž na tom, zda se k vojákům vůbec dostane informace o tom, co je a co není generálovou vůlí, i kdyby tuto vůli generál vyřknul. Na myslí člověku vytane například první bombardování Londýna německou *Luftwaffe* 24. srpna 1940, ke kterému došlo navzdory tomu, že Hitler podobnou akci výslovně zakázal. Proč k němu došlo? Patrně kvůli Göringově „*volně formulované*“ směrnicí z 2. srpna.²⁴⁹

Otázka *agense* a *patiense* moci v rámci represivního režimu, jakým bylo například právě poválečné Československo, se tak vzhledem ke všem výše uvedeným skutečnostem výrazně problematizuje. Je to právě tento moment, kdy je třeba uvažovat nad tím, že samotný politický režim je vytvářen celou společností, která jej přijímá, či posléze alespoň toleruje a v jeho rámci existuje. Rituál přijetí se však může omezit pouze na performativní akt, který je sám o sobě vyprázdněný. Můžeme tak uvažovat nad tím, že ideologie, stejně jako propaganda, z velké části nestojí proti společnosti, kterou se snaží převychovat, a společnost se jí snaží bránit, jak psal Kaplan. Můžeme uvažovat nad tím, že zdánlivé diskontinuity vyjevující se v ideologických

²⁴⁸ SHOWALTER, Dennis E. *Tannenberg: Clash of Empires*. Hamden: Archon Books, 1991, s. 279-280.

²⁴⁹ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945*, s. 293.

symbolech, obrazech a aktech nejsou ve skutečnosti reálným zlomem, nýbrž pouze performativním překrytím dlouhodobého a nepřerušného vývoje novým diskurzem. Čímž se opět vracíme k Fernandu Braudelovi a významu kontinuity v *longue dureé*. Domnívám se, že právě jen takto je možné nahlížet na změny, jež formovaly společnost poválečného Československa a jedině takto můžeme odhalit to, co nám ukazuje (ale rovněž to, co nám neukazuje) obraz Indie. Je to ona *měkká a poddajná voda*, kterou slovy Lao-c' *nic nepřekoná v tom, jak zdolává pevné a silné*.

Na následujících stránkách bych chtěl na příkladu formování obrazu Indie v Československu ukázat právě to, jakým způsobem docházelo k tomuto diskurzivnímu překrytí a ideologické redefinici vývoje, který však nebyl započat díky novému politickému prostředí, jak bylo tehdy implicitně podsouváno. Tento vývoj byl totiž započat již mnohem dříve, a byla to naopak ideologie, která se tomuto vývoji přizpůsobila.

3.2. Indie „trvá dlouho“

V jakém smyslu je tedy obraz Indie kontinuální? Abychom si na tuto otázku odpověděli, musíme se znovu blíže podívat na to, jakým způsobem se po druhé světové válce vytvářel obraz o Indii, v čem se vymezoval vůči předešlému diskurzu, a posléze na obraz Indie v předválečném Československu.

Již jsme si ukázali, jak například Boris Merhaut uvažoval nad smyslem zavedení výuky novhindických jazyků za první republiky, když nepřímou naznačil, že se tak stalo jen na popud obchodních zájmů kapitalistických kruhů.²⁵⁰ Baťa hledal „bosé lidi“, a významný indolog Oldřich Friš uvažoval v roce 1952 o příčinách nového pohledu na Indii a Orient vůbec: „*Dnes nenávratně mizí starý obraz Orientu. Velká říjnová revoluce vzbudila dřímající síly po celém světě, ukázala pracujícím cestu k vysvobození a dala příklad, jak budovat spravedlivý řád bez vyssávání [sic!] a kořistění. Proto stojí dnes velká čínská země po boku SSSR a lidových demokracií a je mocným posílením velkého tábora míru. Nastalo vzájemné sblížení, poznávání a pochopení. A po krátké době stojí před námi Orient docela jiný, zbavený temna a přišerí exotiky. Je to Orient konkrétní, v jasném světle práce a poznání. Slyšíme čínské divadelníky a jejich písně, vidíme jejich tance a filmy, navštěvujeme jejich práce. To vše nám bezprostředněji a výrazněji říká o citění, smýšlení a povaze Východu víc než dřívější skreslující a lživé odvary literární.*“²⁵¹

²⁵⁰ Viz s. 17-18.

²⁵¹ FRIŠ, Oldřich. Česká orientalistika v roce 1952. *Nový Orient*. 1952, roč. 7, č. 10, s. 158.

V rozmezí let 1946 až 1948 vycházely v *Rudém právu* příběhy o panu Severýnovi, který představoval archetypálního reakcionáře. Seznamujeme se s ním při jeho předbírání na úřadě, kdy zároveň úspěšně manipuluje s lidmi, které předběhl²⁵² a jeho poměrně dosti nečestné praktiky a hulvátství jsou ukončeny mrtvicí v reakci na „Vítězný únor“.²⁵³ Redakce k tomu píše: „Píše nám kolportér z Liskovce u Frýdku, že občanstvo chce vědět, co je se Severýnem a jestli naň již akční výbor došlápl. Nedošlápl, protože autor nechal Severýna umřít – trefil ho šlak, když viděl demonstraci 21. února. Severýn musel umřít, protože hlavní zbraní reakce nebude dnes již rozvratná kritika. Čím je reakce slabší a bezmocnější, tím k zoufalejším prostředkům bude sahat. Proto do boje proti pokroku nebudou již posíláni na první místo Severýnové, jako spíše špioni, sabotážníci a vrahové. Proto Severýn dožil se svojí dobou.“²⁵⁴

Pro nás je zajímavý jeden příběh, kde Severýn, jakožto ztělesnění reakce a starých pořádků, uvažuje nad růstem populace. Konkrétně jedna jeho část: „Čím víc lidstva, tím víc zákaznictva“, pravil Severýn. „Tady de vo to, že vono se rodí moc bolševiků. To v statistikách nenajdete, ale můžete si to spočítat na prstech. V Rusku maj moc dětí, v Číně je jich až hanba mluvit, Indie je samý dítě a taky se tam už mluví o svobodě...“²⁵⁵ Reakce a starý pořádek ztělesněný Severýnem se tedy bojí svobodné Indie. Vzhledem ke své velké populaci by její osvobození a spojení s Ruskem a Čínou vedlo ke katastrofě.

Ze všeho výše uvedeného by měl plynout závěr, že před nástupem nového režimu v Československu bychom neměli ve veřejném diskurzu najít jiné obrazy Indie, než obrazy mystické, tajemné, exotické – Indii „kouzel a divů“, slovy Olgy Čečotkiny, jejíž kniha byla recenzována v *Novém Orientu*.²⁵⁶ Britská nadvláda by měla být přijímána a vítána. A pokud nalezneme snad nějaký zájem o skutečnou Indii, bude tomu tak čistě kvůli vidině zisku, či kvůli zájmu úzké skupiny indologů, neboť jak Friš píše: „Právem lze říci, že naše orientalistika má mnoho demokratických prvků a pokrokovou tendenci už od svého počátku.“²⁵⁷ Nabízí se však otázka, jak moc jde tato teze dohromady s Merhautovou kritikou dosavadního studia indologie. Spíše se zdá, že se Friš snažil obhájit existenci a činnost skupiny, ze které sám pocházel.

Obraz Indie vystupující k nám ze stránek masového předválečného tisku je však mnohem pestřejší, než jak jej líčí poučnorový diskurz. Jistě, na stránkách novin nalezneme články obhajující britskou nadvládu nad Indií, kdy je argumentováno často tím, že Indie sama

²⁵² Pan Severin čeká ve frontě. *Rudé právo*. 20.10.1946. roč. 26, č. 243, s. 3.

²⁵³ Tragický skon pana Severýna. *Rudé právo*. 7.3.1948. roč. 28, č. 57, s. 3.

²⁵⁴ Ohlas dne: Co je se Severýnem?. *Rudé právo*. 20.3.1948. roč. 28, č. 68, s. 3.

²⁵⁵ Pan Severýn a pan Duspivo se bojí populace. *Rudé právo*. 5.7.1947. roč. 27, č. 156, s. 5.

²⁵⁶ Indie bez kouzel a divů. *Nový Orient*. 1951, roč. 6, č. 4, s. 88.

²⁵⁷ FRIŠ, Oldřich. Česká orientalistika v roce 1952. *Nový Orient*. 1952, roč. 7, č. 10, s. 158.

by nebyla schopna si vládnout z důvodu přílišných rozdílností napříč subkontinentem – beze sporu by po odchodu Britů došlo k jejímu rozpadu a k anarchii.²⁵⁸ Alois Musil varuje, že Indie není připravena na to vládnout si sama²⁵⁹ a Mahátma Gándhí je obviňován z bolševismu²⁶⁰ (úsměvně je, že v roce 1953 je naopak řečeno, že „*Gándhismus byl mocnou a spolehlivou zbraní v rukou britské a indické buržoasie*“).²⁶¹

Nalezneme však také články jiného ražení. Otakar Pertold, významný československý indolog, například do *Národních listů* psal o výhodách učení se *Hindústání*.²⁶² Ačkoli argumentuje rovněž obchodními zájmy, nezůstává pouze u nich: „*Smysl učiti se hindústání spočívá v tom, že hindústání poskytuje možnost poznati Indii a indický lid, jednati s indickým lidem ať ve věcech obchodních, ať kulturních přímo, bez prostředníka, bez prostředníka předpojatého.*“²⁶³ Význam hindustánštiny přitom „*silně podceňují někteří, kdo sami hindústání nebo poměry v Indii neznají, nebo pod vlivem anglického mínění mají úsudek jednostranný.*“²⁶⁴ Je tak naznačeno, že soudobé Indii by se měla věnovat pozornost a měla by se zkoumat napřímo. Mělo by se přitom dávat pozor na britský pohled na věc, neboť ten může být zaujatý.

Objevujeme rovněž články týkající se indického národního hnutí, které je explicitně nazýváno „*zápasem Hindů za svobodu*“.²⁶⁵ Nacházíme statě o Madeleine Sladeové, zvané Mirabehn, jež, ačkoli pocházela z rodiny britského admirála, se stala jednou z následovnic Gándhího, jehož podle *Národních listů* označila za „*největšího přítele Anglie*“.²⁶⁶ Nalezneme dokonce oslavný fejeton věnovaný památce Lála Ládžpata Ráje, „*velikého indického vlastence*“, který zemřel v důsledku brutálního zásahu britské policie.²⁶⁷ Anna Pertoldová píše o soudobých chudých obydlích obyčejných Indů, jež ve vzdálené zemi sama viděla, přičemž o nich píše poměrně naturalisticky. Očividně není jejím úmyslem kritizovat anglickou politiku. Svým popisem sleduje prostý úmysl střídavě popsat to, co viděla. To však také dělá – nevypráví o zemi „*kouzel a divů*“. Vypráví o zemi, kde vládne Evropanům těžko představitelná chudoba.²⁶⁸ Nic na tom nemění skutečnost, že v jiném fejetonu píše o tom, jak bydlí indiští

²⁵⁸ Indický problém před Anglií. *Lidové noviny*. 14.11.1929, roč. 37, č. 572, s. 3.

²⁵⁹ MUSIL, Alois. V Indii. *Národní listy*. 24.12.1921, roč. 61, č. 353, s. 1.

²⁶⁰ Mahatma Gandhi. *Národní listy*. 19.12.1931, roč. 71, č. 347, s. 3.

²⁶¹ ZBAVITEL, Dušan. Gándhismus a národně osvobozenecský boj indického lidu. *Nový Orient*. 1953, roč. 8, č. 2, s. 21.

²⁶² Tj. hindustánštiny – nespisovná forma jazyka, jež je základem hindštiny a urdštiny

²⁶³ PERTOLD, Otakar. Hindústání. *Národní listy*. 28.9.1924. roč. 64, č. 268, s. 9.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Včele indického hnutí žena-básnířka. *Národní listy*. 13.5.1930. roč. 70, č. 131, s. 1.

²⁶⁶ Ghandi – největší přítel Anglie. *Národní listy*. 21.7.1934. roč. 74, č. 198, s. 4.

²⁶⁷ PERTOLD, Otakar. Feuilleton: Lál Ládžpat Ráe. *Národní listy*. 21.12.1928. roč. 68, č. 352, s. 1.

²⁶⁸ PERTOLDOVÁ, Anna. Feuilleton: Kterak Indové bydlí II. *Národní listy*. 9.2.1924, roč. 64, č. 39, s. 1-2.

boháči a rádžové.²⁶⁹ Zkrátka jen popisuje tehdejší realitu bez snahy cokoli či kohokoli obhajovat či cokoli zkreslovat.

Nalezneme rovněž články velice kritické k postupu britských vládců. Na stránkách *Lidových novin* se tak v roce 1919 dočteme o „*strašlivých*“ metodách Britů při potlačování nepokojů v Paňdžábu toho roku – o masakru v Amritsaru. Chladné odpovědi generála Dyera (který byl za masakr zodpovědný) vyšetřovatelům, jež byly v článku uveřejněny, přitom příliš sympatií vyvolat nemohly.²⁷⁰ To je jasné, jakmile je jen o rok později přirovnávána „Krvavá neděle“ v Croke Parku v Dublinu k „*irskému Amritsaru*“. Amritsarský masakr je připomenut především z hlediska chování generála Dyera a jeho vojáků: „*Generál Dyer dal páliť do hustého shromáždění lidu do poslední patrony; přes půldruhého tisíce lidí se válelo v krvi a generál šel s vojáky klidně domů. Starati se o raněné nepatřilo prý k jeho povinnostem. Tato strašná událost byla aspoň vyšetřena, a generál byl odstraněn z armády.*“²⁷¹ A pokud by snad stále panovaly pochyby o pohoršení nad krvavou epizodou britského panství v Indii: „*Vojenská exekuce bezbranného davu v Amricaru (provincie Pundžab v Indii) zůstane na věky památnou v dějinách panství bílého plemene nad barevným a v kulturních dějinách lidstva. ‚Vojenská mysl‘ ukázala opět v plné ohavnosti, co dovede. I takový militarista jako Churchill označil v parlamentě tuto událost jako ‚nemající příkladu a obdoby v moderní historii britské říše‘ a armádní rada anglická jednomyslným usnesením hodila generála Dyera, amricarského kata, přes palubu.*“²⁷²

Jak tedy vidíme, poúnorový pohled na předválečný diskurz je dost zjednodušený. Což však koneckonců nemusí být nijak překvapivé. Veřejným prostorem se jistě šířily názory o správnosti přítomnosti Britů v Indii, ale není to jediný aspekt obrazu Indie v předválečném Československu. Nacházíme rovněž slova porozumění a respektu vůči příslušníkům indického národního hnutí. Jsou kritizovány britské metody, ať již nepřiměřený zásah policie v případě Lála Ládžpata Ráje, nebo vyloženě brutální střelba do neozbrojeného davu v Amritsaru. Myšlenka nezávislé Indie také není příliš kritizována, jako by se mohlo zdát z příběhu o panu Severýnovi. Nalézáme probritské články, v nichž se autoři jako například Alois Musil obávají anarchie vzešlé z odchodu Britů. Avšak dokonce i ve výše zmíněném článku, kde je tvrdě kritizován Gándhí, nacházíme tato slova: „*My, kteří jsme jako národ prodělali boj za osvobození [...] až po konečný vítězný odboj ve světové válce, musíme s respektem a*

²⁶⁹ PERTOLDOVÁ, Anna. Feuilleton: Kterak Indové bydlí I. *Národní listy*. 31.1.1924, roč. 64, č. 31, s. 1-2.

²⁷⁰ Anglické metody v Indii. *Lidové noviny*. 19.12.1919, roč. 27, č. 350, s. 3.

²⁷¹ Brány pekla otevřeny... *Lidové noviny*. 6.12.1920, roč. 28, č. 608, s. 1.

²⁷² Amricar. *Lidové noviny*. 23.7.1920, roč. 28, č. 360, s. 3.

*pochopením sledovati zápas v Indii. Není dvojí logiky a dvojí morálky. To co byli a jsou v Indii Ramakrišnové, Ram Mohun Royové, Kašabové, Šander Senové, Dayandové, Vivekanandové, Aurobindo Ghosové i Tagorové a Gandhiové, to jsou naši Kolárové, Dobrovští, Havlíčci, Fričové, Sladkovští, Grégrové, Palačtí, Riegrové, Kramářové, Masaryci.*²⁷³

Jak poukazuje Špicová, ani literátům nebyl osud Indie lhostejný – uvádí například básnickou sbírku *Pod svícnem svobody* od Xavera Dvořáka a zejména jeho báseň *Svobodu Indii!*, jež byla ve sbírce publikována. Jak navíc Špicová píše, literární díla tvrdě kritizující evropskou politiku obecně vůči koloniím najdeme i autorů starších – Jaroslava Vrchlického, Jána Kollára, ale dokonce také již u Antonína Jungmanna.²⁷⁴ Pocit sounáležitosti s Indií a naopak opozici vůči Západu lze poté najít v dílech Karla Čapka či Karla Poláčka.²⁷⁵

V této podkapitole jsme si tedy ukázali, že navzdory určité představě, že Indie byla v předválečné době nahlížena pouze z pozic kapitalisticko-imperialistických, skýtá v sobě obraz Indie z dob první republiky mnohem více různých motivů. Není při tom těžké dokázat, že rovněž v předválečném Československu existovaly sympatie vůči indickému národnímu hnutí, a naopak antipatie vůči britské koloniální politice. Tyto náhledy se přitom šířily exotericky – nebyly záležitostí tajných skupin jednotlivců, kteří by své názory nešířili veřejně. Poválečný diskurz na tyto náhledy přímo navazoval. Rozhodně nebyl výsledkem nabytí moci komunistů v Československu a už vůbec ne šířením idejí ze Sovětského svazu. Základní kompozice tohoto obrazu byla zkrátka „malována někým jiným“. Jinak řečeno – půnorový obraz Indie vlastně nebyl přinejmenším ve svých základních konturách nijak originální a ryze „komunistický“.

3.3. „Objevení“ moderních indických jazyků a literatury

Obraz Indie rozhodně nebyl vytvářen pouze na stránkách novin. Důležitým faktorem byl jednoznačně akademický výzkum. Českoslovenští indologové působící na Filozofické fakultě (či v letech 1951-1959 na Filologické fakultě)²⁷⁶ Univerzity Karlovy a v Orientálním ústavu působili nejen jako badatelé píšící o Indii, ale rovněž jako překladatelé děl indických romanopisců, básníků či filosofů. Tato díla – ať již odborná (či rozhodně ještě více populárně-naučná) pojednání napsaná přímo indology, či (indology z určitých důvodů vybrané) překlady indické literatury – se posléze dostávala k širší veřejnosti, stejně jako závěry bádání, k nimž indologové dospěli. Činnost indologů se tak na vytváření obrazu Indie v celé společnosti

²⁷³ Mahatma Gandhi. *Národní listy*. 19.12.1931, roč. 71, č. 347, s. 3.

²⁷⁴ ŠPICOVÁ, Zuzana. *Obraz Indie v české literatuře*, s. 42-43.

²⁷⁵ *Ibid.*, s. 43.

²⁷⁶ BUJÁREK, Vojtěch. *Indologie v Československu v letech 1945-1968*, s. 45-49.

výrazně podílela. Důkazem toho budiž například dotazy jednotlivců a kolektivů k zemím Orientu včetně Indie, jež směřovaly do Orientálního ústavu,²⁷⁷ spolupráce orientalistů s tiskem, filmem a rozhlasem,²⁷⁸ pořádání veřejných přednášek a spoluúčast akademiků na výstavách²⁷⁹ či jejich spolupráce s muzei, galeriemi a knihovnami.²⁸⁰ Tuto skutečnost považují za dostatečný důvod, abychom si činnost československých indologů rozebrali a identifikovali jejich zájmy – čemu z Indie věnovali pozornost a čemu nikoli.

Merhautova kritika dosavadních přístupů v indologii byla již několikrát vzpomenua. Rok 1951, kdy byl Merhautův článek uveřejněn v *Novém Orientu*, byl druhým rokem, kdy se na Filozofické fakultě oficiálně otevíraly obory zaměřené na studium hindštiny a bengálštiny.²⁸¹ V akademickém roce 1949-1950 nalezneme v seznamu přednášek pouze klasickou staroindickou filologii.²⁸² Od roku 1959 se otevírají rovněž kurzy tamilštiny.²⁸³ Merhaut měl pravdu, když upozorňoval na skutečnost, že se v akademické sféře věnuje novoindickým jazykům málo prostoru a studenti se věnují především sanskrtu a staré Indii. Léta 1945-1968 byla v indologii skutečně obdobím transformace, kdy se indologie jakožto věda zaměřená na staroindickou problematiku rozvinula v mnohostranné studium Indie, a to především Indie moderní.²⁸⁴ Pravda je to však pouze poloviční.

Jak ukazuje v předchozí kapitole zmíněný Pertoldův článek o hindustánštině, indologové si již za první republiky uvědomovali význam studia moderních indických jazyků – a (navzdory tomu, co píše Merhaut) nejen z důvodu obchodních zájmů. Vincenc Lesný, významný český indolog, si novoindických jazyků a soudobé Indie všiml již před první světovou válkou. Roku 1911 tak například přeložil moderní hindskou novelu a roku 1914 vychází jeho překlady vybraných děl Rabíndranátha Thákura. Jednalo se o vůbec první evropské překlady pořízené přímo z bengálských originálů Thákurova díla. O velkém zájmu Lesného o novoindické jazyky svědčí rovněž studie o maráthské pádové syntaxi z roku 1910.²⁸⁵ Avšak teprve tehdy, když se podíváme na kompletní seznam překladů indických děl vydaných

²⁷⁷ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky (dále jako Archiv AV ČR), fond Orientální ústav ČSAV, karton 19, inv. č. 108, sign. 39, Dotazy jednotlivců a kolektivů.

²⁷⁸ Archiv AV ČR, fond Orientální ústav ČSAV, karton 42, Přednášky, osobnosti, film, výstavy

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ Archiv AV ČR, fond Orientální ústav ČSAV, karton 16, inv. č. 81, sign. 273, Spolupráce: muzea, galerie, knihovny, archivy, Památník národního písemnictví.

²⁸¹ Archiv UK, Úřední tisky Univerzity Karlovy 1882-2007/2008, Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1950–1951.

²⁸² Archiv UK, Úřední tisky Univerzity Karlovy 1882-2007/2008, Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1949–1950.

²⁸³ BUJÁREK, Vojtěch. *Indologie v Československu v letech 1945-1968*, s. 49.

²⁸⁴ Ibid, s. 76-77.

²⁸⁵ KRUPA, Viktor, Josef OPATRŇY a Josef KOLMAŠ, FILIPSKÝ, Jan, ed. *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. Praha: Libri, 1999, s. 293.

knižně za první republiky, uvědomíme si, jak dalece se Merhaut ve svém hodnocení dosavadního zájmu o Indii mýlil. Zatímco od roku 1918 do roku 1945 nacházíme jen šest překladů ze staroindické literatury, z novoindické jich nacházíme dvacet čtyři.²⁸⁶ V drtivé většině případů se jedná o překlady Rabíndranátha Thákura, nalezneme však také překlady Dhana Gopála Mukherdžího,²⁸⁷ či nepříliš známého Maníndralála Basua.²⁸⁸ Odborných či populárně-naučných knih o Indii za stejnou dobu nacházíme sedm, a to prakticky výhradně z pera Vincence Lesného a Otakara Pertolda.²⁸⁹ Z těchto sedmi knih se čistě staroindické tematicce věnuje pouze jedna – *Buddhismus* od Lesného.²⁹⁰ Pertold psal cestopisy, kde psal o svých zážitcích a poznacích ze soudobé Indie,²⁹¹ Lesný se věnoval Indii po obecné stránce.²⁹² Napsal však také práci o Thákurovi,²⁹³ a práci věnovanou čistě soudobé Indii.²⁹⁴ Zájem o soudobou Indii, o zemi skutečných lidí, nikoli o zemi „kouzel a divů“, je přitom dobře patrný již z předmluvy: „*V knize této podávám několik obrázků ze své indické cesty. Těch několik měsíců, které jsem v Indii s Indy žil, bude v mých vzpomínkách vždy náležet k mým nejmilejším dnům. Žil jsem prostým životem a nezažil zvláštních dobrodružství. Jsou v Indii pohádkově bohaté paláce mahárádžů, hony na tygry, jízdy na slonech, sebemučení fakírů, vše to bývá líčeno, často s nánosem pestrých barev. Ale v Indii se ozývá stejně jako u nás tlukot prostého lidského srdce, bijící v taktu s ostatní přírodou. Tomuto životu a úchvatným krásám přírody zušlechtěným rukou lidskou jest věnováno těchto několik obrázků. Byl bych rád, kdyby poučily a zároveň pobavily.*“²⁹⁵

Jak je tedy vidět, zájem českých indologů o soudobou Indii a moderní indické jazyky rozhodně nezačal až po druhé světové válce. Již za první republiky vidíme snahu indologů představit širší veřejnosti rovněž obrazy soudobé Indie, ať již na stránkách periodického tisku, či prostřednictvím překladů moderní literatury a publikací vlastních odborných a populárně naučných prací. Velebení sovětského vlivu na československou orientalistiku v člancích od Merhauta, či od Friše (jehož článek o české orientalistice jsme zmínili v předešlé podkapitole)²⁹⁶ působí spíše jako snaha o přizpůsobení narativu novému diskurzu, který však

²⁸⁶ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 1041-1048.

²⁸⁷ *Ibid.*, s. 1047.

²⁸⁸ *Ibid.*, s. 1044.

²⁸⁹ *Ibid.*, s. 1039-1040.

²⁹⁰ LESNÝ, Vincenc. *Buddhismus*. Kladno: Šnajdr, 1921.

²⁹¹ PERTOLD, Otakar. *Jihoindické vzpomínky: črty a vzpomínky z cest*. Praha: O. Pertold, 1919; PERTOLD, Otakar. *Ze zapomenutých koutů Indie*. Praha: Aventinum, 1927.

²⁹² LESNÝ, Vincenc. *Duch Indie*. Praha: Státní nakladatelství, 1927; LESNÝ, Vincenc. *Indie a Indové: pout staletími*. Praha: Orientální ústav, 1931.

²⁹³ LESNÝ, Vincenc. *Rabíndranáth Thákur = (Tagore): osobnost a dílo*. Kladno: Šnajdr, 1937.

²⁹⁴ LESNÝ, Vincenc. *Dnešní Indie*. Praha: Máj, 1924.

²⁹⁵ *Ibid.*, s. 3.

²⁹⁶ FRIŠ, Oldřich. Česká orientalistika v roce 1952. *Nový Orient*. 1952, roč. 7, č. 10, s. 158.

na realitu československé indologie přílišný vliv neměl. Zvláště pokud vezmeme v potaz, že například Oldřich Friš se věnoval prakticky jedině staré Indii. Ze všech devatenácti překladů staroindické literatury, které vyšly knižně v letech 1945-1968, jich je jedenáct právě od Friše.²⁹⁷ Z novoindických literatur Friš nepřeložil zhora nic a jediná jeho práce o Indii se věnuje staroindické společnosti.²⁹⁸ Na tomto nic nemění ani skutečnost, že Friš byl jedním z informátorů StB, jak dokládá zpráva z Archivu bezpečnostních složek o jmenování agenta Io vedoucím redaktorem *Nového Orientu* z 9. března 1951²⁹⁹ (právě v této době vystřídal Friš Lesného na zmíněné pozici)³⁰⁰ a dle vzpomínek Kamila Zvelebila, zakladatele české tamilistiky, zřejmě také přesvědčeným komunistou,³⁰¹ ačkoli „*to myslel dobře*“.³⁰²

Nutno připomenout také skutečnost, že mnozí z indologů, kteří psali zdánlivě ideologické články, ve skutečnosti vůbec nemuseli být přesvědčenými komunisty a mít jejich důvěru. Například Dušan Zbavitel, uznávaný překladatel a znalec bengálské literatury, napsal v roce 1953 v *Novém Orientu* článek obviňující Gándhího, z něhož jsme již citovali: „*Gándhismus byl mocnou zbraní v rukou britské a indické buržoazie.*“³⁰³ Když však v roce 1951 prošel Orientální ústav prověrkou StB, o Zbaviteli se píše toto: „*Po stránce politické se nijak neprojevoval ani neprojevuje. Inf. uvádí, že teoreticky ovládá dobře marx-leninismus a jeho úvody, které přikládal ke spisům jsou dobře politicky postaveny. Sám se žádných politických debat nezúčastnil a ani je nezavádí. Bližší vztah ke KSČ neprojevil.*“³⁰⁴ Toto nám možná připomene Jurčakovy komsomolce.

Přímo absurdně poté působí hádka mezi Zbavitelem a prvním lektorem hindštiny na Filozofické fakultě UK³⁰⁵ Vincencem Pořízkou, která se strhla při obhajobě Zbavitelovy kandidátské práce o Thákurovy, kdy Pořízka Zbavitelovi vytýkal, že neprovedl marxistický rozbor. Zbavitel na tyto výhrady odpovídá poměrně svérázně: „*Bud' je přece má analýsa Thákurova díla a závěry z ní vyvozené pravdivá, tj. marxistická, nebo nepravdivá, tj. nemarkistická. Jiná eventualita, jak se domnívám, neexistuje.*“³⁰⁶ Absurdní přitom byla již jen

²⁹⁷ STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*, s. 1041-1044.

²⁹⁸ Ibid, s. 1039. Konkrétně FRIŠ, Oldřich. *Struktura staroindické společnosti*. Praha, 1953.

²⁹⁹ Archiv bezpečnostních sil, Praha, fond H, signatura H_137, 1951, s. 113.

³⁰⁰ *Nový Orient* 6, 1951, č. 2-3, s. 23b.

³⁰¹ ZVELEBIL, Kamil. Nejlaskavější z učitelů, in: SMÉKAL, Odolen (ed.). *Vincenc Lesný a česká indologie*. Praha: Karolinum, 1991, s. 66.

³⁰² Ibid, s. 67.

³⁰³ ZBAVITEL, Dušan. Gándhismus a národně osvobozenecký boj indického lidu. *Nový Orient*. 1953, roč. 8, č. 2, s. 21.

³⁰⁴ Archiv bezpečnostních sil, Praha, fond H, signatura H_137_1, 1951, s. 93.

³⁰⁵ Archiv UK, Úřední tisky Univerzity Karlovy 1882-2007/2008, Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1950-1951.

³⁰⁶ Archiv UK, Fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Karton č. 723, Inventární číslo 2028, Kandidátské disertační práce a řízení – 2. Dušan Zbavitel, Protokol č. 2, 1956, s. 6.

skutečnost, že Pořízka byl původně katolickým knězem, a jak naznačovala Marta Pořízková, po celý život zůstal věřícím.³⁰⁷ Navíc ani komunisté k němu zřejmě neměli příliš dobrý vztah. V materiálech StB se tak dozvíme, že je o něm na Filozofické fakultě „*všeobecně známo, že se fláká*“ a je označován za „*reakční živel*“.³⁰⁸ Jak tedy vysvětlit hádku o marxistickém rozboru mezi Zbavitelem a Pořízkou – politicky chladným badatelem na jedné a katolickým knězem na druhé straně? Nejspíše prostě jen osobní animozitou (jak píše Pořízková, Zbavitel s Pořízkou se zřejmě opravdu neměli moc v lásce),³⁰⁹ která byla „obřadně“ zahalena oficiálním jazykem komunistického režimu.

Pokud si tedy shrneme dva zásadní poznatky z této podkapitoly, potom 1) zájem o soudobou Indii a moderní indické jazyky existoval mezi badateli jednoznačně již v meziválečné době, bez ohledu na to, že se v padesátých letech objevují snahy toto přinejmenším relativizovat. Z důvodu tohoto zájmu nebyl obraz Indie vytvářený indology za první republiky obrazem pouze staré, tajuplné a kouzelné země, která již existuje téměř jen v pohádkách a mýtech. Byl to obraz Indie živé, skutečné, do značné míry odkouzlené a především současné. 2) přijetí jazyka komunistického diskurzu v padesátých letech působí na první pohled jako jednoznačná diskontinuita, avšak pod povrchem pokračoval stále tentýž vývoj, který jsme mohli pozorovat již za první republiky. V základu tak stále nacházíme kontinuitu. A jak jsme si ukázali na příkladu Zbavitele a Pořízky, osvojení oficiálního jazyka mohlo být skutečně pouze onou jurčakovskou performancí.

3.4. V ráji čtou červíčky

Význam Zikmunda a Hanzelky pro vytváření obrazu zemí, jež navštívili, snad nejlépe ilustruje popularita, pro kterou komunističtí činitelé povolili dvojici podruhé vůbec vycestovat, ačkoli k tomu nebyli příliš nakloněni.³¹⁰ Jak totiž připomíná Horký, komunistická garnitura se obávala, že by se jí popularita dvou známých cestovatelů mohla vymknout kontrole. Nedůvěru aparátčků ještě zesilovala skutečnost, že ani jeden z cestovatelské dvojice nebyl členem KSČ a o členství až do šedesátých let ani nestál (oba si o něj zažádali až v Japonsku na československé ambasádě pod tlakem ze strany představitelů Československé akademie věd a v naději, že by mohlo dojít k uvolnění režimu).³¹¹ Teprve po zásahu ČSAV, jež cestu zaštitila,

³⁰⁷ POŘÍZKOVÁ, Marta. *ThDr. et PhDr. Vincenc Pořízka 1905-1982: zakladatel hindistiky ve střední Evropě*. Drahaný: Občanské sdružení Vincence Pořízky, 2013. s. 30.

³⁰⁸ Archiv bezpečnostních sil, Praha, fond H, signatura H_137_2, 1951, s. 388.

³⁰⁹ POŘÍZKOVÁ, Marta. *ThDr. et PhDr. Vincenc Pořízka 1905-1982*. s. 33.

³¹⁰ EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*, s. 190.

³¹¹ HORKÝ, Petr. *Filmaři Hanzelka a Zikmund*, s. 55.

jim bylo dovoleno podniknout výpravu, v jejímž harmonogramu se nalézala rovněž Indie.³¹² 22. dubna 1959 jejich expedice započala. O jejich popularitě svědčil také fakt, že narozdíl od jejich první cesty, která započala o dvanáct let dříve, se s nimi nyní přišly rozloučit tisíce příznivců.³¹³

Itinerář trasy zahrnoval několik zemí. Mimo Indii navštívili Zikmund a Hanzelka rovněž Albánii,³¹⁴ Turecko,³¹⁵ Libanon, Sýrii, Jordánsko, Irák,³¹⁶ Šrí Lanku,³¹⁷ Indonésii,³¹⁸ Japonsko³¹⁹ a konečně Sovětský svaz.³²⁰ Byla to však právě Indie, pro níž se rozhodli jako pro dějiště svého jediného celovečerního barevného filmu, jež z expedice vzešel, a který byl uveřejněn v kinech v roce 1961 pod názvem *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...*³²¹ Film přitom oba tvůrci považovali za vrchol své filmové tvorby.³²² Kromě něho natočili rovněž několik krátkometrážních snímků, kde zachytili indické prostředí (zejména Kašmír, který jim zřejmě skutečně učaroval),³²³ napsali objemnou knihu o „světadílu pod Himálajem“³²⁴ a přispěli mnoha reportážemi o indických realitách. Zájem veřejnosti o jejich díla byl velký, stejně jako ohlas, jehož se jim dostalo.³²⁵ Vliv, jaký Zikmund a Hanzelka měli na vytváření obrazu Indie v Československu, byl tedy jistě značný, zvláště pokud vezmeme v potaz neobyčejnou technickou úroveň jejich filmů. Jak například vzpomínal Miroslav Zikmund: „ostatní filmaři se chodili dívat a zlobili se na nás, protože oni mohli točit i hrané velkofilmy jen na modrozelené ORWO, přezdívané zelenina, kdežto my měli k dispozici krásně barevný Kodak.“³²⁶ Tyto skutečnosti jsou tedy jistě velmi dobrým důvodem pro to, abychom se na produkci Zikmunda a Hanzelky podívali v samostatné podkapitole.

V tvorbě Zikmunda a Hanzelky nalezneme prakticky všechny motivy, které jsme si ukázali již v první kapitole. Indie (či Indové) tak například znovu vystupuje v roli žáka (ačkoli tentokrát bez učitele): „400 milionů Indů poznamenaných nedávným feudalismem se

³¹² HORKÝ, Petr. *Filmaři Hanzelka a Zikmund*, s. 55.

³¹³ EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*, s. 190.

³¹⁴ *Ibid.*, s. 204.

³¹⁵ *Ibid.*, s. 208.

³¹⁶ *Ibid.*, s. 212.

³¹⁷ *Ibid.*, s. 228.

³¹⁸ *Ibid.*, s. 234.

³¹⁹ *Ibid.*, s. 242.

³²⁰ *Ibid.*, s. 248.

³²¹ *Ibid.*, s. 198.

³²² HORKÝ, Petr. *Filmaři Hanzelka a Zikmund*, s. 56.

³²³ EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*, s. 220.

³²⁴ ZIKMUND, Miroslav a HANZELKA, Jiří. *Světadíl pod Himálajem*. Praha: Svoboda, 1969.

³²⁵ EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*, s. 258.

³²⁶ HORKÝ, Petr. *Filmaři Hanzelka a Zikmund*, s. 56.

v obrozeném paňčáju³²⁷ učí rozhodovat sami o sobě.³²⁸ Není opomenuto, jakou roli ve vývoji Indie hraje Československo: „*Stará zapomenutá země otevřela před čtrnácti lety okna do světa a dveřmi teď pouští do údolí moderní průmysl. Československo staví u Šrínagaru novou cihelnu a brzo sem pošle továrnu na boty. Švédové dodali velkou truhlárnu, Maďaři montují hydroelektrárnu. Lidé, kteří byli ještě nedávno poddanými velkého knížete, se rychle učí vládnout sami sobě i strojům.*“³²⁹

Opět narážíme na motiv Indie jako argumentu, když je divákům například prezentováno tržiště jako jakýsi zmenšený svět kapitalismu, v němž se ukazuje neutěšená realita trhu: „*Je tu i rušné místo, jež vypadá stejně romanticky jako celá říše Dalu, ale tady pohádka končí. Každé ráno se sem sjíždí zahradníci z celého jezera a z města sem přijedou hokynáři a překupníci. Ano, je to tržiště zeleniny. Tady končí práce a začíná obchod. Člověk je stále v pokušení, naladěný kouzlem té vodní říše, vidět jen krásu barev a tvarů, vnímat štědrost zahrad a hojnost úrody. Ale tady na vodním tržišti nejde o krásu ani o romantiku. Tady jde o rupie, ány a nové pajsy. Kdo z koho...*“³³⁰ Podobný motiv, tentokrát připomínající vykořisťování člověka člověkem, najdeme i jinde: „*Dnešní kašmírští mistři výšivky jsou stejně schopní, jako jejich dědové. Ale nad nimi stojí obchodník, faktor. Takový, jakého znávali čeští tkalci v Podkrkonoší. Práci má jen ten, kdo dělá rychle, pestře a lacino.*“³³¹ Není také opomenuto úspěchů sovětských šlechtitelů, kteří Indům v Kašmíru dodali nové osivo. Právě díky němu se stalo to, „*čemu nikdo nevěřil. Nová rýže zraje a dává nevídanou úrodu dva tisíce sto metrů nad mořem.*“³³² A naopak krveprolití v důsledku rozdělení Indie je nepřímě dáváno za vinu Britům: „*Bílá vozidla s písmeny UN připomínají, že také Kašmír jako tolik nešťastných zemí na světě, je rozřát čarou příměří, kterou střeží komise OSN. I tady v zemi u nebe tekla krev, když mocní světa dělili Indii pod rouškou boje o víru.*“³³³ V krátkometrážním filmu *Umíte číst červíčky?* je zas československým dětem ukázáno indické písmo *dévanágarí*, jehož složitost je dávána do kontrastu s jednoduchostí ruské cyrilice: „*Představte si, mladí přátelé, že byste se měli učít psát a číst tyhle červíčky. Máte pravdu, zlatá azbuka.*“³³⁴ U daného filmu je vůbec zajímavé, že působí, jako by jeho záměrem nebylo ani tak popsat realitu indické školy, jako spíše motivovat

³²⁷ Orgán vesnické samosprávy

³²⁸ *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 20:14.

³²⁹ *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 1:05:26.

³³⁰ *Ibid*, čas 46:10.

³³¹ *Ibid*, čas 58:31.

³³² *Ibid*, čas 10:50.

³³³ *Ibid*, čas 22:02.

³³⁴ *Umíte číst červíčky?* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 2:06.

československé děti k učení: „*Podívejte se, s jakým zaujetím [indičtí žáci] pracují. Škola je v Kašmíru stále ještě dar a vymoženost.*“³³⁵

Všechny tyto aspekty již byly popsány v předešlé kapitole a nepřináší tudíž žádné nové poznatky. Tvorba Zikmunda a Hanzelky však vyvolává rovněž otázku, kterou jsme si ještě nepoložili. Proč cestovatelé uvažovali o Kašmíru jako o *ráji*? Co je k tomu vedlo?

Celovečerní snímek *Kašmír: Je-li kde na světě ráj* začíná dlouhými záběry na Himálaj doprovázený monumentální hudbou a (po dlouhém úvodu beze slov) zasněným komentářem: „*Velký Himálaj. Masiv velehor v srdci Asie. Masiv nezemských rozměrů. V našich představách bližší vesmíru než zemi. Masiv opředený tajemstvím Šangri-ly a legendou o sněžném muži...*“³³⁶

Právě „zasněnost“ by možná mohla být adekvátním pojmenováním emoce, jež se line velkou částí filmu, podbarvovaného exotickou hudbou Zdeňka Lišky. Dlouhé záběry jsou ponechány bez komentáře, aby posléze byly uzavřeny poetickou promluvou, jako je tomu například po pasáži věnované jezeru Dal: „*Toulky po těch vodních cestách nikdy nezevšední. Jsou jako kouzelné zrcadlo, které důvěrně a beze slov vypráví o životě lidí z jezera Dal. Každý průhled je jako stránka knihy, jako kapitola z dávných časů. Jako námět z lidových pohádek.*“³³⁷ Vzletná slova jsou věnována taktéž šikáře, tradiční kašmírské lodi: „*Klíčem k té vodní říši snů a fantazií je dopravní prostředek téměř nebeský – už proto, že jezdí tak blízko u nebe a vozí s sebou svá vlastní nebesa na čtyřech sloupcích. Je to pověstná šikára, gondola kašmírských benátek.*“³³⁸ Spočívá tedy „rajskost“ Kašmíru v jeho přírodní a kulturní nádheře?

Film rozhodně není pouze o přírodě. Naopak drtivá většina snímku je věnována lidem kašmírského údolí, jejich životu a práci. Je-li však Kašmír *rájem* z hlediska přírody, rozhodně se nezdá být *rájem* z hlediska lidského života: „*Tolik vladařů a básníků je [lidská sídla a přírodní krásy] nazvalo rájem na zemi. Ale kdo z nich asi myslel na lidská pokolení, zamčená v Kašmíru krunýřem hor? Kdo z nich rozpoznal, co dala Kašmíru příroda a co tady stvořily ruce generací? Rok, co rok tady lidé stavějí lávky a mosty stržené jarními přívaly. Brání se vodě, jež z jara zdivočí v řekách a smete všechno, co se jí postaví do cesty a brání se suchu, když se řeky začnou ztrácet v lavinách kamení.*“³³⁹ Z hlediska sociálního prostředí se na tom kašmírský člověk zdá být ještě hůře: „*I když Kašmír vyznává víru Prorokovu, přijal*

³³⁵ *Umíte číst červíčky?* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 3:14.

³³⁶ *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 2:34.

³³⁷ *Ibid.*, čas 42:59.

³³⁸ *Ibid.*, čas 23:42.

³³⁹ *Ibid.*, čas 13:52.

v architektuře himálajský sloh. Ale jeho mešity jsou stejnou baštou středověku v myšlení lidí, jako mešity v daleké Mekce a Marakeši. Staletá vláda islámu nechala v Kašmíru 96 % negramotných.³⁴⁰

O zemi se tedy mluví prostřednictvím slov „kouzelná“, „říše snů a fantazií“, „ráj na zemi“, přestože život lidí je líčen jako poměrně tvrdý a pro jeho popis se dokonce používá výrazu „středověk“. Opět máme před sebou *Indii kontrastů*.

Daný obraz je však zajímavý především, pokud si vzpomeneme na narativ o tom, jak byla za komunistického režimu „objevena moderní Indie“;³⁴¹ na to jak byl kritizován film „*Když nastaly deště...*“, jemuž bylo vytýkáno, že neukazuje *Indii takovou, jaká ve skutečnosti je*.³⁴² Možná si také vzpomeneme na recenzi knihy Olgy Čechotkiny, jejíž zásluhou jsme se mohli seznámit s Indií „*bez kouzel a divů*“, kdy „*život převážné většiny obyvatelstva naprosto neodpovídá exotickým líčením Indie, předkládaným evropským čtenářům po dlouhá léta s úmyslem zcela jasným*“.³⁴³ Nemáme v případě Zikmunda a Hanzelky však přitom před sebou právě takovéto *exotické líčení*?

Domnívám se, že ano. K čemu nás však tato úvaha vede? To, co bych na tomto příkladu rád ukázal, je fakt, že veřejným diskurzem se navzdory implikacím o novém vidění Indie, jež nám jsou předkládány na stránkách *Rudého práva*, *Nového Orientu* a dalších médií, zcela jednoznačně šířily i výjevy, které tyto teze o novém přístupu k Indii zcela jednoznačně popíraly. Jinak řečeno, pokud existoval narativ, že díky novému politickému prostředí se nyní „boží mýty“ o Indii, která již není „*zemí kouzel a divů*“, tak samotný fakt, že pod hlavičkou oficiálních institucí mohlo vzniknout takové dílo, jako je *Kašmír: Je-li kde na světě ráj*, tento narativ zpochybňuje. Jak je možné označit za *ráj* místo, kde je 96 % negramotných?

A co víc – ačkoli se „šíření pokroku“ formou industrializace a mechanizace považuje za pozitivum (můžeme koneckonců odkázat na článek Zikmunda a Hanzelky publikovaný v *Rudém právu*, kde komentují krajinu kolem Khadžuráha v centrální Indii: „*Spousta pěkné půdy tu leží ladem, s přelidněností Indie to tedy nevypadá tragicky, chtělo by to jen vláhu a mechanizaci*“.³⁴⁴), nalezneme ve filmu povzdech nad tím, že proces modernizace nutně znamená zánik tradičního způsobu výroby: „*Práci hedvábníků převzaly stroje a v dílnách starých mistrů dnes lidé pracují jako stroje. Lidé zapominají, jak vypadaly staré překrásné*

³⁴⁰ *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 12:36.

³⁴¹ Viz s. 18.

³⁴² Viz s. 17.

³⁴³ Viz s. 18.

³⁴⁴ U kanónu stál. *Rudé právo*. 28.10.1967. roč. 47-48, č. 298, s. 10.

ornamenty. Tradiční kašmírské vzory dnes vycházejí z českého Liberce. A ty nejzácnější jsou už jen v muzeích.“³⁴⁵ V krátkometrážním filmu *Zná Kašmír kašmírské látky?* pak zazní tato slova: „A toto je všechno, co v Kašmíru zbylo ze slavného umění tkalců a vyšíváčů. Hrubé a zjednodušené kapkové vzory...“³⁴⁶

Máme zde tedy jasný rozpor mezi narativem o „objevení *moderní Indie*“ a mezi tvorbou prezentující *kouzelnou* stránku toho, co na Indii ještě zůstalo z předmoderní doby. Důležitá je přitom skutečnost, že tato prezentace zaostalé, ale právě proto *kouzelné Indie* zřejmě popularitě Zikmunda a Hanzelky nijak neškodila.³⁴⁷ Tento výjev se totiž nejspíše shodoval s veřejným míněním, což znamená, že sama společnost předkládaný narativ, jenž právě tento obraz „*kouzel a divů*“ kritizoval, nepřijala. Přes snahu o „odkouzení“ Indie byl v československé společnosti stále zakořeněn obraz Indie jakožto kouzelného, tajemného *ráje*, jenž byl plný zvláštností – například *čtením červíčků*.

3.5. Pod hladinou diskurzu

Shrňme si nyní poznatky z předešlých podkapitol. Jak bylo zřejmé z první kapitoly, ve veřejném diskurzu nacházíme narativ, podle něžž teprve po instalaci nového politického režimu v Československu v únoru 1948 byla objevena skutečná, *moderní Indie*. Zájem badatelů, novinářů, cestovatelů i celé veřejnosti se konečně obrátil od sanskrtu, starých rukopisů a exotických pohádek k moderním indickým jazykům a ke „skutečným“ lidem, kteří obývali „skutečnou“ Indii.

Navzdory takovému sdělení však zjišťujeme, že zájem o tuto soudobou Indii a o reálný život jejích obyvatel existoval v československém prostředí zcela jednoznačně už v meziválečném období. Indologové, jakožto významní tvůrci obrazu Indie, taktéž „neobjevili“ *moderní indické jazyky* až po druhé světové válce. Již před druhou světovou válkou hojně překládali *moderní indická literární díla* a prezentovali veřejnosti život soudobé Indie včetně jejích nejnižších vrstev. Naopak po válce se (přes deklarovanou averzi k sanskrtu a staroindické tematické) i nadále věnovali překládům starých rukopisů a studovali společnost, kulturu a literaturu staré Indie. *Novoindické jazyky* paradoxně do univerzitního prostředí zaváděli takoví badatelé jako byli Zbavitel či Pořízka, tudíž ti z indologů, o nichž rozhodně nelze tvrdit, že měli

³⁴⁵ *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 57:46.

³⁴⁶ *Zná Kašmír kašmírské látky?* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 6:06.

³⁴⁷ EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*, s. 258.

blízký vztah k režimu. Tento vývoj se tedy určitě nedá interpretovat jako důsledek změny politického systému.

V minulé podkapitole jsme si taktéž ukázali, že i přes zmíněný narativ společnost stále vnímala Indii jako cosi mystického, tajemného a kouzelného, a takto předkládaný obraz Indie přijímala. Pokud by tomu tak nebylo, sotva by filmy Zikmunda a Hanzelky, v nichž se právě tento obraz objevuje, dosáhly takové popularity.

Jak tedy veřejnost skutečně vnímala Indii, a co z předkládaných motivů, jež nacházíme v soudobém tisku, přijímala? Velmi zajímavým pramenem pro zodpovězení vyřčené otázky jsou návštěvní knihy a prezenční listiny k výstavám o indických reáliích, jež se konaly pod záštitou Náprstkova muzea. Ve sledované době proběhly dvě výstavy, k nimž jsou tyto materiály k dispozici – výstavu o Indii v české kultuře v roce 1948³⁴⁸ a výstavu o Rabíndranáthu Thákurovi z roku 1961.³⁴⁹

V případě první výstavy v návštěvní knize nenajdeme kromě jmen návštěvníků prakticky nic zajímavého. Můžeme však na jejím základě konstatovat, že veřejnost o výstavu jevila poměrně velký zájem, neboť už jen na listině přítomných při jejím zahájení v Náprstkově muzeu nacházíme v knize více než sto jmen.³⁵⁰

Knihy návštěv k druhé zmíněné výstavě je o poznání zajímavější, neboť do ní návštěvníci občas dopisovali i vlastní postřehy a hodnocení. Zaznívají slova chvály a vysoce je hodnoceno i samotné Thákurovo dílo: „*Nadlidsky krásná, ušlechtilá hlava darovala lidstvu překrásnou poesii, která působí jako očistná lázeň. Žel, málo je o překladu.*“³⁵¹ Nacházíme dokonce poetické vyjádření československého dělníka, který v díle Rabíndranátha Thákura zřejmě nachází obraz vlastního světa: „*Je to zvuk varhan a zvonů, i zpěv pastýřů a rolníků, i znění lesů a travin, je to zpěv života, víry a čistoty, zpěv čisté víry v čistý život příštích čistých lidí mé rodné Země.*“³⁵² Možná si při tomto líčení vzpomeneme na „zasněnost“ ve filmech Zikmunda a Hanzelky, ačkoli v tomto případě nám chybí prvek exotiky.

Zajímavá je ještě jedna věc. Mezi poznámkami návštěvníků nalezneme rovněž poznámky vojáků, kteří výstavu navštívili: „*Dne 30.04.61 navštívili příslušníci VÚ 25161s tuto*

³⁴⁸ Archiv Náprstkova muzea, fond Dokumentace výstav, karton 2, Indie v české kultuře (1948), Návštěvní kniha (volné listy).

³⁴⁹ Archiv Náprstkova muzea, fond Dokumentace výstav, karton 15, Rabíndranáth Thákur a Československo (1961), Kniha návštěv.

³⁵⁰ Archiv Náprstkova muzea, fond Dokumentace výstav, karton 2, Indie v české kultuře (1948), Návštěvní kniha (volné listy), Listina přítomných při zahájení výstavy „Indie v české kultuře“.

³⁵¹ Archiv Náprstkova muzea, fond Dokumentace výstav, karton 15, Rabíndranáth Thákur a Československo (1961), Kniha návštěv, s. 6.

³⁵² Ibid, s. 15.

pozoruhodnou výstavu, která názorně ukazuje boj afric. [sic!] lidu za nár. osvobození. Výstava byla vhodným doplněním pol. škol. mužstva.”³⁵³ Jistě nám neunikne skutečnost, že vojáci omylem umístili Indii do Afriky. Zajímavé je, že nebyli sami. Vojáci z útvaru VÚ 4333, rovněž děkovali za „*poznání Afriky*.”³⁵⁴ To ukazuje buď na absolutní nezájem o dané téma překrytý performativním diskurzem („*Děkujeme za poznání*“, „*názorně ukazuje boj za národní osvobození*“), či na (taktně řečeno) omezenější všeobecný rozhled těchto vojáků, u nichž si lze jen sotva představit nějaký větší zájem o Indii – pro ně nemusela mít Indie žádný obraz, neboť nad ní zkrátka neuvažovali.

Na základě toho, co lze z těchto knih vyčíst, můžeme formulovat závěr, že existoval reálný zájem veřejnosti o Indii, avšak jak knihy naznačují, spíše apolitický – otázka, zda je Indie „reakcionářem“, či „kamarádem“, dost možná nemusela být pro veřejnost nijak důležitá. Jisti si tímto závěrem být nemůžeme, pokud nebude proveden hlubší výzkum pramenů, jež by reflektovaly skutečné mínění veřejnosti. V tuto chvíli však nejsou podobné prameny k dispozici a zmíněné návštěvní knihy jsou to jediné, co veřejné mínění alespoň zčásti reflektuje.

V podkapitole 3.2. jsme si ukázali, že obraz Indie v poválečném Československu se v základu příliš nelišil od obrazu Indie, který zde byl přítomen v meziválečném období. Liší se diskurz, avšak pod rozdílnými slovy nacházíme stále ty samé výjevy. Jediný motiv, který se objevuje pouze v poválečném Československu je výjev Indie jako „reakcionáře“. Nic však nenaspovídá tomu, že by toto nazírání bylo veřejností přijato. Objevuje se po příliš krátkou dobu a brzy znovu ustupuje, aniž by měl jakýkoli vliv na další vnímání Indie (neobjevuje se ani na stránkách novin, ani ve filmech Zikmunda a Hanzelky, ale ani v poznámkách návštěvníků výstav Náprstkova muzea). Můžeme rovněž uvažovat nad tím, že tento motiv byl pouze výrazem performativního diskurzu, o němž uvažoval Jurčák. Indikují to koneckonců poznámky vojáků v návštěvních knihách, které jsou jako jediné ideologicky zabarvené, avšak naznačují, že tito vojáci o Indii reálný zájem neměli.

Činitelé režimu si nejspíš byli vědomi toho, že narativ o rozdílném vnímání Indie v poúnorovém Československu není pravdivý. Přestože se psalo o tom, že v meziválečném Československu skutečný zájem o „reálnou“ (soudobou) Indii neexistoval (a pokud ano, byl motivován pouze výhledem na zisk), v materiálech nalezených v Archivu ministerstva zahraničí nalezneme poněkud jiný pohled.

³⁵³ Archiv Náprstkova muzea, fond Dokumentace výstav, karton 15, Rabíndranáth Thákur a Československo (1961), Kniha návštěv, s. 59.

³⁵⁴ *Ibid.*, s. 66.

V roce 1955 došlo navzdory oslavovaným návštěvám Chruščova a Bulganina v Indii a Néhrúa v SSSR a Československu k ochlazení československo-indických vztahů, kdy Indie odvolala svého velvyslance a na jeho místě zůstal pouze chargé d'affaires. Otázce, proč k tomu došlo, se věnuje dlouhý dokument, odtajněný v roce 2001 – Rozbor diplomatických vztahů mezi Československem a Indií vyhotovený pracovníky československého velvyslanectví v Novém Dillí a určený pro politické vedení v Praze.³⁵⁵

Důvodů pro ochlazení vztahů bylo podle dokumentu zřejmě několik, avšak pro náš účel nejsou relevantní. Zajímavé je ale hodnocení dosavadních československo-indických styků, které přímo popírá narativ o změněném vnímání Indie a nevyváženém zahledění předválečné indologie do sanskritu a staré Indie: „*Po stránce politické je především nutno konstatovat, že čs.-indické styky před druhou světovou válkou se vyvíjely velmi příznivě [...]. Přátelským vztahům pak napomohly i četné osobní styky významných čs. indologů, v první řadě profesora Lesného, který byl osobním přítelem Pandita Nehru...*“³⁵⁶

Pod hladinou diskurzu vystupujícího k nám ze stránek novin a časopisů tak nacházíme obraz, jenž se vytvářel postupně a změnou politického režimu nijak zvlášť zasazen nebyl. Změnil se slovník, kterým se určité výjevy popisovaly, avšak obraz zůstal stále stejný. Kdo ho tedy „maloval“? Konkrétní jméno zřejmě poskytnout nemůžeme, avšak můžeme říct, že tento obraz byl „malován dlouho“ a nový politický režim na něj měl mnohem menší vliv, než by si možná někteří z jeho představitelů přáli. Je přitom klidně možné, že někdo z nich uvěřil tomu, že díky novému režimu byla poodhalena zatemňující rouška tajemna a mystiky, a skutečná Indie byla objevena. V takovém případě byl spíše sám „obelhán“ novým jazykem, kterým sám mluvil a jemuž učil veřejnost. Tento nový jazyk totiž sám o sobě nemohl změnit dlouhodobé postupné procesy, které probíhaly v „Braudelově“ *longue durée*.

³⁵⁵ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Teritoriální odbory – tajné 1945-1954 (1955), karton 1, inv. č. 4, sign. 133/413-3, ZÚ New Delhi – pracovní plán na I. čtvrtletí 1955, Rozbor diplomatických vztahů mezi Československem a Indií.

³⁵⁶ Ibid, s. 2.

Závěr

Obraz Indie v Československu je mnohvrstevnatý a předkládaná práce jej rozhodně nemůže popsat a vyložit v celé jeho komplexnosti. Tuto ambici si koneckonců ani neklade. Mým záměrem bylo analyzovat ty aspekty daného obrazu, jež pravidelně nalézáme v dobovém diskurzu, vytvářeném novináři, reportéry, indology, či cestovateli. Samotný obraz a jeho analýzu jsem přitom považoval spíše za prostředek, nikoli za cíl. Nezajímal jsem se o Indii jako takovou, ale o to, co nám její obraz vytvářený v Československu může říct o Československu samotném.

Abych však mohl k tomuto cíli dojít, musel jsem nejdříve prozkoumat zmíněné aspekty a motivy, tj. objevit je na stránkách novin a časopisů a na filmových záběrech. Pramenný materiál je neobyčejně široký a bylo by nad lidské síly jej celý zpracovat. Vybral jsem proto pouze ty zdroje, které jsem považoval za vypovídající – noviny s masovým nákladem, tematický časopis *Nový Orient* psaný akademiky a překladateli a filmový materiál těch cestovatelů, kteří vyčnívali svým vlivem na formování obrazu vzdálených zemí v Československu – Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky.

Motivy, které v této pramenné základně pravidelně nacházíme, jsou především výjevy Indie jakožto „mírotvůrce a kamaráda“ a Indie jakožto „žáka a argumentu“. Je jasné, že toto rozlišení není determinující a dané aspekty se neustále prolínají. V určitém období nacházíme rovněž výjev Indie jakožto „reakcionáře“. Je to však motiv, který nacházíme pouze po omezenou dobu. Všechny tyto motivy byly analyzovány v první kapitole.

V druhé kapitole jsem se věnoval otázce, co nám analýza těchto aspektů může říct o Československu. Jak jsem se snažil ukázat, obraz Indie v rámci oficiálního diskurzu byl prezentován jako pozitivní diskontinuita v protikladu k tomu, jaký obraz Indie koloval společností v předúnorové (ale především předválečné) době – údajný obraz plný kouzel, mystiky, divů a tajemna, jež zakrývaly skutečnou podstatu Indie. Tento narativ však nebyl pravdivý. V rámci diskurzu možná putovaly v souvislosti s Indií nová slova (či spíše obsahy těchto slov) a koncepty, jako například „mír“, „pokrok“ a „reakce“, avšak pod pomyslnou hladinou tohoto diskurzu se nacházel stabilní obraz, který jednoznačně existoval již v meziválečné době, a nijak zásadně se ve skutečnosti nezměnil. Zkrátka přes veškerou rétoriku nejen novinářů, ale rovněž indologů, neznamenal konec války ani únor 1948 žádný zásadní mezník ve vývoji tohoto obrazu. V rámci diskurzu nalézáme jednoznačné diskontinuity, pod jeho povrchem však nacházíme struktury měnící se jen velmi pomalu a kontinuálně v *dlouhém čase*.

Jednou z otázek, které jsem si v úvodu položil, byla otázka, co nám může analýza obrazu Indie říct o účinnosti či neúčinnosti režimních snah propagovat určitý narativ a co nám analýza obrazu Indie může říct o představách, které kolovaly ve společnosti bez ohledu na tyto režimní snahy. Jak jsem ukázal na příkladu výjevů, které nacházíme ve filmech Zikmunda a Hanzelky, přes deklarovaný rozchod s konceptem Indie jakožto místem exotiky, divů a kouzel, se před námi ukazuje právě tato Indie – exotická, podivuhodná a kouzelná. Na základě popularity cestovatelské dvojice přitom můžeme soudit, že takovýto obraz Indie byl srozumitelný a ve společnosti rozšířený. Oficiální narativ byl možná přijímán na úrovni diskurzu, kdy například v návštěvních knihách k výstavám o Indii nacházíme slova díky za ukázání toho, jak lid v rozvojových zemích bojuje za národní osvobození a hlásá myšlenku míru. Neexistují však žádné důkazy toho, že by společnost přijala například narativ o Indii jakožto „reakcionáři“. A můžeme se ostatně ptát, zda vůbec taková otázka veřejnost zajímala.

Jak naopak obraz Indie nacházející se pod hladinou diskurzu ovlivňoval režim a sám nastoloval agendu? Tato otázka byla již zde v závěru částečně zodpovězena. Obraz Indie byl ve svém základě po válce a po únoru 1948 stále stejný, nebo velice podobný obrazu, který existoval v meziválečném Československu. I ve sféře, kde se zdálo, že díky režimu skutečně přichází novoty, tj. na akademické půdě byly tyto „novoty“ jen vyústěním dlouholetého vývoje. Důraz na soudobou Indii, oslabení aspektu staré Indie a konečně vyzdvižení novoindíckých jazyků byly důsledkem vývoje, který můžeme sledovat již za první republiky. Tento vývoj byl pohotově využit v různých článcích jako důsledek nového politického prostředí. To však nebyla pravda.

A konečně, kdo byl skutečným hegemonem, co se šíření idejí týče? Otázku Gramsciho konceptu hegemonie, jakožto prostředku elit k udržení moci, jsem zproblematizoval na začátku druhé kapitoly. Upozornil jsem na problém, že hegemonie je vytvářena prostřednictvím cirkulace informací (vědění), která však není lineární. Nesměřuje jednoduše od vládnoucích k ovládaným. V procesu cirkulace informací dochází k jejich kódování a dekodování – v důsledku toho se tyto informace přetvářejí, reinterpetují a mají poté jiný význam a jiný účinek – k tomuto kódování a dekodování přitom dochází neustále mezi všemi účastníky procesu předávání informace. „Ovládaný“ může mít proto na konečnou podobu informace stejný vliv jako „vládnoucí“. Tím zároveň sám přispívá k tvorbě diskurzu, jenž je nosným pilířem hegemonie. Kdyby tomu tak nebylo, jen sotva bychom v prostředí komunistického Československa našli Indii exotickou, tajemnou a kouzelnou. Prostřednictvím možná nepoměrně dlouhých úvah o diktátorech a jejich moci jsem zároveň upozornil, že k této

„celospolečenské“ hegemonii (v níž se rozdíl mezi „vládnoucím“ a „ovládaným“ vytrácí) může docházet i v prostředí diktatur. Toto byla však úvaha nad rámec práce, která měla spíše nastolit další otázky, neboť bez hlubšího průzkumu, jenž by již byl zcela mimo naše téma, jde pouze o spekulaci.

Ze všeho výše uvedeného plyne navíc ještě jeden závěr. Když v roce 1978 vydal Edward W. Said svoji slavnou práci o *Orientalismu*, zaměřil se ve svém výkladu čistě na západní státy, bývalá koloniální impéria. Z předchozích stránek by však mělo plynout, že určitá forma *Orientalismu* existovala rovněž v prostředí socialistického bloku. Ve chvílích, kdy v obrazu Indie v Československu nacházíme motiv žáka, nacházíme zde logicky pozici učitele, do něhož je Československo, či obecně východní blok stavěn. Stejně tak, pokud v obrazu Indie nacházíme motiv argumentu, nutně zde nacházíme pozici vzoru, ke kterému je argument vztahován. Tímto vzorem je opět Československo a východní blok, jak bylo ukázáno v podkapitole 2.4. Není přitom dle mého názoru náhodou, jakým způsobem nám například Zikmund a Hanzelka představují v podstatě archetyp „pokrokového Inda“ – v krátkometrážním snímku *S kamerou do velkého Himálaje* je nám představen sikhský průvodce po horách: „*Takhle jsme si v chlapecké fantazii představovali indické prince. Ne, Karan Singh není princ, ale silniční inženýr. Je mladý věkem i odvahou.*“³⁵⁷ Ovšem indickým princem nemusí být nutně feudál. Naopak se zdá, že Karan Singh, jakožto příslušník „pracující inteligence“ se na pozici indického vládce hodí mnohem více. A tak, když československá výprava vystoupá až vysoko ke svému cíli mezi vrcholy, je Karan Singh „*pyšný, že se může pochlubit svým velehorským královstvím.*“³⁵⁸ Said říká, že „*evropská kultura získávala sílu a identitu právě procesem vymezování vůči Orientu, jenž pro ni znamenal jakési náhradní či zasuté já.*“³⁵⁹ Z tohoto důvodu nacházíme ve filmové tvorbě Zikmunda a Hanzelky vzor „indického prince“ právě u Karan Singha, jehož identita koresponduje s identitou československé „pracující inteligence“, zatímco vůči negramotným masám indických pracujících se Zikmund s Hanzelkou (nejspíše nevědomě) vymezují jako vůči lidem na jednu stranu stavěných Evropanům na roveň, avšak přeci jen zaostalým, nevědomým, či lidem, jež potřebují pomoc socialistických zemí: „*Ženy a děti v Pánpuru netuší, že tyhle něžné krokusy sloužily kdesi v dalekých světadílech za míru vzácnosti. Že pole u jejich vesnice jsou světovou pravlastí šafránu. Nikdo jim nikdy neřekl, že jejich šafrán přenesli do Španělska muslimští vojevůdci až v 10. století. A že teprve mnohem později křesťanský mnich propašoval v duté holi cibulku šafránu z Tripoli do Anglie. Vědí jen,*

³⁵⁷ *S kamerou do velkého Himálaje* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1962, čas 1:45.

³⁵⁸ *Ibid.*, čas 9:25.

³⁵⁹ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka, 2008, s. 14.

*že jejich šafrán patřival maharádžovi stejně jako půda a domy a řeky a lesy, jako celý Kašmír.*³⁶⁰

Pokud vycházíme z premisy, že ideologickým základem obrazu Indie v Československu byl marxismus, nemůžeme ani dojít k jinému závěru než k tomu, že rovněž ve východním bloku existovalo něco, co bychom mohli nazvat „marxistickým orientalismem“. Jak ostatně připomíná sám Said: „V Evropě se mluvilo o orientálním charakteru, orientální atmosféře, orientálním příběhu, orientálním despotismu nebo orientálním způsobu produkce a každý takovému označení rozuměl. Používal ho stejně tak Marx jako teď Balfour.“³⁶¹

Orient byl zkrátka v socialistickém prostředí rovněž něčím exotickým, vůči čemuž bylo možné se vymezovat, a na základě tohoto vymezení získávat svou sílu a identitu (Indie jako argument). Proto i v socialistickém Československu nacházíme Indii mystickou, kouzelnou, tajuplnou a leckdy výstřední či zaostalou a vyžadující pomoc (Indie jako žák). Je to ráj, ačkoli jsou Indové chudí, uctívají prapodivné tradice a mají zvláštní písmo. Ale možná právě proto je Indie rájem – pro svou tajuplnost, jež probouzí lidskou zvědavost a podněcuje lidskou fantazii. Jedině v ráji čtou lidé červíčky.

³⁶⁰ *Kašmír: Je-li kde na světě ráj...* [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961, čas 14:36.

³⁶¹ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka, 2008, s. 44.

Seznam použitých pramenů

Archivní prameny

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v.v.i.

Fond Orientální ústav ČSAV

Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy

Fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Úřední tisky Univerzity Karlovy 1882-2007/2008

Archiv bezpečnostních složek

Fond H

Archiv Náprstkova muzea

Fond Dokumentace výstav

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky

Fond Teritoriální odbory – tajné 1945-1954 (1955)

Tištěné prameny – noviny a časopisy

Dnešek: nezávislý týdeník. Praha: Sdružení kulturních organizací, 1946-1948.

Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Nakladatelství Lidová demokracie, 1945-1968.

Lidové noviny. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 1918-1945.

Národní listy. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1918-1941.

Nový Orient: časopis společnosti pro kulturní styky s orientem. Praha. Orientální ústav, 1945-1968.

Rudé právo: ústřední orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: Komunistická strana Československa, 1945-1968.

Svobodné slovo: ústřední orgán Československé strany národně socialistické. Praha: Československá strana socialistická, 1945-1968.

Tištěné prameny – ostatní

JUNGMANN, Antonín Jan. O Hindech. *Krok* 1, 1821, č. 2, s. 35-47.

JUNGMANN, Antonín Jan. O Samskritu. *Krok* 1, 1821, č. 1, s. 65-80.

ZVELEBIL, Kamil V. Nejlaskavější z učitelů. In: *Vincenc Lesný a česká indologie*. Praha: Karolinum, 1991. Velké osobnosti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. s. 61-69.

Filmové prameny

Zná Kašmír kašmírské látky? [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961.

Umíte číst červíčky? [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961.

S kamerou do Velkého Himálaje [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1962.

Kašmír: Je-li kde na světě ráj... [film]. Režie Miroslav ZIKMUND a Jiří HANZELKA. Česko: Krátký film Praha, Studio Gottwaldov, 1961.

Seznam použité literatury

Tištěné zdroje

- ARENDOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh, 2013, str. 34.
- BATES, Thomas R. Gramsci and the Theory of Hegemony. *Journal of the History of Ideas*. 1975. roč. 36, č. 2, s. 351-366.
- BITRICH, Tomáš, ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: Lidové noviny, 2001.
- BUJÁREK, Vojtěch. *Indologie v Československu v letech 1945-1968*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2021.
- BURKE, Peter. *The Fabrication of Louis XIV*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- ČECHUROVÁ, Jana a RANDÁK, Jan. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014.
- EMMERT, František. *Zikmund a Hanzelka: s Tatrou kolem světa*. V Brně: CPress, 2016.
- FILIPSKÝ, Jan. *Indie. Stručná historie států*. Praha: Libri, 2008.
- FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann, 2016.
- GUHA, Ramachandra. *India After Gandhi: The History of the World's Largest Democracy*. New York: HarperCollins Publishers, 2007.
- HACK, Karl. Decolonization and violence in Southeast Asia Crises of identity and authority. In: BOGAERTS, Els a RABEN, Remco (ed.). *Beyond Empire and Nation: The Decolonization of African and Asian societies, 1930s-1970s*. Brill, 2012.
- HALL, Stuart. Encoding/Decoding. In: HALL, Stuart; HOBSON, Dorothy; LOWE, Andrew a WILLIS, Paul (ed.). *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson, 1980, s. 128-138.
- HALUZÍK, Radan. *Proč jdou chlapi do války: emoce a estetika u počátků etnických konfliktů*. Praha: Dokořán, 2018.
- HAVELKA, Miloš. Ideologická kritika ideologické kritiky normalizace. *Soudobé dějiny*. 2018, roč 25, č. 1-2, s. 229-243.
- HORKÝ, Petr. *Filmaři Hanzelka a Zikmund*. PiranhaFilm, 2014.
- HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival: socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum, 2019.
- JURČAK, Alexej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*. Praha: Karolinum, 2018.

- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953, 2. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.
- KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. Ecce homo*. Praha: Argo, 2004.
- KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- KRÁSA, Miloslav (ed.). *Indický subkontinent. Zeměpisné a historické panoráma*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.
- KRÁSA, Miloslav a POLIŠENSKÝ, Josef. Czech Missionary's First Hand Account of the 18th Century Ethiopia, Arabia and India. *Archiv orientální*. 1993, roč. 61, s. 85-90.
- KRÁSA, Miloslav. First Czech Scholar in India. *Archiv orientální*. 1968, roč. 36, s. 609-624.
- KRÁSA, Miloslav. *Indická republika*. Praha: Svoboda, 1986.
- KRÁSA, Miloslav. Indo-Czechoslovak Societies. Historical Roots and Early Prospects. *Archiv orientální*. 1990, roč. 58, s. 20-32.
- KRÁSA, Miloslav. Počátky známosti Indie v českých zemích. *Sborník historický*. 1971, roč. 18, s. 149-181.
- KRUPA, Viktor, Josef OPATRŇÝ a Josef KOLMAŠ, FILIPSKÝ, Jan, ed. *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. Praha: Libri, 1999.
- LAO-C'. *Tao te t'ing*. 3. vydání. Přeložila Berta KREBISOVÁ. Praha: DharmaGaia, 2003.
- LE BON, Gustave. *Psychologie davu*. Praha: Portál, 2016.
- NÉHRÚ, Džaváharlál. *Objevení Indie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.
- POŘÍZKOVÁ, Marta. *ThDr. et PhDr. Vincenc Pořízka 1905-1982: zakladatel hindistiky ve střední Evropě*. Drahaný: Občanské sdružení Vincence Pořízky, 2013.
- RÁKOSNÍK, Jakub; SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Praha: Argo, 2018.
- SAID, Edward. *Orientalismus*. Praha: Paseka, 2008.
- SHOWALTER, Dennis E. *Tannenberg: Clash of Empires*. Hamden: Archon Books, 1991.
- STEHR, Nico a ADOLF, Marian. *Je vědění moc?: poznatky o vědění*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018.
- STRNAD, Jaroslav. *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013.

STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech. *Nový Orient*. 2013, roč. 68, č. 4, s. 21-29.

STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech II. *Nový Orient*. 2014, roč. 69, č. 2, s. 31-41.

STRNAD, Jaroslav. Indicko-čínský pohraniční spor – retrospektiva po padesáti letech III. *Nový Orient*. 2014, roč. 69, č. 4, s. 27-28.

SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize : (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2009.

ŠPICOVÁ, Zuzana. *Obráz Indie v české literatuře*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014.

VANĚK, Miroslav. *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Votobia, 2002.

VEBER, Václav. *Stalinovo impérium: (Rusko 1924-1953)*. V Praze: Triton, 2003.

ZBAVITEL, Dušan. *Bengálská literatura*. Praha: ExOriente, 2008.

Zdroje dostupné na internetu

HAVEL, Václav. Moc bezmocných. *Scriptum.cz* [online]. [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://scriptum.cz/cs/periodika/havel-moc-bezmocnych>

KOCIAN, Jiří. Nástup komunistické totality v Československu. Online. *Akademický bulletin*. 2008, roč. 16, č. 2. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2008/2/04/nastup-komunisticke-totality-v-ceskoslovensku.html>. [cit. 2024-08-19].

MATOUŠKOVÁ, Magdalena. Indie má s Ruskem specifické vztahy, říká česká velvyslankyně v Dillí. Online. *Novinky.cz*. 4.10.2023. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/zahranicni-indie-ma-s-ruskem-specificke-vztahy-rika-ceska-velvyslankyne-v-dilli-40443620>. [cit. 2024-08-05].

REJŽEK, Jan. Veterán Merta proti lžím. *E15* [online]. 2020, 30. 1. 2020 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/nazory-a-analyzy/z-rejzkova-denicku-veteran-merta-proti-lzim-1366377>